

FİLISTİN

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bulletin of Palestine Studies

e-ISSN: 2587-1862 Sayı/Issue: 11 Yıl/Year: Yaz/Summer 2022

**FAD-
FİLİSTİN ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ,
NO. 11 (YAZ 2022)**

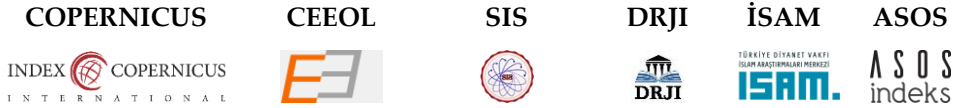
**BPS-
BULLETIN OF PALESTINE
STUDIES,
NO. 11 (SUMMER 2022)**

مجلة دراسات فلسطينية

כתב העת ללימודים פלסטיניים

DİZİNLER & VERİTABANLARI

INDEXES & DATABASES

**Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0
Uluslararası (CC BY-NC-ND 4.0)**

Bu eser Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0
Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

**Attribution-NonCommercial-
NoDerivatives 4.0 International
(CC BY-NC-ND 4.0)**

*This work is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0 International
License.*

SAYI BİLGİSİ

ISSUE INFORMATION

Filistin Araştırmaları Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir.
Bulletin of Palestine Studies is a refereed international journal.

Yayın Türü | Publication Type

Uluslararası Süreli Yayın | *International Periodical*

Dergi yılda iki kez yayımlanır (yaz ve kış).

The Journal is published biannually (summer and winter).

E-ISSN: 2587-1862

Sayı (Mevsim Yılı) | Number (Season Year)

11 (Yaz 2022) | 11 (Summer 2022)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü | Editor-in-Chief

M. Mustafa KULU

Sayı Editörü | Issue Editor

Selim TEZCAN

Editör Yardımcısı | Associate Editor

M. Mustafa KULU

E-posta | E-mail

bilgi@filistin.org, filistindergisi@gmail.com, mailto: gmail.filistin.org

Web adresi | Web Address

filistin.org | *journal.filistin.org* | *dergipark.gov.tr/fiad*

Makale Gönder | Submit Article

makalegonder.filistin.org | *submitarticle.filistin.org*

Yazışma Adresi | Mailing Address

Filistin Araştırmaları Dergisi Şükran Mahallesi, Mimar Muzaffer Cad.

121/236, 42200 Meram/ Konya

Dış Kapak Resmi | Cover Image

Nebi Rubin Camii ve Türbesi, 1985 yılındaki hali

30 Haziran 2022

YAYIN KURULU

EDITORIAL BOARD

Alaattin DOLU

Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üni., Fen Edebiyat Fak., Tarih Böl.
Asst. Prof. Dr., Kastamonu Univ., Fac. of Science and Literature, Dep. of History
adolu@kastamonu.edu.tr, 0000-0002-6258-8335, adolu, hTpe8GEAAAAJ

Can DEVECİ

Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üni., Edebiyat Fak., Tarih Böl.
Asst. Prof. Dr., Erciyes Univ., Fac. of Literature, Dep. of History
candvc@gmail.com 0000-0002-2609-5365, candvc, aKSswwAAAAJ

M. Mustafa KULU

Arş. Gör., Selçuk Üni., İktisadi İdari Bilimler Fak., Uluslararası İlişkiler Böl.
Res. Asst., Selcuk Univ., Fac. of Economics and Administrative Sciences, Dep. of
International Relations
mmkulu@gmail.com, 0000-0002-6625-3727, mmkulu, hWOMxw-wAAAAJ

Qader STEEH

Dr., Yunus Emre Enstitüsü, Ramallah Türk Kültür Merkezi,
Dr., Turkish Cultural Centre, Yunus Emre Institute
qadersteeh@gmail.com

Selim TEZCAN

Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üni., Sosyal ve Beşeri Bil. Fak., Tarih Böl.
Assoc. Dr., Social Sciences Univ. of Ankara, School of Humanities and Social Sci.,
Dep. of History
selimte76@gmail.com, 0000-0002-6242-7232, selimte76, 2tfiIAcAAAAJ

İsme göre alfabetik sıralı | Sorted by name alphabetically

Ulaşılabiliriyorsa, iletişim bilgilerinde sırasıyla eposta, ORCID, DergiPark ve Google
Scholar ID'leri vardır. | If provided, the contact information includes email, ORCID,
DergiPark and Google Scholar IDs, respectively.

Yayın Kuruluna yayinkurulu@filistin.org grup e-posta adresi ile ulaşabilir. | The
Editorial Board can be reached via editorialboard@filistin.org group e-mail address.

BÖLÜM EDİTÖRLERİ

SECTION EDITORS

Uluslararası İlişkiler | *International Relations*

Tuğçe ERSOY CEYLAN

Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üni., Uluslararası İlişkilere Böl.
Assoc. Dr., *İzmir Democracy Univ., Dep. of International Relations*
tugce.ersoy@idu.edu.tr, 0000-0001-5478-3539, tersoy, YSj9x1gAAAAJ

Modern Ortadoğu Tarihi | *Modern Middle Eastern History*

Ü. Gülsüm POLAT

Doç. Dr., Hacı Bayram Veli Üni., Tarih Böl.
Assoc. Dr., *Hacı Bayram Veli Univ., Dep. of History*
polat.ummugulsum@hbv.edu.tr 16071981 0000-0003-0048-8467

Eskiçağ Tarihi | *Ancient History*

Selim ADALI

Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üni., Sosyal ve Beşeri Bilimler Fak., Tarih Böl.
Assoc. Dr., *Social Sciences Univ. of Ankara, School of Humanities and Social Sci., Dep. of History*
selimferruh.adali@asbu.edu.tr 0000-0002-7980-0662, Mw7r8isAAAAJ

Yabancı Dil | *Foreign Language*

Selim TEZCAN

Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üni., Sosyal ve Beşeri Bil. Fak., Tarih Böl.
Assoc. Dr., *Social Sciences Univ. of Ankara, School of Humanities and Social Sci., Dep. of History*
selimte76@gmail.com, 0000-0002-6242-7232, selimte76, 2tfiIAcAAAAJ

BİLİM DANIŞMA KURULU

SCIENTIFIC ADVISORY COMMITTEE

Ali BALCI, Prof. Dr., Uluslararası İlişkiler Böl., Sakarya Üni., Sakarya, Türkiye, <alibalci@gmail.com> YWCrjncAAAAJ

Ali MAHAFAZH, Prof. Dr., Dep. of History, The Univ. of Jordan, Amman, Jordan, <ali.mahafzah@ju.edu.jo> q1O1m9cAAAAJ

Asuman GÖLPINAR, Dr.. Öğr., Marmara Üni., Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı İstanbul, Türkiye, @AsumanGlpnar, <golpinar@hotmail.com>

Ayşe Ömür ATMACA, Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler Böl., Hacettepe Üni., Ankara, Türkiye, @omuratmaca, <oatmaca@hacettepe.edu.tr> 6BGPYZsAAAAJ

Ceyhun ÇİÇEKÇİ, Dr. Arş.Gör., Uluslararası İlişkiler Böl., Çanakkale Onsekiz Mart Üni., Çanakkale, Türkiye, @CeyhunCicekci, <ceyhun.cicekci@gmail.com> dO3MGtKAAAAJ

Eldar HASANOĞLU, Doç. Dr., Fars Dili ve Edebiyatı Böl., Artuklu Üni., Mardin, Türkiye, @Eldar_Hasanoglu, <eldarhasanoglu@gmail.com> 5Uw_AO0AAAAJ

Halil ERDEMİR, Doç. Dr., Uluslararası ilişkiler Böl., Celal Bayar Üni., Manisa, Türkiye, <uygula@yahoo.com> fZIXTQ4AAAAJ&hl=tr

Hasan Hüseyin GÜNEŞ, Doç. Dr., Tarih Böl., Bartın Üni., Bartın, Türkiye, hgunes@bartin.edu. <hasan.h.gunes@gmail.com> i0VVzbQAAAAJ

Hatice PALAZ ERDEMİR, Prof. Dr., Tarih Böl., Celal Bayar Üni., Manisa, Türkiye, <haticeerdemir@yahoo.com.tr> 5hldJfIAAAAAJ

Işıl IŞIK BOSTANCI, Dr. Öğr. Üy., Tarih Böl., Mustafa Kemal Üni., Hatay, Türkiye, iibostanci@mku.edu.tr ibostanci@mku.edu.tr – <i.i.bostanci@gmail.com>

Ibrahim SLAIBI, Assistant Professor, Al Quds Univ., Palestine, Dep. of basic education, Fac. of Educational Science

İlhan ARAS, Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler Böl., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni., Nevşehir, Türkiye, <ilhanaras@nevsehir.edu.tr> 4SzZ7H8AAAAJ

Mahmoud YAZBAK, Prof. Dr., Dep. of Middle Eastern History, Univ. of Haifa, Haifa, Israel, <myazbak@univ.haifa.ac.il>

Muhammad Al-HIZMAWI, Prof. Dr., Dep. of History, Qatar Univ., Qatar, <mhizmawi@qu.edu.qa>

Mustafa GÜLER, Prof. Dr., Tarih Böl., Afyon Kocatepe Üni., Afyon Türkiye, <mguler@aku.edu.tr>

Özlem TÜR KÜÇÜKKAYA, Prof. Dr., Dep. of International Relation, Middle East Technical Univ., Ankara, Turkey, <tur@metu.edu.tr>

Philipp O. AMOUR, International Relations, Sakarya Univ., Turkey

Roberto MAZZA, Prof. Dr., Dep. of History, Univ. of Limerick, Limerick, Ireland, <roberto.mazza@ul.ie> 9RIgV1oAAAAJ

Selim Ferruh ADALI, Yrd. Doç. Dr., Tarih Böl., ASBÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Fak., <selim.adali@asbu.edu.tr> Mw7r8isAAAAJ

Şeyma AY ARÇIN, Doç. Dr., Turizm Rehberliği Böl., Pamukkale Üni., Denizli, Türkiye, <seymaay@gmail.com> LRDPY08AAAAJ

Tuğçe ERSOY, Doç. Dr., Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı, Marmara Üni., İstanbul, Türkiye, @TugceErsoyTugce, <ersoytugce@gmail.com> YSj9x1gAAAAJ

Yasemin AVCI, Prof. Dr., Tarih Böl., Pamukkale Üni., Denizli, Türkiye, <yavci@pau.edu.tr> MdC6AskAAAAJ

İsme göre alfabetik sıralı | Sorted by name

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

EDİTOR MAKALESİ

EDITORIAL ARTICLE

Takdim

Editorial

Selim TEZCAN vii

ARAşTIRMA MAKALELERİ

RESEARCH ARTICLES

2000-2020 Yılları Arasında İsrail-Latin Amerika İlişkileri

The Israeli-Latin American Relations between the Years 2000-2020

Eldar HASANOĞLU, Oğuzhan ÇAĞLIYAN 1-29

الدولة العثمانية والمواسم الشعبية الفلسطينية موسم النبي روبين عليه السلام نموذجًا

Osmanlı Devleti ve Filistin Halk Bayramları: Bir Örnek Olarak Nebi Rubin Bayramı

| *The Ottoman State and the Popular Palestinian Festivals: The Festival of Nabi*

Rubin as an Example

Bisan QATOUNI 30-44

Zionism's Plans and Attempts against the al-Aqsa Mosque before and after 1967

Politics of Visibility in Jerusalem: Ottoman Order Awards (1872-1917)

Esra KALKAN ÖZHELVACI 45-69

Din Unsurunun Dış Politika Etkileri: Trump Dönemi ABD-İsrail İlişkilerinde Evanjelizmin Rolü Örneği

Foreign Policy Effects of the Factor of Religion: The Role of Evangelism in the US-Israel Relations during the Trump Period

Ali ÇOBANOĞLU 70-103

Editör Selim TEZCAN Takdim Yazısı

Filistin Araştırmaları Dergisi'nin 11. Sayısında, dört araştırma makalesiyle okurlarımızın karşısına geliyoruz. Eldar Hasanoğlu ve Oğuzhan Çağlıyan, "2000-2020 Yılları Arasında İsrail-Latin Amerika İlişkileri" başlıklı makalelerinde, Latin Amerika ülkeleri ile İsrail arasındaki gelgitli ilişkilere mercek tutuyorlar. Bisan Qatouni, Arapça kaleme aldığı "Osmanlı Devleti ve Filistin Halk Bayramları: Bir Örnek Olarak Nebi Rubin Bayramı" adlı makalesinde, Osmanlı vakıf belgeleri üzerinden Filistin'deki Nebi Rubin Türbesi ile burada her sene çok sayıda katılımcı ile kutlanan bayrama yönelik Osmanlı politikalarını inceliyor. Esra Kalkan Özhelvacı, "Zionism's Plans and Attempts against the al-Aqsa Mosque before and after the War of 1967" başlıklı makalesinde, İsrail devleti ile çeşitli Siyonist grupların 1967'deki Altı Gün Savaşı öncesi ve ertesinde Mescid-i Aksa'ya yönelik algı ve politikaları üzerinde duruyor. Son olarak, "Din Unsurunun Dış Politika Etkileri: Trump Dönemi Abd-İsrail İlişkilerinde Evanjelizmin Rolü Örneği" başlıklı makalesinde Ali Çobanoğlu, Amerika'daki Evanjelist dinî grupların ABD-İsrail ilişkileri üzerindeki etkilerini tartışıyor.

Dergimizin 11. Sayısının araştırmacılar için yararlı olması dileğiyle...

MAKALE

ARTICLE

Başlık | Title:

2000-2020 Yılları Arasında İsrail-Latin Amerika İlişkileri | The Israeli-Latin American Relations between the Years 2000-2020

DOI: <https://doi.org/10.34230/fiad.1117118>

Yazar | Author, ORCID, Google Scholar ID:

Eldar HASANOĞLU, 0000-0002-6036-9788

Oğuzhan ÇAĞLIYAN, 0000-0002-6036-9788

Kaynakça | Reference:

Hasanoğlu, Eldar, Oğuzhan Çağlıyan. "2000-2020 Yılları Arasında İsrail-Latin Amerika İlişkileri." *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no. 11 (2022): 1-29.

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Gönderilme Tarihi | Submission Date: 15.05.2022

Kabul Tarihi | Acceptance Date: 29.06.2022

Yayın Tarihi | Publication Date: 30.06.2022

DİZİNLER & VERİTABANLARI

INDEXES & DATABASES

INDEX COPERNICUS

CEEOL

SCIENTIFIC
INDEXING

DRJI

Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0
Uluslararası (CC BY-NC-ND 4.0)

**Attribution-NonCommercial-
NoDerivatives 4.0 International**
(CC BY-NC-ND 4.0)

Bu eser Creative Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası (CC BY-NC-ND 4.0) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).

Eldar HASANOĞLU*
Oğuzhan ÇAĞLIYAN**

2000-2020 YILLARI ARASINDA İSRAİL-LATİN AMERİKA İLİŞKİLERİ

Öz: 2000'li yıllarda Latin Amerika'da sol iktidarların yükselişi bölge ülkelerinin Ortadoğu politikalarında önemli değişimlere yol açmıştır. Literatürde Pembe Dalga olarak da adlandırılan bu dönemde iktidara gelen sol liderler ekseriyetle ABD'den daha bağımsız bir dış siyaset izlemek ve güney-güney işbirliği bağlamında yeni ekonomik ortaklıklar geliştirmek adına ülkelerinin dış ilişkilerini çeşitlendirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda, Latin Amerika-Arap ilişkilerindeki tarihsel ilerlemelerin yanı sıra anti-Amerikancı dış politika pratiklerinin yayılmasına paralel olarak Latin Amerika-İran ve Latin Amerika-Filistin ilişkilerinde de daha önce görülmemiş yakınlaşmalar kaydedilmiştir. Bölge ülkelerinin Ortadoğu politikalarındaki bu radikal dönüşüm ilk etapta İsrail-Latin Amerika ilişkilerini önemli ölçüde etkilememişse de, Mavi Marmara olayı ve İsrail'in Gazze'ye yönelik operasyonları bölge ülkelerinin pek çoğunun sert tepkisini çekerek ikili ilişkilerde önemli kırılmalara yol açmıştır. İsrail ordusunun Temmuz 2014'te başlattığı Koruyucu Hat Operasyonunun ardından İsrail-Latin Amerika ilişkileri tarihindeki en düşük seviyelere inmiştir. Fakat, 2015 yılından itibaren küresel ve bölgesel ekonomik ve siyasi gelişmelere bağlı olarak Pembe Dalga'nın sona ermesi ve Latin Amerika'da sağ ve merkez sağ partilerin tekrardan iktidara gelmeye başlaması ile birlikte İsrail ve bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerde yeni bir sayfa açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İlişkiler, İsrail, Latin Amerika, Filistin, Pembe Dalga

THE ISRAELI-LATIN AMERICAN RELATIONS BETWEEN THE YEARS 2000-2020

Abstract: In the 2000s, the rise of left-wing governments in Latin America gave way to important changes in the Middle East policies of the regional countries. Leftist leaders who rose to power during this period called Pink Tide overwhelmingly sought to diversify their countries' foreign relations to pursue policies more independent of the United States and forge new south-south economic partnerships. In this context, alongside historic advancements in ties between Latin American and Arab states, unprecedented Latin American-Iranian and Latin American-Palestinian rapprochements took place. Even though the radical changes in Latin American countries' Middle East policies initially did not adversely affect Israel-Latin America relations, the Mavi Marmara incident and Israel's military operations against the Gaza Strip drew severe criticism from many Latin American countries and led to significant tensions in bilateral relations. In July 2014, Israel-Latin American relations plunged to the lowest levels following IDF's Operation Protective Edge. However, from the year 2015, economic and political changes at

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, eldarhasanoglu@gmail.com.

** YL Öğrencisi, Kudüs İbrani Üniversitesi, İsrail Çalışmaları Bölümü, oguzhancagliyan@gmail.com.

global and regional levels brought the end of the Pink Tide and the resurgence of right and centre-right governments in Latin America opened a new chapter in Israel-Latin America relations.

Keywords: International Relations, Israel, Latin America, Palestine, Pink Tide

Giriş

Bu çalışmada İsrail ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki ilişkilerin 2000-2020 yılları arasında nasıl bir seyir izlediği incelenmektedir. Dört başlıkta ele aldığımız bu çalışmamızın ilk bölümünde Venezuela’da Hugo Chavez’in seçilmesiyle başlayan Pembe Dalga akımının 2000’li yıllarda Latin Amerika ülkelerinin Ortadoğu politikalarını nasıl etkilediği tetkik edilmektedir. İkinci bölümde, Pembe Dalgayla başlayan Latin Amerika-Arap ve Latin Amerika-İran yakınlaşmalarına paralel olarak İsrail-Latin Amerika ilişkilerinin nasıl bir seyir izlediği ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde, 2009-2014 yılları arasında gerçekleşen İsrail’in Gazze’ye yönelik askeri operasyonlarının ve Mavi Marmara olayının İsrail-Latin Amerika ilişkilerinde yol açtığı gerilimler ve bu gerilimlerin gölgesinde Netanyahu hükümetinin Latin Amerika’ya yönelik başlattığı diplomasi atağı incelenmektedir. Son bölümdeyse 2010’ların ortasından itibaren Latin Amerika’da gerçekleşen siyasal değişimlerin etkisiyle İsrail ve eski Pembe Dalga ülkeleri arasındaki ikili ilişkilerin nasıl yeniden şekillendiği etüt edilmektedir.

1. Latin Amerika’da Sol İktidarların Yükselişinin Bölge Ülkelerinin Ortadoğu Politikalarına Etkileri (2000-2008)

2000’li yıllar Latin Amerika’da ekonomik ve sosyal sıkıntıların tetiklediği önemli siyasi değişimlerin vuku bulduğu bir dönem olmuştur. Her ne kadar 1990’lı yıllar boyunca uygulanan neoliberal ekonomi politikaları Arjantin, Brezilya, Venezuela ve Şili gibi birçok Latin Amerika ülkesinde Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın (GSYİH) on yıldan kısa bir süre içerisinde ciddi oranlarda artmasına vesile olmuşsa da, sosyal politikaların ihmal edilmesi neoliberal ekonomi politikaları izleyen bölge ülkelerinde ekseriyetle işsizliğin, gelir adaletsizliğinin ve aşırı yoksulluğun artmasına yol açmıştır. Örneğin, 1991-1997 yılları arasında ekonomileri yaklaşık %60 oranında büyüme kaydeden Arjantin ve Venezuela’da uluslararası yoksulluk sınırının (günlük \$1.90) altında yaşayan nüfusun oranı sırasıyla 2.5 ve 4 kat artmıştır.¹ Uygulanan ekonomi politikalarının vaat edilen refah yerine daha çok toplumsal sorunlar getirmesi, kırsal ve şehir kesimlerindeki geniş halk kitlelerinde neoliberalizm

¹ “GDP per capita (current US\$) - Argentina, Brazil, Uruguay, Paraguay, Chile”, *The World Bank Data*, 2 January 2021. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=AR-BR-UY-PY-CL>

ve Batı karşıtı sol söylemlerin daha çok yankılanmaya başlamasına neden olmuştur.

Her ne kadar Latin Amerika ekonomileri 1990-1997 yılları arasında gelişmiş ülkelerden gelen sermaye girişleri sayesinde yıllık ortalama %5'in üzerinde büyümüşse de, 1997 yılındaki Asya ve 1998 yılındaki Rusya ekonomik krizlerinin ardından yabancı yatırımcıların risk iştahının bozulması ve gelişen piyasalara yönelik ilginin azalması ile birlikte Latin Amerika ekonomilerine giren yabancı sermaye miktarı ciddi bir oranda azalmıştır.² Böylece, cari işlemler açığının finansmanı ve döviz kurunun kontrolü için ekseriyetle yabancı sermaye girişine muhtaç olan bölge ülkelerinin ekonomileri hayli kırılgan hale gelmiştir. 1998 yılının sonuna doğru Rusya Krizi'nin Brezilya'dan büyük bir sermaye kaçışını tetiklemesiyle birlikte Brezilya ekonomisinin krize girmesi Latin Amerika tarihinin en şiddetli ekonomik buhranlarından birisini tetiklemiştir. Brezilya'daki ekonomik krizin kısa bir süre içerisinde Arjantin'e sıçramasıyla birlikte özellikle bölgenin güneyinde vuku bulan ekonomik sıkıntılar daha da derinleştirmiştir. Öyle ki, 1998-2002 yılları arasında Şili, Arjantin, Brezilya, Uruguay ve Paraguay gibi ülkelerde kişi başına düşen GSYİH neredeyse %30 ile %70 arasında azalmıştır.³

Latin Amerika'nın güneyindeki ülkeler Brezilya ve Arjantin kaynaklı ekonomik krizlerle boğuşurken kuzeydeki Venezuela ve Ekvador gibi ekonomileri büyük oranda petrol ihracatına bağımlı olan ülkeler ise Asya Krizinin ardından dip yapan petrol fiyatlarından ciddi bir şekilde etkilenmişlerdir. Öyle ki, 1998 yılında bu ülkelerdeki kişi başına düşen GSYİH neredeyse 1970'lerin sonundaki seviyelere inmiştir.⁴ Uygulanan ekonomi politikaları yüzünden zaten yüksek olan işsizliğin ve gelir adaletsizliğinin ekonomik krizler ve emtia fiyatlarındaki düşüşler dolayısıyla daha da artmasıyla birlikte Latin Amerika'da sosyal eşitsizliği çözmeye vaadinde bulunan sol eğilimli liderlerin iktidara geldiği ve Pembe Dalga olarak da bilinen bir akım başlamıştır. 1998 yılında Venezuela'da Hugo Chavez'in iktidara gelmesiyle başlayan Pembe Dalga, 2003 yılında Brezilya ve Arjantin'de Lula da Silva ve Nestor Kirchner'in, 2004 yılında Uruguay'da Tabare Vasquez'in, 2005 yılında Bolivya'da Evo Morales'in, 2006 yılında Şili ve Ekvador'da Michelle Bachelet ve Rafael Correa'nın ve 2008 yılında

² Ernesto Talvi, "Thirty-Five Years of Recurring Financial Crises in Latin America: Toward a New (and Better) Paradigm?", *The Brookings Institution*, 4 June 2015.

³ "GDP per capita (current US\$) - Venezuela, RB, Ecuador", *The World Bank Data*, 2 January 2021. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=VE-EC>

⁴ "Poverty Headcount Ratio at \$1.90 a Day (2011 PPP) (% of Population) - Venezuela, RB, Argentina", *The World Bank Data*, 30 March 2021. <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.DDAY?locations=VE-AR>

Paraguay'da Fernando Lugo'nun devlet başkanlığına seçilmeleriyle devam etmiştir. Benzer şekilde, 2000'li yılların sonuna kadar Orta Amerika ülkeleri olan Panama, Honduras, Nikaragua, Guatemala ve El Salvador'da da sol eğilimli iktidarlar yönetime gelmiştir. Böylece, yaklaşık on yıllık bir süre içerisinde Latin Amerika nüfusunun neredeyse dörtte üçü sol veya merkez sol iktidarlarının iş başında olduğu ülkelerde yaşar hale gelmiştir.

2000'li yılların başından itibaren tek kutuplu dünya düzeninin tekrardan çok kutuplu düzene dönmeye başlaması ve gelişen ülkelerin küresel ticari sistemdeki ağırlığının artmasıyla birlikte Pembe Dalga ülkelerinin Ortadoğu politikalarında büyük bir değişim meydana gelmiştir. Ekseriyetle ABD'den daha bağımsız dış siyaset izlemek adına uluslararası ilişkilerini çeşitlendirmek isteyen ve büyük oranda emtia ihracatına dayalı olan ekonomilerini güçlendirmek için yeni ticari partnerler arayan Pembe Dalga ülkeleri, İran ve Arap ülkeleriyle olan ilişkilerine daha önce görülmemiş düzeyde önem atfetmeye başlamışlardır. Örneğin, Chavez'in iktidara gelmesine kadar ekseriyetle OPEC üzerinden yürütülen ve enerji endüstrisi ile sınırlı kalan Venezuela-İran ilişkileri, güney-güney işbirliği ekseninde ABD karşıtı global bir cephe oluşturmak isteyen Chavez'in iktidara gelmesinin ardından yeni bir döneme girmiştir. ABD Başkanı George Bush tarafından Şer Ekseni'nin bir parçası olarak nitelendirilen ve uluslararası arenada yalnızlaştırılmak istenen İran yönetimini önemli bir müttefik olarak kabul eden Chavez, Venezuela-İran ilişkilerini geliştirmek için önemli girişimlerde bulunmuştur. Örneğin, 2001 ve 2003 yıllarında İran'a yapılan ziyaretlerin ardından 2004 yılında o dönemin İran Cumhurbaşkanı olan Muhammed Hatemi Venezuela'da ağırlanmış ve bu ziyaret çerçevesinde sağlık, otomotiv, tarım makinaları ve petrokimya gibi çeşitli alanlarda yüz milyonlarca dolar değerinde anlaşmalar imzalanmıştır.⁵

2005 yılında İran'da Ahmedinejad'ın iktidara gelmesi ile birlikte İran-Venezuela yakınlaşması daha da büyük bir ivme kazanmıştır. Öyle ki, sadece 2005-2008 yılları arasında Chavez ve Ahmedinejad neredeyse on defa bir araya gelmişlerdir. Bush'un Şer Ekseni tanımlamasını ima ederek iki ülke arasında Birlik Ekseni kurduklarını açıklayan Chavez ve Ahmedinejad, bu üç yıllık dönemde yaptıkları karşılıklı ziyaretlerde askeri işbirliği, teknoloji, kültür, sağlık, enerji ve sanayi gibi çeşitli alanlarda milyarlarca dolar değerinde ikili anlaşmalar imzalamışlardır. Yapılan tahminlere göre 2000'li yılların sonuna gelindiğinde İran ve Venezuela arasındaki kredi ve

⁵ Farideh Farhi, "Tehran's Perspective on Iran-Latin American Relations", *Iran in Latin America: Threat or "Axis of Annoyance"*, [C. Arnsen, H. Esfandiari, & A. Stubits], Washington: The Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2010, 25-34, s. 26.

yatırımların hacmi \$15 milyar'a ulaşmıştır.⁶ Bu ikili anlaşmalar ve yatırımların da katkısıyla 2000 yılında yaklaşık \$2 milyon civarında olan İran ve Venezuela arasındaki yıllık ticaret hacmi 2008 yılına gelindiğinde \$75 milyon seviyesine yaklaşmıştır.⁷ Chavez'in teşvikleri sayesinde İran ve diğer Latin Amerika için Bolivarçı İttifak (ALBA) üyesi ülkeler arasındaki ilişkilerde de önemli mesafeler kaydedilmiştir. Örneğin, Ahmedinejadın 2007 yılında Ekvador devlet başkanı seçilen Rafael Correa'nın yemin törenine bizzat katılmasından kısa bir süre sonra karşılıklı büyükelçilikler açılmış ve özellikle enerji alanında önemli işbirlikleri geliştirilmiştir. Ayrıca, aynı yıl Nikaragua ve Bolivya ile diplomatik ilişkiler kurulmuş ve bu ülkelere düzenlenen cumhurbaşkanlığı seviyesindeki ziyaretlerinde madencilik, enerji, teknoloji, kültür, tarım, turizm ve sanayinin de dahil olduğu pek çok alanda milyarlarca dolar değerinde yardım ve yatırım anlaşmaları imzalanmıştır.

İran'a yönelik proaktif dış politika izleyen bir diğer önemli Pembe Dalga ülkesi ise yeni küresel güç olarak rüştünü ispat etmek ve BM Güvenlik Konseyinde kalıcı sandalye elde etmek isteyen Brezilya olmuştur. İran'ın nükleer programını resmi olarak destekleyen Lula da Silva yönetimi, İran nükleer krizinde arabuluculuk yapmayı dış politika ajandasının üst sıralarına koymuştur. 2004 yılında Caracas'ta düzenlenen G-15 toplantısı sırasında yapılan Lula da Silva-Hatemi görüşmesinin ardından iki ülke arasında daha önce görülmemiş sıklıkta bakanlık düzeyinde ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Ağırlıklı olarak nükleer krizin ve İran'a uygulanan uluslararası ambargoların ele alındığı bu toplantılarda iki ülke arasındaki ticari bağların güçlendirilmesine yönelik görüşmeler de yapılmıştır. Bu girişimler sayesinde iki ülke arasında 1990'lardan beri artarak devam eden gıda ürünü ticareti daha da ivme kazanmış ve özellikle enerji alanında yeni ortak projeler geliştirilmiştir. Böylece, Lula da Silva iktidara gelmeden önce yıllık \$650 milyon civarında olan Brezilya ve İran arasındaki yıllık ticaret hacmi 2008 yılına gelindiğinde neredeyse ikiye katlanarak \$1.2 milyar seviyesine ulaşmıştır.⁸

2000'li yılların ortasında Latin Amerika-Arap Dünyası ilişkilerini geliştirmek adına atılan ilk büyük adım Latin Amerika-Arap Ülkeleri Zirvelerinin (ASPA) başlatılması olmuştur. 2005 yılından bu yana 12 Latin Amerika ülkesi ile 22 Arap ülkesini periyodik olarak bir araya getiren bu

⁶ Stephen Johnson, *Iran's Influence in the Americas*, Washington: Center for Strategic and International Studies, 2012, 13.

⁷ "Iran", Observatory of Economic Complexity, 21 March 2021. <https://oec.world/en/profile/country/irn?yearSelector1=exportGrowthYear14&yearSelector2=importGrowthYear14>

⁸ "Iran", Observatory of Economic Complexity, 21 March 2021. <https://oec.world/en/profile/country/irn?yearSelector1=exportGrowthYear14&yearSelector2=importGrowthYear14>

zirveler sayesinde Latin Amerikalı ve Arap iş adamlarına ortak yatırımlar gerçekleştirmek için bir platform sağlanmış ve kültür, bilim, ekonomi, çevre ve teknoloji gibi çeşitli alanlarda bölgelerarası işbirlikleri geliştirilmiştir. Ayrıca, diplomatik ağları güçlendirmek amacıyla karşılıklı yeni büyükelçilikler açılmış ve daha önce görülmemiş sıklıkta devlet başkanı ve bakanlık düzeyinde karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Lula da Silva'nın devlet başkanlığı döneminde Umman, Katar ve Lübnan'da Brezilya büyükelçilikleri açılmış ve Suriye, Mısır, Suudi Arabistan ve Libya'nın da dahil olduğu ondan fazla Arap ülkesine devlet başkanı ya da dışişleri bakanı seviyesinde ziyaretler gerçekleştirilerek pek çok ikili anlaşmalara imza atılmıştır. Böylece, 1822'de bağımsızlığını kazanan Brezilya'nın bir Arap ülkesine ziyaret gerçekleştiren ilk devlet başkanı Lula da Silva olmuştur. ASPA zirvelerinin düzenlenmesi, yeni büyükelçiliklerin açılması ve pek çok karşılıklı ziyaretlerin gerçekleştirilmesi sayesinde özellikle Güney Amerika ve Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerde büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Öyle ki, 2003 yılında \$5.5 milyar civarında olan iki bölge arasındaki yıllık ticaret hacmi 2000'lerin sonuna gelindiğinde \$30 milyar seviyesine yaklaşmıştır.⁹

Pembe Dalga ülkeleri ile Arap Dünyası arasındaki yakınlaşmanın Latin Amerika-Filistin ilişkilerine büyük etkisi olmuştur. Özellikle Körfez İşbirliği Örgütü üyeleri ile kurulmaya başlanan ilişkileri daha da derinleştirmek isteyen Pembe Dalga ülkeleri Filistin yönetimine uluslararası arenada gitgide artan bir destek vermeye başlamışlardır. Öyle ki, Brezilya, Arjantin ve Venezuela gibi bazı başat Pembe Dalga aktörlerinin Ramallah'ta diplomatik temsilcilikler açmalarının yanı sıra ASPA zirvelerinin sonunda yayınlanan ortak deklarasyonlarda 1967 öncesi sınırlar baz alınarak bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasına yönelik çağrılarda bulunulmuştur.¹⁰ Diplomatik alandaki desteğe ek olarak hem Filistin yönetimine finansal destek verilmeye başlanmış hem de Filistin halkının ihtiyaç duyduğu alanlarda, başta sağlık olmak üzere, teknik destek sağlanmıştır. İran nükleer krizindekine benzer şekilde İsrail-Filistin çatışmasında arabulucuk yapmayı yeni küresel güç olarak rüştünü ispatlama vasıtası olarak değerlendiren Brezilya, 2007 yılında Paris'te düzenlenen uluslararası donörler toplantısında Filistin yönetimine \$10 milyon bağışta bulunmuştur. Ayrıca, Şili ve Filistin yönetimi sağlık

⁹ Celso Amorim, "Brazil and the Middle East: Reflections on Lula's South-South Cooperation", *Cairo Review of Global Affairs*, I: 2 (2011), 48-63, s. 52.

¹⁰ ASPA, "South American and Arab Countries Summit - Brasilia Declaration (2005)", *United Nations - The Question of Palestine*, 11 May 2005. <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-208847>

bakanlıkları arasında imzalanan bir anlaşma çerçevesinde Şilili doktorlar Filistin'deki çeşitli hastanelerde geçici olarak görev yapmaya başlamışlardır.¹¹

Filistin ile yakınlaşma çabaları sadece Pembe Dalga ülkeleri ile sınırlı kalmamıştır. Örneğin, tarihsel olarak İsrail'in bölgedeki önemli dostlarından olan Kosta Rika, Arap ülkeleriyle ticari bağlarını geliştirmek ve BM Güvenlik Konseyine geçici adaylığına destek almak adına pragmatist bir tavır takınıp Filistin'e yönelik ciddi adımlar atmıştır. 2006 yılında Kudüs'teki Kosta Rika büyükelçiliğinin Tel Aviv'e taşınmasının ardından 2008 yılında Filistin devleti resmi olarak tanınmıştır. Böylece, Pembe Dalga ülkesi olmamasına rağmen Latin Amerika'da Filistin devletini resmi olarak tanıyan ilk ülke Kosta Rika olmuştur. Filistin'e yönelik girişimlerinin meyvelerini kısa bir süre içerisinde toplayan Kosta Rika, yedi adet Arap ülkesi ile resmi diplomatik ilişkiler kurmuş ve Arap dünyasının da desteğiyle 2008-2009 dönemi için BM Güvenlik Konseyine seçilmiştir.

2. Latin Amerika Ülkelerinin Arap Ülkeleri ve İran ile Yakınlaşma Girişimlerinin Gölgesinde İsrail-Latin Amerika İlişkileri (2000-2008)

2000'li yıllarda vuku bulan Latin Amerika-Arap ve Latin Amerika-İran yakınlaşmalarının İsrail-Latin Amerika ilişkilerine ters bir etkisi olmamıştır çünkü Latin Amerika ülkeleri Ortadoğu politikalarında ekseriyetle denge gözeterek İran ve Arap ülkeleriyle yakınlaşma çabalarının İsrail ile ikili ilişkilere hâlel getirmemesine özen göstermişlerdir. Örneğin, 2005 yılındaki ilk ASPA zirvesi öncesi Filistin yönetimine ziyaret gerçekleştiren o dönemin Brezilya Dışişleri Bakanı Celso Amorim, Mahmud Abbas ve Ahmed Kurey ile olan görüşmelerinin ardından İsrail'e geçerek Ariel Şaron, Ehud Olmert ve Silvan Şalon ile temaslarda bulunmuştur. Celso Amorim 2008 yılında gerçekleştirdiği Ortadoğu turunda Suudi Arabistan, Suriye, Ürdün ve Filistin bölgesinin yanı sıra İsrail'i de ziyaret etmiştir. Benzer şekilde, 2005 ve 2008 yıllarında Filistin yönetimine ziyaretler gerçekleştiren o dönemin Şili Dışişleri Bakanı Ignacio Walker ve Devlet Başkanı Özel Kalem Müdürü José Antonio Viera-Gallo ziyaretleri kapsamında İsrailli devlet yetkilileriyle de görüşmeler yapmışlardır.¹²

2000'li yılların başından itibaren küresel emtia fiyatlarındaki artışlara paralel olarak Latin Amerika ekonomilerinin ciddi büyüme rakamlarına ulaşmalarıyla birlikte İsrail ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki ticari

¹¹ Cecilia Baeza, "America Latina y La Cuestión Palestina (1947-2012)", *Revista Iberoamericana de Filosofía, Política y Humanidades*, 28 (2012), 111-131, s. 122.

¹² Cecilia Baeza, "Chilean Foreign Policy toward Arab Countries: Between Trade Diplomacy and the Affirmation of Principles", *Latin American Foreign Policies towards the Middle East: Actors, Contexts and Trends*, [Marta T. Kuri], (s. 59-76). New York: Palgrave Macmillan, 2016, 59-76, s. 67.

faaliyetlerde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. İsrailli firmaların altyapı inşaatı, havacılık ve elektronik gibi çeşitli alanlarda Latin Amerika'da önemli ihaleler kazanmalarının yanı sıra İsrail'in bölgeye olan ihracatında hatırı sayılır bir büyüme gerçekleşmiştir. Öyle ki, 2000 yılında \$740 milyon civarında olan ihracat rakamı 2006 yılında yaklaşık \$1 milyar seviyesini görmüş ve ardından iki yıllık bir süre içerisinde neredeyse ikiye katlanarak 2008 yılında \$1.9 milyar'a ulaşmıştır.¹³ 2000-2008 yılları arasındaki bu dönemde İsrail ve Latin Amerika arasındaki yıllık toplam ticaret hacmi yaklaşık \$1.1 milyar'dan \$3.4 milyar'a çıkmıştır. Latin Amerika ile ticaretin ciddi bir ivme kazanması üzerine İsrail yönetimi bölge ülkeleri ile Serbest Ticaret Anlaşması (STA) çalışmalarına hız vermiştir. 2000 yılında Meksika ile STA anlaşmasının imzalanmasının ardından 2005 yılında Mercosur¹⁴ ile görüşmelere başlanmıştır. Yapılan girişimlerin 2007 yılında başarıya ulaşmasıyla birlikte Mercosur'un STA imzaladığı ilk Ortadoğu ülkesi İsrail olmuştur.

İkili ticaret rakamları incelendiğinde 2000'li yıllarda Latin Amerika'da yaşanan siyasal değişimlerin İsrail ve bölge ülkeleri arasındaki ticari ilişkilere herhangi bir negatif etkisinin olmadığı görülmektedir. Örneğin, 2000-2003 yılları arasında İsrail'in Brezilya'ya olan ihracatı Brezilya'daki ekonomik krizin de etkisiyle yıllık \$380 milyon'dan \$325 milyon'a düşmüşken, Lula da Silva'nın iktidara gelmesinin ardından toparlanmaya başlayan ihracat rakamı 2003-2008 yılları arasında neredeyse dörde katlanarak yıllık \$1.2 milyara çıkmıştır. Benzer şekilde, 2000-2003 yılları arasında yaklaşık %60 daralarak yıllık \$50 milyon seviyesinin altına inen Arjantin'e ihracat, Nestor Kirchner seçilmesi ve Arjantin ekonomisinin krizden çıkmasının da etkisiyle 2003-2008 yılları arasında hızla artarak yıllık \$180 milyon seviyesine yaklaşmıştır. Hatta, 2000'li yılların ortalarında sıkı Batı ve İsrail karşıtı politikalar izleyen Venezuela ve Bolivya gibi ALBA üyesi ülkelere olan ihracatta bile iki kata yakın artışlar kaydedilmiştir.

İsrail-Latin Amerika ilişkilerindeki toparlanma İsrail Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı (MASHAV) üzerinden yürütülen teknik destek programlarına da yansımıştır ve 2000'li yıllarda MASHAV kurslarına yıllık bazda en çok kursiyer gönderen bölge tekrardan Latin Amerika olmuştur. 2003-2008 yılları arasında 3500 civarında Latin Amerikalı kursiyer, tarım, eğitim, toplumsal kalkınma, iletişim ve sağlık gibi çeşitli alanlar üzerine İsrail'de düzenlenen kurslara katılmışken, aynı dönemde

¹³ "Israel", *Observatory of Economic Complexity*, 20 March 2021. <https://oec.world/en/profile/country/isr?yearSelector1=exportGrowthYear14&yearSelector2=importGrowthYear6>

¹⁴ Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay'ın oluşturduğu ortak ekonomik pazar.

İsraili uzmanların bölge ülkelerinde düzenledikleri kurslara yaklaşık 6200 kişi katılmıştır. Latin Amerika'dan gelen kursiyerlerin sayısının fazlalığının etkisiyle birlikte 2000'li yıllar boyunca İspanyolca düzenlenen kursların sayısı ekseriyetle Fransızca, Arapça ve Rusça gibi dillerde düzenlenenlerin sayısından fazla olmuştur. İsrail'in Latin Amerika ülkelerine MASHAV üzerinden verdiği destek sadece kursiyerlerin eğitim ile sınırlı kalmamış ve birçok bölge ülkesinde dezavantajlı topluluklara yardım etmek amacıyla özellikle sağlık alanında çeşitli projeler gerçekleştirilmiştir. Örneğin, 2003 yılında Kosta Rika'nın Santa Ana kentindeki bir hastade travma ünitesinin kurulmasına yardım edilmiş ve burada çalışacak olan doktorlara İsraili uzmanlar tarafından eğitim verilmiştir.¹⁵

Her ne kadar İsrail ile Latin Amerika ülkeleri arasındaki silah ticareti 1980'lerin ortasından itibaren düşüşe geçmiş ve 1990'lı yıllar boyunca zayıf bir seyir izlemişse de, 2000'li yılların başında itibaren İsrail'in bölgeye olan silah satışlarında hatırı sayılır bir artış gözlemlenmiştir. Örneğin, 2000-2008 yılları arasında Meksika'ya yaklaşık \$130 milyon değerinde 6 adet çeşitli tiplerde uçak, 4 adet helikopter ve 2 adet hücumbot ihraç edilmiştir.¹⁶ Aynı dönemde Kolombiya Hava Kuvvetlerine 16 adet Arpia III tipi helikopter ve 13 adet Kfir savaş uçağı satılmıştır.¹⁷ 2000'li yıllarda Latin Amerika'da gerçekleşen siyasi değişimlerin İsrail'in bölge ülkeleri ile olan silah ticaretine ekseriyetle ters bir etkisi olmamıştır. Tam tersine, bazı Latin Amerika ülkeleriyle 1990'lı yıllarda oldukça durağan seyreden silah ticareti, sol iktidarların iş başına gelmesiyle birlikte tekrardan canlanmıştır. Öyle ki, 1990'larda İsrail ve Brezilya arasında gerçekleşen en kayda değer silah ticareti 400 adet Python füzesinin satılması olmuşken, Lula da Silva'nın iktidara gelmesinin ardından iki ülke arasındaki silah ticaretinin bir hayli hızlanmasıyla birlikte 2000'li yılların sonuna gelindiğinde Brezilya İsrail'in en çok silah sattığı ilk 10 ülke arasına girmiştir. Brezilya'ya sadece 2008 yılında satılan askeri ekipmanların değerinin \$70 milyon civarında olduğu aktarılmaktadır.¹⁸

2000'li yıllarda İsraili firmalar çeşitli Latin Amerika ülkelerinde ağırlıklı olarak savaş uçaklarının modernizasyonu ile alakalı karlı ihaleler kazanmışlardır. Sadece Elbit ve IAI firmalarının Brezilya ve Kolombiya'da aldıkları F-15 ve Kfir tipi savaş uçaklarının modernizasyonu ihalelerinin

¹⁵ MASHAV, *Annual Report (2003)*, 16. https://mfa.gov.il/MFA/mashav/Publications/Annual_Reports/Documents/AnnualReport2003.pdf

¹⁶ Mark Bromley - Inigo Guevara, "Arms Modernization in Latin America", *The Global Arms Trade: A Handbook*, [Andrew.T. Tan], New York: Routledge, 2009, 166-177, s. 168.

¹⁷ Bromley - Guevara, "Arms Modernization in Latin America", *The Global Arms Trade*, 170.

¹⁸ Yoram Gabison, "Elbit Systems Hiring Locals to Win Large Brazilian Tenders", *Haaretz*, 10 November 2009.

değerinin sırasıyla \$230 milyon ve \$160 milyon civarında olduğu belirtilmektedir.¹⁹ Yaklaşık \$100 milyon değerinde olan benzer bir modernizasyon ihalesi Venezuela’da da kazanılmışsa da, ABD’den gelen baskılar sonucu ihaleden çekilmek zorunda kalınmıştır. Ayrıca, 2000’lerin ortasından itibaren insansız hava araçlarının (İHA) askeri alanda kullanımının artmasıyla birlikte Elbit ve IAI firmaları, ekseriyetle narkotik ve kontrgerilla operasyonlarında kullanılmak üzere, Latin Amerika ülkelerine önemli miktarlarda İHA ihraç etmeye başlamışlardır. Örneğin, 2008 yılında Meksika ve Ekvador’a toplamda \$50 milyon civarında Hermes 450, Skylark I, Searcher ve Heron tipi İHA sistemleri satılmıştır.

İsrail ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki askeri alandaki ilişkiler sadece silah satışı ve modernizasyonu ile sınırlı kalmamıştır. 11 Eylül sonrasında ortaya çıkan Küresel Teröre Karşı Savaş ekseninde çeşitli bölge ülkeleriyle gerilla grupları ve paramiliter örgütlere karşı önemli askeri işbirlikleri geliştirilmiştir. Bu işbirliğinin en güzel örneği Kolombiya’da FARC gerillalarına karşı yürütülen mücadelede görülmüştür. Kolombiya devleti ve FARC gerillaları arasında yürütülen çalkantılı barış sürecinin 2002 yılında başarısızlığa uğramasıyla birlikte yeni seçilen devlet başkanı Alvaro Uribe sert bir kontgerilla kampanyası başlatmıştır. Kolombiya-ABD resmi işbirliğiyle yürütülen bu kampanyaya İsrail de önemli katkılarda bulunmuştur. Örneğin, 2003 yılında kurulan ikili çalışma grubu çerçevesinde savaş gazilerinin rehabilitasyonu, muvazzafların eğitimi, siber güvenlik, kritik altyapıların korunması ve istihbarat gibi alanlarda İsrail ve Kolombiya orduları arasında ortak çalışmalar yapılmıştır Uribe’nin 2006 yılında ikinci kez başkanlık seçimini kazanmasının ardından Kolombiya devletinin Global CST adlı İsrailli özel güvenlik firmasından danışmanlık hizmeti almaya başlamasıyla birlikte Kolombiya-İsrail askeri işbirliği daha da derinleşmiştir. Kolombiya ordusuna veri analizi, istihbarat toplama ve askeri eğitim gibi alanlarda hizmet verilmesinin yanı sıra Global CST firması önemli askeri operasyonların hazırlanmasında da direkt rol oynamıştır. Öyle ki, 2008 yılında gerçekleşen ve bir dönem devlet başkanı adayı olan İngrid Betancourt’un da dahil olduğu 15 üst düzey rehinenin kurtarıldığı Jaque isimli askeri operasyonun Global CST firmasının başkanı olan emekli general

¹⁹ “Brazil’s F-5BR Fighter Fleet Upgrade Program”, Defense Industry Daily, 20 June 2012 <https://www.defenseindustrydaily.com/brazil-finishing-f-5br-fleet-upgrade-program-06837/>; “Colombia’s Defence Modernization”, Defense Industry Daily, 17 November 2013. <https://www.defenseindustrydaily.com/colombias-defense-modernization-05273/>

Yisrael Ziv ve ekibi tarafından planlandığı hem Kolombiya hem de İsrail basınına yansımıştır.²⁰

3. İsrail'in Gazze'ye Yönelik Askeri Operasyonlarının ve Mavi Marmara Olayının İsrail-Latin Amerika İlişkilerine Etkileri (2009-2014)

2008 yılının Aralık ayında İsrail ordusunun Gazze'ye yönelik başlattığı Dökme Kurşun operasyonu İsrail-Latin Amerika ilişkileri tarihindeki en önemli krizlerden birisini tetiklemiştir. 22 gün süren operasyon boyunca ağır hava bombardımanları nedeniyle yaşanan sivil zayıatlar bölge ülkelerinin ekseriyetle tepkisini çekmiştir. Hamas'ın saldırılarını kınayıp İsrail'in kendini savunma hakkı olduğunu söyleyen tek ülke Panama olmuşken, iki tarafın da şiddet kullanımını kınayan ve operasyon sürecinde yaşanan sivil zayıatları derin endişe ile takip ettiklerini söyleyen Arjantin, Meksika, Brezilya, Kolombiya, Guatemala ve Kosta Rika gibi çeşitli bölge ülkeleri iki tarafa da itidal çağrısında bulunmuşlardır. Acil ateşkes sağlanmasının ardından diyalog sürecinin başlatılmasına yönelik benzer çağrılar Mercosur ve Amerikan Ülkeleri Örgütünden de gelmiştir. 9 Ocak 2009 günü gerçekleşen BM Güvenlik Konseyi toplantısında Gazze'de acil ateşkes ve İsrail askerlerinin bölgeden geri çekilmesini talep eden 1860 sayılı kararın alındığı oylamada o dönemde konseyde geçici üye olarak yer alan Meksika ve Kosta Rika önerenin lehinde oy vermişlerdir. Güvenlik Konseyi'nin 1860 sayılı kararına uyulmasını talep eden ES-10/18 sayılı BM Genel Kurulu kararının alındığı 16 Ocak 2009 tarihli oylamada 15 Latin Amerika ülkesi önerenin lehinde oy vermiştir. Bu oylamada Dominik Cumhuriyeti, Nikaragua ve Paraguay oylamaya katılmamış, Ekvador çekimser kalmış, Venezuela ise ret oyu vermiştir.

Dökme Kurşun Operasyonu sürecinde çeşitli Latin Amerika ülkelerinin İsrail'i destekleyen veya iki tarafın da şiddet kullanımını kınayan açıklamalarına karşın İsrail'e yönelik en şiddetli tepkiler ALBA üyesi ülkelerden gelmiştir. Öyle ki, eski Ekvador Devlet Başkanı Rafael Correa Gazze'ye yönelik operasyonun insanlığa karşı bir suç olduğunu söylemişken, Venezuela Devlet Başkanı Hugo Chavez İsrail'in güç kullanımını devlet terörizmi olarak nitelendirip Gazze'de yaşananların bir soykırım olduğunu iddaa etmiştir.²¹ Bir diğer açıklamasında İsrail'i uluslararası insan hakları hukukunu alçakça ihlal etmekle suçlayan Chavez, o dönemin İsrail Başbakanı Ehud Olmert ve ABD Başkanı George Bush'un Uluslararası Ceza

²⁰ Laura Gil, "Global CST", *El Tiempo*, 9 December 2014, <https://www.eltiempo.com/archivo/documento/CMS-14952565> ; Yaakov Katz, "Security and Defense: A Fix-it Firm for Ailing Nations", *The Jerusalem Post*, 12 November 2010.

²¹ "Venezuela Expels Israeli Ambassador", *Al Jazeera*, 7 January 2009.

Mahkemesinde (UCM) yargılanmaları gerektiğini söylemiştir.²² Benzer şekilde, Bolivya Devlet Başkanı Evo Morales o dönemin İsrail Cumhurbaşkanı olan Şimon Perez'in Nobel Barış Ödülünün geri alınmasına yönelik çağrılarına ek olarak Ehud Olmert'in Gazze'de yaşananlardan dolayı UCM'de yargılanması gerektiğini öne sürmüştür. İsrail'e yönelik çok sert söylemlerin yanı sıra Venezuela ve Bolivya ilk etapta ülkelerindeki İsrail büyükelçilerini *persona non-grata* ilan etmiş ve ardından da 14 Ocak 2009 günü İsrail ile diplomatik ilişkilerini kesmişlerdir.

Latin Amerika ülkelerinin İran ve Filistin'e yönelik girişimlerinden zaten bir hayli rahatsız olan İsrail yönetimi, Dökme Kurşun Operasyonunun ardından zarar gören ikili ilişkileri toparlamak ve İran'ın bölgede artan etkisini sınırlamak amacıyla Latin Amerika ülkelerine yönelik bir diplomasi atağı başlatmıştır. Birkaç aylık süre içerisinde o dönemin Kamu Güvenliği Bakanı Yitzhak Aharonovitch ve Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon Panama, Kosta Rika ve Honduras'a ziyaretler gerçekleştirmişken, Dışişleri Bakanı Avigdor Liberman ise Dominik Cumhuriyeti Devlet Başkanı Leonel Fernández, Kolombiya Devlet Başkanı Yardımcısı Francisco Santos Calderón ve Brezilya'nın Ortadoğu Özel Temsilcisi Alfonso Celso'nun da dahil olduğu birçok Latin Amerikalı devlet yetkilisini İsrail'de ağırlamıştır. Bu diplomatik temaslara müteakiben Liberman, tarım, teknoloji ve telekomünikasyon gibi alanlarda iş yapan İsrailli iş insanlarından oluşan bir delegasyonla birlikte Brezilya, Arjantin, Peru ve Kolombiya'yı kapsayan on günlük bir Latin Amerika turuna çıkmıştır. 20 Temmuz günü başlayan bu tur çerçevesinde devlet başkanları ve çeşitli görevlerdeki bakanların yanı sıra yerel Yahudi topluluklarının liderleri ve Sao Paolo ve Buenos Aires gibi Latin Amerika'nın önemli kentlerinin belediye başkanlarıyla temaslar gerçekleştirilmiştir. Turun en önemli ayağı olan Brezilya'da Devlet Başkanı Lula da Silva ve Dışişleri Bakanı Celso Amorim ile görüşen Liberman, Brezilya'nın İran'ın nükleer programına yönelik daha sert bir tutum izlemesini talep etmiştir.²³ Ayrıca, Brezilya'nın önemli bir uluslararası oyuncu haline geldiğinin altını çizen Liberman, Suriye yönetimi ve Filistinliler ile ön koşulsuz olarak pazarlık masasına oturulmasında Brezilya'nın etkili olabileceğini belirtmiştir.

İsrail'in Latin Amerika'ya yönelik diplomasi atağı sadece bu ziyaretlerle sınırlı kalmamıştır. 2009 yılının Ağustos ayında o dönemin Altyapı Bakanı Uzi Landau'nun Paraguay ve Ekvador'a gitmesine müteakiben

²² "Chávez Expulsa al Embajador de Israel en Venezuela", ABC International, 6 January 2009, https://www.abc.es/internacional/abci-chavez-expulsa-embajador-israel-venezuela-200901060300-912288843345_noticia.html

²³ "FM Liberman visits Brazil", Israel Ministry of Foreign Affairs, 23 July 2009, https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2009/Pages/FM_Liberman_visits_Brazil_23_Jul_2009.aspx

Cumhurbaşkanı Şimon Perez aynı yılın Kasım ayında Brezilya ve Arjantin'e gitmiştir. Böylece Perez, 1966'da bölgeye giden Zalman Şazar'ın ardından Latin Amerika'ya ziyaret gerçekleştiren ikinci İsrail Cumhurbaşkanı olmuştur. Öncelikli olarak İran'ın bölgedeki nüfuz ve etkinlik artışını sınırlandırmanın hedeflendiği bu ziyaret çerçevesinde, bölgesel başat aktörler olan Brezilya ve Arjantin ile stratejik, diplomatik, ekonomik ve askeri bağların daha da derinleştirilmesine yönelik girişimlerde de bulunulmuştur. Enerji, telekomünikasyon, tarım, savunma sanayi ve medikal gibi sektörlerde faaliyet gösteren yaklaşık 40 İsrailli firmanın temsilcilerinin de katıldığı bu bölge ziyareti boyunca iki ülkeyle ticari alanda ikili anlaşmalar imzalanmış ve önde gelen bölgesel iş dünyası dernekleri ve örgütleriyle temaslarda bulunulmuştur.

Şimon Perez'in Brezilya'daki diplomatik temaslarından birkaç ay sonra İsrail'e iade-i ziyaret gerçekleştiren Lula da Silva, İsrail'e giden ilk Brezilya devlet başkanı olmuştur. Mart 2010'da gerçekleşen bu ziyaret İsrailli devlet yetkililerinin beklentilerinin aksine bir hayli sıkıntılı geçmiştir. Öyle ki, Lula da Silva'nın Theodor Herzl'in anıt mezarını ziyaret etmek istememesi üzerine Avigdor Liberman, Brezilya devlet başkanının Knesset'deki konuşmasını boykot etmiştir. Knesset'deki konuşmasında İsrail'in Gazze'ye uyguladığı ambargoyu ve Batı Şeria'da Yahudi yerleşimleri kurmasını eleştiren Lula da Silva, bağımsız bir Filistin devleti kurulmasını ve İsrail'in İran ile nükleer müzakereler gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur.²⁴ İsrail'deki temaslarının ardından Filistin bölgesine geçen Lula da Silva, Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas ile görüşmesinde bağımsız bir Filistin devleti kurulmasına yönelik temennisini tekrarlamıştır. Lula da Silva'nın Theodor Herzl'in anıt mezarına gitmeyip Filistin ziyareti sırasında Yaser Arafat'ın Ramallah'daki anıt mezarına gitmesi İsrail'deki birçok kesimin tepkisini toplamıştır.²⁵

31 Mayıs 2010 günü Gazze'ye insani yardım malzemeleri taşıyan Mavi Marmara gemisine İsrailli komandolar tarafından müdahale edilmesi ve operasyon esnasında dokuz sivilin öldürülmesi Latin Amerika ülkelerinden ekseriyetle büyük tepkiler toplamıştır. O dönemin Amerikan Ülkeleri Örgütü başkanı olan Jose Miguel Insulza sivil bir konvoyu yönelik sert askeri müdahaleyi hiçbir şeyin haklı kılamayacağını söylemişken, Pembe Dalga ülkelerinin ağırlıkta olduğu 12 adet Latin Amerika ülkesi İsrail operasyonunu sert bir şekilde kınayan resmî açıklamalarda bulunmuştur. Yapılan açıklamalar incelendiğinde İsrail'e en büyük tepkiyi kayanların yine ALBA

²⁴ "Lula Criticó en Israel las Colonias Judías", *BBC News*, 15 March 2010.

²⁵ Herb Keinon, "Lula Visits Arafat Tomb, Officials Fume", *The Jerusalem Post*, 18 March 2010.

üyeleri ülkeler olduğu görülmektedir. Öyle ki, Venezuela Devlet Başkanı Hugo Chavez İsrail'i lanetli bir terörist devlet olarak nitelendirmişken, Küba Devlet Başkanı Fidel Castro İsrail'i Nazi Almanyası'na benzetmekle suçlamıştır.²⁶ Sert sözlü tepkilere ek olarak Ekvador Devlet Başkanı Rafael Correa ülkesinin Tel Aviv büyükelçisinin geri çekilmesini emretmiştir. Ayrıca, Nikaragua Devlet Başkanı Daniel Ortega ülkesinin İsrail ile diplomatik ilişkileri kestiğini açıklamıştır. Böylece, İsrail'in Latin Amerika'da diplomatik ilişkilerinin olmadığı ülke sayısı dörde çıkmıştır.

Dökme Kurşun Operasyonu ve Mavi Marmara olayına ek olarak 2010'lu yılların başında İsrail-Latin Amerika ilişkilerini geren bir diğer olay ise neredeyse bütün bölge ülkelerinin Filistin'in bağımsızlığını tanınması olmuştur. 2009 yılına kadar Filistin'in bağımsızlığı Latin Amerika'da sadece Nikaragua, Kosta Rika, Venezuela ve Dominik Cumhuriyeti tarafından tanınmışken, 2010 yılının Aralık ayında Brezilya'nın 1967 yılı öncesi sınırları baz alarak Filistin devletini resmi olarak tanınması bölge ülkeleri arasında önemli bir furya başlatmıştır. Öyle ki, sadece bir yıllık bir süre içerisinde Arjantin, Bolivya, Ekvador, Şili, Uruguay, Peru, Paraguay, El Salvador, Honduras ve Haiti hükümetleri Filistin'in bağımsızlığını tanımışlardır. Böylece, 2011 yılının sonuna gelindiğinde Filistin devleti Panama, Meksika, Kolombiya ve Guatemala hariç bütün Latin Amerika ülkeleri tarafından resmi olarak tanınır hale gelmiştir. Ayrıca, 2011 yılında hayata geçen anlaşmayla birlikte İsrail ve Mısır'ın ardından Mercosur'un STA imzaladığı üçüncü Ortadoğu ülkesi Filistin Ulusal Yönetimi olmuştur.

14 Kasım 2012 günü İsrail ordusunun Hamas'ın füze kapasitesini ortadan kaldırıp İsrail halkına yönelik füze tehdidini sonlandırmak için başlattığını açıkladığı Savunma Sütunu Operasyonu İsrail-Latin Amerika ilişkilerinde yeni bir gerginliğin fitilini ateşlemiştir. Bir hafta süren operasyon sonucunda 167 Filistinlinin ölmesi ve yaklaşık 1200'ünün de yaralanması üzerine Latin Amerika ülkeleri İsrail'in güç kullanımını kınayan demeçlerde bulunmuşlardır. Örneğin, Mercosur üyesi ülkeler adına açıklamada bulunan Brezilya, İsrail'in orantısız güç kullanımından kaygılandıklarını belirtmiş ve sivil zayıflar için derin bir hüznün duyduklarını ifade ederek Gazze'de acil ateşkes çağrısında bulunmuştur.²⁷ Bu dönemde İsrail-Latin Amerika gerilimini tırmandıran bir diğer olay ise bölge ülkelerinin Filistin'in BM'deki statüsünün üye olmayan gözlemci devlete yükseltilmesine verdikleri destek olmuştur. 29 Kasım 2012 tarihli 67/19 sayılı kararın alındığı BM Genel Kurulu

²⁶ "Ecuador Recalls Envoy; Chavez: Israel a Murderer", *YNet News*, 3 June 2010; Robert Evans, "Israel Denounces Castro 'Swastika' Remarks", *Reuters*, 14 June 2010.

²⁷ "Mercosur Condemns 'Disproportionate Use of Force' in Gaza; Calls for Immediate Cease Fire", *MercoPress*, 17 November 2012.

oylamasında ret oyu veren tek Latin Amerika ülkesi Panama olmuşken, Guatemala, Haiti, Kolombiya ve Paraguay çekimser kalmışlardır.

2009-2013 yılları arasında BM Genel Kurulunda Filistin Meselesi ile alakalı düzenlenen oylamalardaki oy tercihlerini incelediğimizde, Latin Amerika ülkelerinin İsrail'e desteğinin tarihteki en düşük seviyelerinden birine indiği tablosu ile karşılaşmaktayız. 2009 yılında BM Genel Kurulunda Filistin Meselesi ve Golan Tepeleriyle alakalı yapılan dokuz oylamada²⁸ Latin Amerika ülkelerinin toplamda kullandıkları 168 oyun sadece üçü İsrail'in lehine olmuştur. Çekimser oyların sayısı 20'de kalmışken, İsrail aleyhine 145 oy verilmiştir. 2010 yılında aynı konular ile alakalı yapılan dokuz oylamada²⁹ kullanılan 179 oyun sadece ikisi İsrail'in lehine olmuşken, aleyhteki oyların sayısı 154'e yükselmiştir. 2009 ve 2010 yıllarındaki bu oylamalarda İsrail lehine oy kullanan tek ülke olan Panama'nın o dönemki devlet başkanı Ricardo Martinelli, BM Genel Kurulunda Filistin Meselesiyle alakalı yapılan oylamalarda ülkesinin oy tercihini belirleyen temel unsurun ABD'nin Ortadoğu Politikasını desteklemek olduğunu belirtmiş ve İsrail-Panama ilişkilerine herhangi bir atıfta bulunmamıştır.³⁰

2011-2013 yılları arasında Latin Amerika ülkelerinin İsrail'e olan desteği daha da düşmüştür. 2011 yılında Filistin Meselesi ve Golan Tepeleriyle alakalı yapılan 15 oylamada³¹ Latin Amerika ülkelerinin kullandıkları 296 oyun sadece ikisi İsrail'in lehinde olmuştur. Toplamda 31 İsrail lehinde ve çekimser oya karşın İsrail'in aleyhinde 265 oy kullanılmıştır. 2012 yılında aynı konular hakkında yapılan 13 oylamada³², iki lehte ve 36 çekimser oya karşın 220 adet İsrail aleyhinde oy kullanılmıştır. Benzer şekilde, 2013 yılında gerçekleşen 16 oylamada³³ iki lehte ve 44 çekimser oya karşın İsrail aleyhindeki oyların sayısı 268 olmuştur. 2011-2013 yılları arasındaki bu oylamalarda İsrail lehinde oy veren ya da çekimser kalan Latin Amerika ülkelerinin listesi incelendiğinde Orta Amerika ülkelerinin ağırlığı göze çarpmaktadır. Örneğin, bu üç yıllık dönemde yapılan 44 oylamada Paraguay 17 defa çekimser kalarak İsrail'e en çok destek veren Güney Amerika ülkesi olmuşken, ikinci sırayı paylaşan

²⁸ 64/16, 64/17, 64/18, 64/19, 64/91, 64/92, 64/93, 64/94, 64/95 sayılı BM Genel Kurulu kararlarının alındığı oylamalar.

²⁹ 65/13, 65/14, 65/15, 65/16, 65/102, 65/103, 65/104, 65/105, 65/106 sayılı BM Genel Kurulu kararlarının alındığı oylamalar.

³⁰ "El Presidente de Panamá Promete Apoyar a Israel en los Foros Internacionales", *El Economista*, 5 March 2010.

³¹ 66/14, 66/15, 66/16, 66/17, 66/19, 66/72, 66/73, 66/75, 66/76, 66/77, 66/78, 66/79, 66/80, 66/146 ve 66/225 sayılı BM Genel Kurulu kararlarının alındığı oylamalar.

³² 67/20, 67/21, 67/22, 67/23, 67/25, 67/114, 67/117, 67/118, 67/119, 67/120, 67/121, 67/122 ve 67/229 sayılı BM Genel Kurulu kararlarının alındığı oylamalar.

³³ 68/12, 68/13, 68/14, 68/15, 68/16, 68/17, 68/76, 68/77, 68/79, 68/80, 68/81, 68/82, 68/83, 68/84, 68/154 ve 68/235 sayılı BM Genel Kurulu kararlarının alındığı oylamalar.

Kolombiya ve Peru ise sadece sekizer kez çekimser kalmışlardır. Buna karşılık, Orta Amerika ülkesi olan Honduras yapılan bu oylamalarda 19 kez çekimser kalmışken, Panama 16 defa çekimser kalmanın yanı sıra 6 kez İsrail'in lehinde oy kullanmıştır. Orta Amerika bölgesinde İsrail'e destek bakımından Honduras ve Panama'yı sırasıyla on ve sekiz defa çekimser kalan El Salvador ve Guatemala izlemiştir.

Orta Amerika ülkelerinin BM oylamalarında diğer Latin Amerika ülkelerine kıyasla daha İsrail yanlısı bir tutum sergilemelerinde bu ülkelerin iç siyasi dinamikleri kadar İsrail'in MASHAV üzerinden yürüttüğü yardım programlarının da büyük etkisi olmuştur. 2009-2013 yılları arasında Latin Amerika ülkelerine MASHAV üzerinden yapılan yardımlardan en çok faydalanan ülkelerin listesi incelendiğinde Honduras, El Salvador, Panama ve Guatemala gibi Orta Amerika ülkelerinin ön sıralarda geldiği görülmektedir. Öyle ki, her ne kadar Honduras, El Salvador, Panama ve Guatemala'nın toplam nüfusu Latin Amerika nüfusunun yaklaşık on beşte birini teşkil etse de, 2009-2013 yılları arasında İsrail'de eğitim alan yaklaşık 3,150 Latin Amerikalı kursiyerin dörtte biri bu dört ülkeden gelmiştir. İsrail'in bu ülkelere MASHAV üzerinden verdiği destek sadece kursiyerlerin eğitim ile sınırlı kalmamıştır. Örneğin, 2011 yılında yaşanan sel felaketinin ardından İsrail Dışişleri Bakanlığının Latin Amerika Departmanı ile iş birliği içerisinde El Salvador'a her biri 45 ton kapasiteli 22 adet su arıtma cihazı hibe edilmiştir.³⁴ Benzer şekilde, 2012 yılında gerçekleşen ve 300 kişinin vefat ettiği hapishane yangınından sonra Honduras'a hem insani yardım malzemeleri gönderilmiş hem de yangına dayanıklı yeni hapishanelerin inşası için iş birliği teklifinde bulunulmuştur.³⁵

2009-2013 yılları arasında İsrail-Latin Amerika ilişkilerinde yaşanan gerginliklerin İsrail ve bölge ülkeleri arasındaki ticari ilişkilere ekseriyetle olumsuz bir etkisi olmamıştır. Tam tersine, küresel ekonomik krizin etkisiyle 2009 yılında \$1,2 milyara düşen İsrail'in Latin Amerika'ya yıllık ihracatı, ikili ilişkilerde yaşanan gerilimlere rağmen 2010 yılından itibaren ciddi bir ivme kazanmış ve üç yıl içerisinde tekrardan yıllık \$1,9 milyar seviyesine ulaşmıştır. Benzer şekilde, 2009 yılında \$2,2 milyara inen İsrail ve bölge ülkeleri arasındaki toplam ticaret hacmi üç sene içerisinde tekrardan \$3,4 milyar seviyesine çıkmıştır. 2009-2013 yılları arasında diplomatik ilişkilerin kesik olduğu Venezuela ve Bolivya'ya olan ihracatta sırasıyla %40 ve %15 civarında düşüşler gerçekleşmesine rağmen Brezilya, Arjantin ve Şili gibi

³⁴ MASHAV, *Annual Report (2011)*, 12, https://mfa.gov.il/MFA/mashav/Publications/Annual_Reports/Documents/AnnualReport2011.pdf

³⁵ MASHAV, *Annual Report (2012)*, 17, https://mfa.gov.il/MFA/mashav/Publications/Annual_Reports/Documents/AnnualReport2012.pdf

önemli bölgesel aktörlere olan ihracat rakamlarında %100'e varan artışlar kaydedilmiştir. Örneğin, bu beş yıllık dönemde Şili'ye olan ihracat ikiye katlanarak \$160 milyona çıkmışken, Brezilya'ya olan ihracat ise yaklaşık %60 oranında büyüyerek \$1,1 milyar seviyesine ulaşmıştır. Böylece, Brezilya İsrail'in önemli ihracat mallarından olan pestisit ve suni gübrenin en büyük üç müşterisinden birisi haline gelmiştir. Ayrıca, 2013 yılının Eylül ayında Kolombiya ile STA imzalanmasıyla birlikte İsrail'in STA yaptığı Latin Amerika ülkelerinin sayısı altıya yükselmiştir.

Yaşanan gerilimlere rağmen İsrail ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki silah ticaretinde de ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. Öyle ki, 2013 yılına kadar Meksika, Brezilya, Ekvador, Peru, Şili ve Kolombiya'ya Hermes 450, Heron ve Orbiter gibi çeşitli İHA sistemlerinin satılmasıyla birlikte İsrail ve Latin Amerika arasındaki İHA ticaretinin hacmi \$500 milyon'a yaklaşmıştır.³⁶ Ekseriyetle narkotik operasyonları ve sınır güvenliği için alınan bu İHA'lar uluslararası organizasyonların güvenliği ve afet yönetimi gibi alanlarda da kullanılmışlardır. 2014 yılında Brezilya'da düzenlenen FIFA Dünya Kupasında güvenliği sağlamak için Brezilya Hava Kuvvetlerinin İsrail yapımı Hermes 450'leri kullandığı uluslararası basına yansımıştır.³⁷ Ayrıca, bölgesel güvenlik risklerinin artması dolayısıyla silahlı kuvvetlerini güçlendirmek isteyen birçok Latin Amerika ülkesi İsrailli savunma sanayi firmaları ile satın alma ve modernizasyon anlaşmaları imzalamıştır. Örneğin, Venezuela'nın Rusya ve Çin'den aldığı savaş jetleri ve hava savunma sistemlerinden rahatsız olan Kolombiya, 2012 yılında IAI firmasından 12 adet Kfir tipi savaş jeti satın almıştır.³⁸ Benzer şekilde, üç adet Boeing 767 tipi yolcu uçağını tanker uçağına dönüştürmek isteyen Brezilya Hava Kuvvetleri, IAI firması ile \$400 milyonluk bir modernizasyon anlaşması imzalamıştır.³⁹

Ticari partnerlerinin sayısını artırarak küresel piyasalardaki dalgalanmalara karşı İsrail ekonomisini korumak isteyen Netanyahu yönetimi, Meksika, Kolombiya, Peru, Şili ve Kosta Rika'nın oluşturduğu Pasifik İttifakı ile olan ilişkilerini geliştirmek için 2014 yılında önemli girişimlerde bulunmuştur. Şubat ayında İsrail'in Pasifik Birliğine gözlemci üye olarak kabul edilmesinin ardından Mayıs ayında 2014-2017 yıllarını kapsayan 50 milyon şekilli bir yatırım paketi açıklanmıştır. Bu paket çerçevesinde 2002 yılında kapanan Paraguay'daki büyükelçiliğin tekrar

³⁶ Jason Koebler, "American Defense Companies Try to Break Israel's Grasp on Latin American Drone Market", *US News*, 15 July 2013.

³⁷ "Plans to Use Drones for Soccer Event in Brazil", *The New York Times*, 22 February 2013.

³⁸ Marcos Peckel, "Colombia and Israel: Toward a Special Relationship", *Israel Journal of Foreign Affairs*, 13: 3 (2019), 353-363, s. 355.

³⁹ Yuval Uzulai, "IAI Wins \$400m Brazilian Air Force Deal", *Globes*, 17 March 2013.

açılması; Şili ve Peru'da ticari ataşelikler kurulması; Kolombiya, Meksika ve Kosta Rika'daki büyükelçiliklerin kapasitelerinin arttırılması; Amerikalılar Arası Kalkınma Bankası (Inter-American Development Bank) ile eğitim ve rehberlik için 14 milyon şekel büyüklüğünde yeni ortak bir fon kurulması; Kolombiya, Meksika ve Şili ile finansal protokoller imzalanması gibi birçok farklı hedef koyulmuştur.⁴⁰ Ayrıca, Pasifik İttifakı ile ilişkileri daha da ilerletmek adına Netanyahu'nun Nisan ayında ittifakın başat aktörleri olan Kolombiya ve Meksika'ya ziyaretler gerçekleştirmesi planlanmıştır. Fakat, Panama'nın da dahil olduğu bu bölge turu İsrail Dışişleri Bakanlığı çalışanlarının daha yüksek maaş ve daha iyi çalışma koşulları talepleriyle greve gitmeleri nedeniyle daha sonra iptal edilmiştir.⁴¹

İsrail ordusunun Temmuz 2014'te başlattığı Koruyucu Hat Operasyonu İsrail-Latin Amerika ilişkilerine büyük bir darbe vurmuştur. Ağır hava bombardımanları nedeniyle yaşanan ciddi sivil zayıatlar üzerine Latin Amerika sokaklarında İsrail karşıtı büyük gösteriler gerçekleştirilmiş ve İsrail'in güç kullanımı bölgedeki pek çok lider ve üst devlet yetkilisi tarafından sert bir dille kınanmıştır. Örneğin, Şili'nin başkenti Santiago'da yaklaşık 20,000 kişinin katıldığı İsrail karşıtı büyük bir gösteri düzenlenmiş ve Şili Dışişleri Bakanlığı Koruyucu Hat Operasyonunu Gazze halkına karşı kolektif bir cezalandırma olarak nitelendirip İsrail'i uluslararası insan hakları hukukunun temel esaslarını ihlal etmekle suçlamıştır.⁴² Benzer şekilde, Sao Paulo, Rio de Janeiro, Recife ve Porto Alegre gibi Brezilya'nın birçok önemli şehrinde binlerce insanın katıldığı İsrail karşıtı gösteriler düzenlenmiş ve Brezilya'nın o dönemki devlet başkanı Dilma Rousseff Gazze'ye yönelik operasyonu bir katliam olarak nitelendirmiştir.⁴³ Bu tepki üzerine İsrail Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Yigal Palmor'un Brezilya'yı diplomatik cüce olarak nitelendirmesi iki ülke arasındaki ipleri daha da germiştir.⁴⁴ Ayrıca, İsrail'in Latin Amerika'daki en önemli partnerlerinden olan Kolombiya ilk başta sadece Hamas'ın saldırılarını kınamışsa da, hayatını kaybeden Filistinli sivillerin sayısının gitgide artması üzerine Kolombiya Dışişleri Bakanlığından Gazze'ye yönelik operasyonu kınayan ve hayatını kaybeden sivillere baş sağlığı dilenen bir açıklama yayınlanmıştır. İsrail'in şiddet kullanımını kıyan

⁴⁰ "Cabinet Approves Plan to Strengthen Economic Ties with Pacific Alliance and Latin America", *Israel Ministry of Foreign Affairs*, 18 May 2014, <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2014/Pages/Cabinet-approves-plan-to-strengthen-economic-ties-with-Pacific-Alliance-and-Latin-America-18-May-2014.aspx>

⁴¹ Marissa Newman - Raphael Ahren, "Diplomat Strike Forces PM to Nix Latin America Trip", *The Times of Israel*, 20 March 2014.

⁴² Cesar Chelala, "Israeli Attacks on Gaza Violate International Law", *Gulf Times*, 3 August 2014. <https://www.gulf-times.com/story/402849/Israeli-attacks-on-Gaza-violate-international-law>

⁴³ Mac Margolis, "Latin America Piles on Against Israel", *Bloomberg*, 7 August 2014.

⁴⁴ Adam Taylor, "Israel Calls Brazil a 'Diplomatic Dwarf' – and then Brings up World Cup Humiliation", *The Washington Post*, 25 July 2014.

sert beyanlara ek olarak Ekvador, Peru ve El Salvador Tel Aviv büyükelçilerini geri çekmiş, Brezilya ve Şili ise büyükelçilerini geri çekmenin yanı sıra İsrail ile devam eden ticaret müzakerelerini askıya almışlardır. İsrail'in dört Latin Amerika ülkesiyle diplomatik ilişkileri hali hazırda askıdayken bu beş bölge ülkesinin büyükelçilerini geri çekmesiyle birlikte İsrail-Latin Amerika ilişkileri tarihteki en düşük seviyesine inmiştir.

4. Pembe Dalganın Sonu ve İsrail-Latin Amerika İlişkilerinde Yeni Sayfa (2015-2020)

2000'li yıllar boyunca emtia fiyatlarının artan küresel hammadde talebine paralel olarak katlanmasıyla birlikte ekseriyetle net hammadde ve enerji ihracatçısı olan Latin Amerika ülkelerinde ciddi ekonomik büyüme rakamları kaydedilmiştir. Öyle ki, emtia fiyatlarının modern ekonomi tarihindeki en yüksek seviyelerinden birinde olduğu ve yaklaşık on yıl süren bu dönemde Latin Amerika'nın en büyük ekonomisi olan Brezilya'nın GSYİH'sı dörde katlanarak \$2,5 trilyon seviyesine yaklaşmıştır. Bu hızlı büyüme sayesinde Brezilya dünyanın en büyük yedinci ekonomisi haline gelmiştir. Benzer şekilde, 2014 yılına gelene kadar dünyanın en büyük bakır ihracatçısı olan Şili'nin GSYİH'sı neredeyse dört kat artarak \$280 milyara çıkmışken, dünyanın en önemli gıda ihracatçılarından olan Arjantin'in GSYİH'sı yaklaşık beşe katlanarak \$550 milyar seviyesini geçmiştir. Aynı dönemde, Venezuela, Bolivya, Uruguay, Paraguay ve Ekvador gibi diğer Pembe Dalga ülkelerinde de benzer büyüme oranları kaydedilmiştir. 1990'lı yıllarda yaşananların aksine artan kamu gelirlerinin sağlık, eğitim, altyapı yatırımlarına ve sosyal yardım programlarına yönlendirilmesiyle birlikte Latin Amerika'daki işsizlik ve yoksulluk oranlarında büyük iyileşmeler yaşanmıştır. Örneğin, Lula da Silva yönetiminin başlattığı ve yaklaşık 50 milyon kişinin faydalandığı nakit yardım programı Bolsa Familia sayesinde 2013 yılına kadar Brezilya'daki aşırı yoksulluk oranı neredeyse üçte bire düşerek %3,6'ya inmiştir.⁴⁵ Bölge çapında bakıldığında 2000-2014 yılları arasında Latin Amerika'da günlük \$2,5'in altında yaşayan nüfusun oranı %28'den %14'e düşmüşken, orta sınıfın büyüklüğü neredeyse %40'a ulaşmıştır.⁴⁶

2014 yılından itibaren küresel emtia fiyatlarının Çin ekonomisindeki yavaşlama ve küresel petrol arz fazlalığına paralel olarak önemli oranda düşmesi Latin Amerika ekonomilerine büyük bir darbe vurmuştur. Öyle ki,

⁴⁵ Jonathan Watts, "Brazil's Bolsa Familia Scheme Marks a Decade of Pioneering Poverty Relief", *The Guardian*, 17 December 2013.

⁴⁶ Santiago Levy, "Poverty in Latin America: Where Do We Come From, Where Are We Going?", *Brookings*, 10 May 2016.

Latin Amerika ülkeleri 2004-2013 yılları arasında yıllık ortalama %4,2 civarında büyümüşken, 2014 yılında bu oran %1,1'e düşmüş ve ardından 2017 yılına kadar birçok bölge ekonomisinde ciddi daralmalar vuku bulmuştur. Azalan kamu gelirleri nedeniyle sosyal yardım programlarında kesintilere gidilmesi işsizliğin arttığı bu ülkelerde büyük halk hareketlerini tetikleyip sol iktidarları sarsmaya başlamıştır. Ekonomik sıkıntılara ek olarak 2015 yılından itibaren Arjantin, Brezilya ve Şili'nin de dahil olduğu birçok ülkede ardı ardına yolsuzluk skandallarının patlaması, Hugo Chavez'in vefatının ardından zayıflamaya başlayan Pembe Dalga hareketinin sonunu getirmiş ve Latin Amerika'da sağ ve merkez sağ liderlerin iktidara geldiği Mavi Dalga akımını başlatmıştır. 2015 yılında Arjantin'de Mauricio Macri'nin seçilmesiyle başlayan Mavi Dalga akımı, 2016 yılında Brezilya'da Dilma Rousseff'in kamu açığını gizlemek için bütçede yolsuzluk yapmak suçlamasıyla görevden azledilmesinin ardından önemli bir ivme kazanmıştır. 2017 yılında Şili'de Sebastián Piñera'nın ve 2018 yılında Brezilya'da Jair Bolsonaro'nun iktidara gelmeleri ile birlikte Latin Amerika'nın ilk beş ekonomisi uzun bir aradan sonra tekrardan sağ ve merkez sağ iktidarlar tarafından yönetilir hale gelmiştir. 2020 yılına kadar benzer iktidar değişimleri Ekvador, Guatemala, El Salvador, Honduras, Paraguay, Peru ve Uruguay'da seçim yoluyla gerçekleşmişken, Pembe Dalga'nın en önemli aktörlerinden olan Bolivya'nın eski devlet başkanı Evo Morales 2019 yılında bir askeri darbe ile iktidardan indirilmiştir. Morales'in yerine geçici süreliğine devlet başkanlığı yapması için merkez sağda konumlanan Sosyal Demokrat Hareket Partisinin üyesi Jeanine Áñez Chávez getirilmiştir.

İsrail'in ekonomik ve diplomatik ilişkilerini çeşitlendirmek ve uluslararası alanda daha fazla siyasi destek kazanmak için Afrika ve Asya bölgelerine yönelik girişimlerde bulunan Netanyahu yönetimi, Pembe Dalga'nın bitmesi ile daha ABD yanlısı dış siyaset izleyen liderlerin iktidara gelmesini Latin Amerika ile ilişkileri daha da geliştirmek için bir fırsat olarak değerlendirip bölgeye yönelik yeni bir diplomasi atağı başlatmıştır. 2017 yılının Eylül ayında İsrail-Latin Amerika ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmak amacıyla Arjantin, Meksika ve Kolombiya'yı kapsayan bir bölge turuna çıkan Netanyahu görevdeyken Latin Amerika'yı ziyaret eden ilk İsrail başbakanı olmuştur. Yaklaşık 20 farklı sektörde faaliyet gösteren İsrailli iş insanlarının da dahil olduğu büyük bir delegasyon eşliğinde çıkılan bu dört günlük bölge turu çerçevesinde Latin Amerika'nın başat aktörleri arasında olan bu ülkelerin liderleriyle görüşmeler gerçekleştirilmiş ve kamu güvenliği, teknoloji, sosyal güvenlik, havacılık, uzay, telekomünikasyon ve turizm gibi

alanlarda iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır.⁴⁷ İsraili savunma sanayi firmalarının temsilcilerinin de katıldığı Netanyahu ve Peña Nieto arasındaki görüşmede Meksika'nın sınır güvenliğini arttırmak için İHA sistemleri ve çeşitli silahların satışını kapsayan mukaveleler yapılmıştır.⁴⁸ Ayrıca, iki devlet başkanı arasındaki görüşmenin akabinde o dönemin Meksika Dışişleri Bakanı Luis Figari uluslararası organizasyonlardaki oylamalarda İsrail'e destek olma sözü vermiştir.⁴⁹

Latin Amerika'da gerçekleşen siyasi değişimlerin bölge ülkelerinin Kudüs'ün statüsüyle alakalı tutumlarına da büyük etkisi olmuştur. Daha önceki dönemlerde ekseriyetle şehrin uluslararası bir statüye sahip olmasını ya da İsrail ve Filistin devletlerinin ortak başkenti olmasını savunan Latin Amerika ülkeleri, sağ ve merkez sağ iktidarların iş başına gelmesiyle birlikte ağırlıklı olarak Kudüs konusunda daha İsrail yanlısı politikalar izlemeye başlamışlardır. Örneğin, Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımasına hükümsüz diyen 10/22 sayılı BM Genel Kurulu kararının alındığı oylamada Arjantin, Meksika, Kolombiya, Panama, Paraguay, Dominik Cumhuriyeti ve Haiti çekimser kalmışken, Guatemala ve Honduras ret oyu vermişlerdir. Böylece, bu oylamadaki çekimser ve ret oylarının neredeyse dörtte biri Latin Amerika ülkelerinden gelmiştir. Ayrıca, Evanjelist seçmenlerini konsolide etmek ve Trump yönetiminin desteğini kazanmak isteyen o dönemin Guatemala Devlet Başkanı Jimmy Morales, ülkesinin Tel Aviv büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma kararı almıştır. 16 Mayıs 2018 günü yeni büyükelçiliğin bizzat Morales'in katılımıyla devreye girmesiyle birlikte ABD'nin ardından Kudüs'te büyükelçilik açan ikinci ülke Guatemala olmuştur.⁵⁰ Paraguay 21 Mayıs günü büyükelçiliğini Kudüs'e üçüncü ülke olmuşsa da, Eylül ayındaki iktidar değişiminin ardından büyükelçilik tekrardan Tel Aviv'e taşınmıştır.⁵¹ Buna karşılık, Paraguay'ın başkenti Asuncion'daki İsrail büyükelçiliği kapatılmış ve bu ülkenin ekonomik kalkınmasına destek olmak için gönderilmesi planlanan İsrail delegasyonun ziyareti iptal edilmiştir. Ayrıca, Kudüs'te ticari temsilcilik açan ilk ülkelerden olan ve 2020 yılının sonu kadar Tel Aviv büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma sözü

⁴⁷ "PM Netanyahu to Leave on Historic Visit to Latin America", *Israel Ministry of Foreign Affairs*, 10 September 2017. <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Pages/PM-Netanyahu-to-leave-on-historic-visit-to-Latin-America-10-September-2017.aspx>

⁴⁸ A. Klein Leichman, "Mexico Buys Advanced Israeli Unmanned Aerial System", *Israel21c*, 27 September 2017. <https://www.israel21c.org/mexico-buys-advanced-israeli-unmanned-aerial-system/>

⁴⁹ JTA, "Mexico Says it will Henceforth Vote with Israel in International Bodies", *The Times of Israel*, 19 November 2017. <https://www.timesofisrael.com/mexico-says-it-will-henceforth-vote-with-israel-in-international-bodies/>

⁵⁰ Ruth Eglash, "As Criticism of Israel Mums, Guatemala Opens its Embassy in Jerusalem", *The Washington Post*, 16 May 2018.

⁵¹ "Paraguay Moves Embassy Back to Tel Aviv", *Deutsche Welle*, 6 September 2018.

veren Honduras, Covid-19 salgını nedeniyle taşınma planlarını askıya almıştır.

Koyu bir Evanjelist Hristiyan olan ve senatörlük dönemindeki sert İsrail yanlısı çıkışlarıyla tanınan Jair Bolsonaro'nun 2018 yılında Brezilya devlet başkanı olarak seçilmesi İsrail-Latin Amerika yakınlaşmasına ciddi bir ivme kazandırmıştır. Brezilya nüfusunun yaklaşık beşte birini teşkil eden Evanjelistlerin oylarını konsolide etmek isteyen Bolsonaro, seçim kampanyası döneminde ülkesinin Filistin ve İran yanlısı olan Ortadoğu politikasını terk etme vaadinde bulunmuş ve Brezilya'nın Tel Aviv büyükelçiliğini Kudüs'e taşımayı planladığını açıklamıştır. 1973 yılındaki Yom Kippur Savaşından bu yana uluslararası arenada İsrail'in çıkarlarıyla çatışan politikalar izleyen Brezilya'yı kendi saflarına çekme şansı yakalayan Netanyahu, seçim kampanyası dönemindeki demeçleri nedeniyle uluslararası arenada sert bir şekilde eleştirilen Bolsonaro'nun yemin törenine katılan az sayıdaki yabancı liderlerden birisi olmuştur. Netanyahu'nun bu jestine karşılık Bolsonaro Tel Aviv büyükelçiliğinin Kudüs'e taşınması planını tekrardan dile getirmiştir. İsrail basınına göre Netanyahu'nun beş günlük Brezilya ziyaretinde görüşülen önemli konulardan birisi de yeni İHA sistemlerinin satışı olmuştur. Örneğin, Haaretz gazetesinin üst düzey diplomatik kaynaklara dayandırdığı bir haberinde Brezilyalı yetkililerin suçla mücadele amacıyla yüz tanıma sistemine sahip İHA'lar satın almak için İsrailli mevkidaşlarıyla görüştükleri aktarılmaktadır.⁵²

2019 yılının ocak ayında göreve başlayan Bolsonaro, nisan ayındaki İsrail genel seçimlerine günler kala Netanyahu'ya destek vermek amacıyla Amerika kıtası dışındaki ilk resmi ziyaretini İsrail'e yapmıştır. İki gün süren bu ziyaret çerçevesinde İsrailli devlet yetkilileri ile görüşmeler gerçekleştirmenin yanı sıra Netanyahu ile Ağlama Duvarına giden Bolsonaro, resmi ziyaret sürecinde bir İsrail başbakanı ile birlikte Yahudilerin bu kutsal mekanına ziyaret gerçekleştiren ilk yabancı lider olmuştur.⁵³ Ayrıca, her ne kadar Brezilya'daki güçlü tarım ve hayvancılık lobilerinin baskıları nedeniyle Tel Aviv büyükelçiliği hemen Kudüs'e taşınamamışsa da, yaklaşan seçimlerde Netanyahu'ya destek olmak amacıyla ziyaretin ilk gününde Kudüs'te bir ticari temsilcilik kurulacağı açıklanmıştır. 15 Aralık 2019 tarihinde faaliyete geçen bu ticari temsilciliğin açılış resepsiyonunda konuşan

⁵² Noa Landau, "Israel, Bolsonaro Discuss Sale of Drones With Facial Recognition, Senior Diplomatic Source Says," *Haaretz*, 31 December 2018.

⁵³ Raphael Ahren, "Joined by Netanyahu, Brazilian President Makes Trailblazing Trip to Western Wall", *The Times of Israel*, 1 April 2019.

devlet başkanının oğlu Eduardo Bolsonaro, Brezilya'nın büyükelçiliğini Kudüs'e taşıma sözünü yinelemiştir.⁵⁴

Bolsonaro'nun göreve başlamasıyla birlikte Brezilya'nın uluslararası organizasyonlarda İsrail'e karşı olan tutumunda ciddi bir değişim yaşanmıştır. Lula da Silva'nın iktidara gelmesinin ardından yaklaşık 15 sene boyunca BM oylamalarında İran ve Filistin'e büyük bir destek verilmişse de, Bolsonaro'nun iktidarı ile birlikte bu politika keskin bir şekilde terk edilmiş ve oylamalarda daha İsrail yanlısı bir tutum sergilenmeye başlamıştır. Öyle ki, 2009-2014 yılları arasında BM Genel Kurulunda Filistin Meselesi ve Golan Tepeleri ile alakalı yapılan oylamalarda bir kez bile İsrail lehine oy verilmemiş ya da çekimser kalınmamışken, 2020 yılında bu konular ile alakalı yapılan 17 oylamada beş kez çekimser kalınmış ve dört kez de İsrail lehinde oy kullanılmıştır. Benzer şekilde, 2020 yılının kasım ayında Dünya Sağlık Örgütünde oylanan ve İsrail kontrolü altındaki Filistin toprakları ve Golan Tepelerinde ikamet edenlerin sağlık sistemine erişimini güvence altına almaya yönelik önergeye Brezilya ret oyu vermiştir.⁵⁵ Ayrıca, 2020 yılının şubat ayında Uluslararası Ceza Mahkemesinin Filistin topraklarında işlendiği iddia edilen savaş suçlarını araştırmak için soruşturma başlatması üzerine mahkemenin Filistin'de yargı yetkisine sahip olmadığını iddia eden sayılı ülkelerden birisi de Brezilya olmuştur.⁵⁶

Mavi Dalga akımının etkisiyle İsrail ve diğer eski Pembe Dalga ülkeleri arasındaki ilişkilerde de ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. Bolivya'da Jeanine Áñez'in iktidara getirilmesinden kısa bir süre sonra 2009 yılından beri askıda olan Bolivya-İsrail ilişkileri tekrardan kurulmuştur. İkili ilişkilerde açılan yeni sayfaya müteakip İsrail'in Peru büyükelçisi Asaf Ichilevich ve İsrail Dışışleri Bakanlığının Latin Amerika Departmanı Direktörü Shmulik Bass Bolivya'ya giderek geçici devlet başkanı ve dışışleri bakanı ile görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca, 2018-2020 yılları arasında çeşitli eski Pembe Dalga ülkelerinden İsrail'e başkanlık düzeyinde ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Örneğin, 2020 yılının ocak ayında İsrail'e giderek ilk resmi yurtdışı ziyaretini gerçekleştiren Arjantin'in yeni devlet başkanı Alberto Fernandez, Yad Vashem'de düzenlenen 5. Dünya Holokost Forumuna katılmış ve ardından Netanyahu ile görüşme gerçekleştirmiştir. Bu gelişmelere ek olarak, 2020 yılının sonuna kadar İsrail'in bölgedeki klasik

⁵⁴ Raphael Ahren, "Brazil Opens Trade Office in Jerusalem, Hailed as Harbinger of Embassy Move", *The Times of Israel*, 15 December 2019.

⁵⁵ Eman Abusidu, "Brazil Votes Against Palestine at WHO Assembly, Palestinian Ambassador to Brazil: 'This is Contrary to what Brazil Believes'", *Middle East Monitor*, 14 November, 2020.

⁵⁶ Dan Williams - Stephanie van den Berg, "Israel Hopes Germany, Other ICC Members will Help Stave off Palestinian Investigation", *Reuters*, 16 February 2020.

müttefiklerinden olan Kolombiya'nın yanı sıra Arjantin, Paraguay, Honduras ve Guatemala Lübnan Hizbullah'ını terör örgütü olarak kabul etmişlerdir.⁵⁷

Sonuç

2000-2020 yılları arasındaki dönemi ele alan bu çalışmada, İsrail ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki özellikle diplomatik, ekonomik ve askeri alandaki ilişkilerin küresel ve bölgesel değişimlerin etkisiyle nasıl bir seyir izlediği ele alınmıştır. 1990'ların sonuna doğru şiddetlenen ekonomik ve sosyal sıkıntıların etkisiyle 2000'li yıllarda Latin Amerika'da vuku bulan siyasi değişimlerin bölge ülkelerinin Ortadoğu politikalarına büyük etkileri olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyanın tekrardan çok kutuplu düzene dönemeye başlaması ve gelişmekte olan ülkelerin küresel siyasi ve ekonomik sistemlerdeki ağırlıklarının artmasıyla birlikte ABD'den daha bağımsız bir dış siyaset izlemek isteyen Pembe Dalga ülkeleri Arap Dünyası ve İran ile olan ilişkilerini geliştirmeye daha önce görülmemiş düzeyde önem atfetmeye başlamışlardır. Liderler arasında pek çok karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmesi ve ikili anlaşmalar imzalanmasıyla birlikte 2000'li yıllarda Latin Amerika-Arap ve Latin Amerika-İran ilişkilerinde ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. Fakat, Arap Dünyası ve İran ile gerçekleşen bu yakınlaşmaların İsrail-Latin Amerika ilişkilerine ekseriyetle ters bir etkisi olmamıştır. Aksine, 1990'lar boyunca durağan seyreden İsrail-Latin Amerika ilişkileri, Latin Amerika-Arap ve Latin Amerika-İran yakınlaşmalarına paralel olarak ciddi bir ivme kazanmış ve 2000'li yılların sonuna kadar İsrail ve bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerde, özellikle ticari ve askeri alanda büyük ilerlemeler kaydedilmiştir.

2009-2014 yılları arasındaki beş yıllık periyod İsrail-Latin Amerika ilişkilerindeki en sıkıntılı dönemlerden birisi olmuştur. Her ne kadar ticari ve askeri alandaki ikili ilişkiler ekseriyetle etkilenmemişse de, Mavi Marmara olayı ve İsrail'in Gazze'ye yönelik gerçekleştirdiği Dökme Kurşun ve Savunma Sütunu operasyonları dolayısıyla İsrail ve birçok Latin Amerika ülkesi arasında ciddi gerilimler yaşanmıştır. Bu olaylar sonucu Venezuela, Bolivya ve Nikaragua ile diplomatik ilişkiler son bulmuş ve İsrail'in diplomatik ilişkilerinin olmadığı Latin Amerika ülkelerinin sayısı dörde çıkmıştır. Ayrıca, yaşana gerilimlere paralel olarak bölge ülkelerinin uluslararası organizasyonlarda İsrail'e verdiği destekte önemli bir azalma yaşanmıştır. 2014 yılında gerçekleşen Koruyucu Hat Operasyonunda yaşanan ciddi sivil zayıatlar nedeniyle Brezilya, Şili, Ekvador, Peru ve El Salvador'un

⁵⁷ Giorgio Cafiero, "Trump Fights Iran's 'Axis of Resistance' in Latin America", *Atlantic Council*, 28 February 2020.

İsrail'deki büyükelçilerini geri çekmeleriyle birlikte İsrail-Latin Amerika ilişkileri dip noktasına inmiştir. Fakat, Latin Amerika'da yaşanan siyasi değişimlerin etkisiyle birlikte 2015 yılından itibaren birçok bölge ülkesiyle olan ikili ilişkilerde yeni bir toparlanma dönemine girilmiştir. Mavi Dalga akımının bölgede yayılması ve ABD'de Donald Trump'ın iktidara gelmesine paralel olarak İsrail-Latin Amerika ilişkileri birkaç yıllık bir süre içerisinde tarihindeki en yüksek seviyelerinden birisine ulaşmıştır.

Kaynakça

- ABC International. (2009, Ocak 06). *Chávez Expulsa al Embajador de Israel en Venezuela*. ABC International: https://www.abc.es/internacional/abci-chavez-expulsa-embajador-israel-venezuela-200901060300-912288843345_noticia.html
- Abusidu, E. (2020, Kasım 14). *Brazil Votes Against Palestine at WHO Assembly, Palestinian Ambassador to Brazil: 'This is Contrary to what Brazil Believes'*. Middle East Monitor: <https://www.middleeastmonitor.com/20201114-brazil-votes-against-palestine-at-who-assembly-palestinian-ambassador-to-brazil-this-is-contrary-to-what-brazil-believes/>
- Ahren, R. (2019, Aralık 15). *Brazil Opens Trade Office in Jerusalem, Hailed as Harbinger of Embassy Move*. The Times of Israel: <https://www.timesofisrael.com/brazil-opens-trade-office-in-jerusalem-hailed-as-harbinger-of-embassy-move/>
- Ahren, R. (2019, Nisan 01). *Joined by Netanyahu, Brazilian President Makes Trailblazing Trip to Western Wall*. The Times of Israel: <https://www.timesofisrael.com/joined-by-netanyahu-brazilian-president-visits-western-wall/>
- Al Jazeera. (2009, Ocak 07). *Venezuela Expels Israeli Ambassador*. Al Jazeera: <https://www.aljazeera.com/news/2009/1/7/venezuela-expels-israeli-ambassador>
- Amorim, C. (2011). Brazil and the Middle East: Reflections on Lula's South-South Cooperation . *Cairo Review*, 48-63. The Cairo Review.
- ASPA. (2005, Mayıs 11). *South American and Arab Countries Summit - Brasilia Declaration (2005)*. United Nations - The Question of Palestine: <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-208847/>
- Baeza, C. (2012). America Latina y La Cuestion Palestine (1947-2012). *Revista Iberoamericana de Filosofía, Política y Humanidades*; No: 28, 111-131.
- Baeza, C. (2016). Chilean Foreign Policy toward Arab Countries: Between Trade Diplomacy and the Affirmation of Principles. M. T. Kuri içinde, *Latin American Foreign Policies towards the Middle East: Actors, Contexts and Trends* (s. 59-76). New York, NY: Palgrave Macmillan.
- BBC News. (2010, Mart 15). *Lula Criticó en Israel las Colonias Judías*. BBC News: https://www.bbc.com/mundo/internacional/2010/03/100315_1932_lula_israel_critica_gm
- Bromley, M., & Guevara, I. (2009). Arms Modernization in Latin America. A. T. Tan içinde, *The Global Arms Trade* (s. 166-177). New York, NY: Routledge.
- Cafiero, G. (2020, Şubat 28). *Trump Fights Iran's 'Axis of Resistance' in Latin America*. Atlantic Council: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/trump-fights-irans-axis-of-resistance-in-latin-america/>
- Chelala, C. (2014, Ağustos 03). *Israeli Attacks on Gaza Violate International Law*. Gulf Times: <https://www.gulf-times.com/story/402849/Israeli-attacks-on-Gaza-violate-international-law>
- DID. (2012, Haziran 20). *Brazil's F-5BR Fighter Fleet Upgrade Program*. Defense Industry Daily: <https://www.defenseindustrydaily.com/brazil-finishing-f-5br-fleet-upgrade-program-06837/>

- DID. (2013, Kasım 17). *Colombia's Defence Modernization*. Defense Industry Daily: <https://www.defenseindustrydaily.com/colombias-defense-modernization-05273/>
- Dünya Bankası. (2021, Ocak 02). *GDP per capita (current US\$) - Argentina, Brazil, Uruguay, Paraguay, Chile*. The World Bank Data: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=AR-BR-UY-PY-CL>
- Dünya Bankası. (2021, 02 Ocak). *GDP per capita (current US\$) - Venezuela, RB, Ecuador*. The World Bank Data: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=VE-EC>
- Dünya Bankası. (2021, Mart 30). *The World Bank Data*. Poverty Headcount Ratio at \$1.90 a Day (2011 PPP) (% of Population) - Venezuela, RB, Argentina: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.DDAY?locations=VE-AR>
- DW. (2018, Eylül 06). *Paraguay Moves Embassy Back to Tel Aviv*. Deutsche Welle: <https://www.dw.com/en/paraguay-moves-embassy-back-to-tel-aviv/a-45376293>
- Eglash, R. (2018, Mayıs 16). *As Criticism of Israel mMounts, Guatemala Opens its Embassy in Jerusalem*. The Washington Post: https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/as-criticism-for-israel-mounts-guatemala-opens-its-embassy-in-jerusalem/2018/05/16/17d5054a-5908-11e8-8836-a4a123c359ab_story.html
- El Economista. (2010, Mart 05). *El Presidente de Panamá Promete Apoyar a Israel en los Foros Internacionales*. El Economista: <https://ecodiario.eleconomista.es/politica-eD/amp/1959807/El-presidente-de-Panama-promete-apoyar-a-Israel-en-los-foros-internacionales>
- Evans, R. (2010, Haziran 14). *Israel Denounces Castro "Swastika" Remarks*. Reuters: <https://www.reuters.com/article/idINIndia-49288720100614>
- Farhi, F. (2010). Tehran's Perspective on Iran-Latin American Relations. C. Arnson, H. Esfandiari, & A. Stubits içinde, *Iran in Latin America: Threat or "Axis of Annoyance"?* (s. 25-34). Washington DC: The Woodrow Wilson International Center for Scholars .
- Gabison, Y. (2009, Kasım 10). *Elbit Systems Hiring Locals to Win Large Brazilian Tenders*. Haaretz: <https://www.haaretz.com/1.5186014>
- Gil, L. (2014, Aralık 09). *Global CST*. El Tiempo: <https://www.eltiempo.com/archivo/documento/CMS-14952565>
- Jerusalem Post. (2010, Mart 18). *Lula Visits Arafat Tomb, Officials Fume*. The Jerusalem Post: <https://www.jpost.com/middle-east/lula-visits-arafat-tomb-officials-fume>
- Johnson, S. (2012). *Iran's Influence in the Americas*. Washington DC: Center for Strategic and International Studies (CSIS).
- JTA. (2017, Kasım 19). *Mexico Says it will Henceforth Vote with Israel in International Bodies*. The Times of Israel: <https://www.timesofisrael.com/mexico-says-it-will-henceforth-vote-with-israel-in-international-bodies/>
- Katz, Y. (2010, Kasım 12). *Security and Defense: A Fix-it Firm for Ailing Nations*. The Jerusalem Post: <https://www.jpost.com/features/front-lines/security-and-defense-a-fix-it-firm-for-ailing-nations>
- Koebler, J. (2013, Temmuz 15). *American Defense Companies Try to Break Israel's Grasp on Latin American Drone Market*. US News: <https://www.usnews.com/news/articles/2013/07/15/american-defense-companies-try-to-break-israels-grasp-on-latin-american-drone-market>
- Landau, N. (2018, Aralık 31). *Israel, Bolsonaro Discuss Sale of Drones With Facial Recognition, Senior Diplomatic Source Says*. Haaretz: <https://www.haaretz.com/israel-news/israel-bolsonaro-discuss-drone-sale-senior-source-says-1.6801993>
- Leichman, A. K. (2017, Eylül 27). *Mexico Buys Advanced Israeli Unmanned Aerial System*. Israel21c: <https://www.israel21c.org/mexico-buys-advanced-israeli-unmanned-aerial-system/>

- Levy, S. (2016, Mayıs 10). *Poverty in Latin America: Where Do We Come From, Where Are We Going?* Brookings: <https://www.brookings.edu/opinions/poverty-in-latin-america-where-do-we-come-from-where-are-we-going/>
- Margolis, M. (2014, Ağustos 07). *Latin America Piles on Against Israel*. Bloomberg: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2014-08-06/latin-america-piles-on-against-israel>
- MASHAV. (2003). *Annual Report (2003)*. İsrail Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı (MASHAV): https://mfa.gov.il/MFA/mashav/Publications/Annual_Reports/Documents/AnnualReport2003.pdf
- MASHAV. (2011). *Annual Report*. MASHAV: https://mfa.gov.il/MFA/mashav/Publications/Annual_Reports/Documents/AnnualReport2011.pdf
- MASHAV. (2012). *Annual Report*. MASHAV: https://mfa.gov.il/MFA/mashav/Publications/Annual_Reports/Documents/AnnualReport2012.pdf
- MercoPress. (2012, Kasım 17). *Mercosur Condemns "Disproportionate Use of Force" in Gaza; Calls for Immediate Cease Fire*. MercoPress: <https://en.mercopress.com/2012/11/17/mercosur-condemns-disproportionate-use-of-force-in-gaza-calls-for-immediate-cease-fire>
- MFA. (2009, Temmuz 23). *FM Liberman visits Brazil*. Israel Ministry of Foreign Affairs: https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2009/Pages/FM_Liberman_visits_Brazil_23_Jul_2009.aspx
- MFA. (2014, Mayıs 18). *Cabinet Approves Plan to Strengthen Economic Ties with Pacific Alliance and Latin America*. Israel Ministry of Foreign Affairs: <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2014/Pages/Cabinet-approves-plan-to-strengthen-economic-ties-with-Pacific-Alliance-and-Latin-America-18-May-2014.aspx>
- MFA. (2017, Eylül 10). *PM Netanyahu to Leave on Historic Visit to Latin America*. Israel Ministry of Foreign Affairs: <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Pages/PM-Netanyahu-to-leave-on-historic-visit-to-Latin-America-10-September-2017.aspx>
- Newman, M., & Ahren, R. (2014, Mart 20). *Diplomat Strike Forces PM to Nix Latin America Trip*. The Times of Israel: <https://www.timesofisrael.com/diplomat-strike-forces-pm-to-nix-latin-america-trip/>
- NY Times. (2013, Şubat 22). *Plans to Use Drones for Soccer Event in Brazil*. The New York Times: <https://www.nytimes.com/2013/02/23/sports/soccer/plans-to-use-drones-during-confederations-cup-in-brazil.html>
- OECD. (2021, Mart 21). *Iran*. Observatory of Economic Complexity: <https://oec.world/en/profile/country/irn?yearSelector1=exportGrowthYear14&yearSelector2=importGrowthYear14>
- OECD. (2021, Mart 20). *Israel*. Observatory of Economic Complexity: <https://oec.world/en/profile/country/isr?yearSelector1=exportGrowthYear14&yearSelector2=importGrowthYear6>
- Peckel, M. (2019). Colombia and Israel: Toward a Special Relationship. *Israel Journal of Foreign Affairs*, Vol. 13, No. 3, 353-363.
- Talvi, E. (2015, Haziran 04). *Thirty-Five Years of Recurring Financial Crises in Latin America: Toward a New (and Better) Paradigm?* The Brookings Institution: <https://www.brookings.edu/opinions/thirty-five-years-of-recurring-financial-crises-in-latin-america-toward-a-new-and-better-paradigm/>
- Taylor, A. (2014, Temmuz 25). *Israel Calls Brazil a 'Diplomatic Dwarf' – and then Brings up World Cup Humiliation*. The Washington Post:

- <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2014/07/25/israel-brings-up-brazils-world-cup-humiliation-and-calls-the-country-a-diplomatic-dwarf/>
- Thrope, S. (2018, Nisan 05). *President of Honduras to Take Part in Israel Independence Day Ceremony*. The Jerusalem Post: <https://www.jpost.com/israel-news/president-of-honduras-to-take-part-in-israel-independence-day-ceremony-548976>
- Uzulai, Y. (2013, Mart 17). *IAI Wins \$400m Brazilian Air Force Deal*. Globes: <https://en.globes.co.il/en/article-1000830408>
- Watts, J. (2013, Aralık 17). *Brazil's Bolsa Familia Scheme Marks a Decade of Pioneering Poverty Relief*. The Guardian: <https://www.theguardian.com/global-development/2013/dec/17/brazil-bolsa-familia-decade-anniversary-poverty-relief>
- Williams, D., & Berg, S. (2020, Şubat 16). *Israel Hopes Germany, Other ICC Members will Help Stave off Palestinian Investigation*. Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-icc-palestinians-israel-idUSKBN20A0MQ>
- YNet News. (2010, Haziran 03). *Ecuador Recalls Envoy; Chavez: Israel a Murderer*. YNet News: <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3898523,00.html>

MAKALE

ARTICLE

Başlık | Title:

الدولة العثمانية والمواسم الشعبیة الفلسطينية موسم النبي روبين عليه السلام نموذجًا | Osmanlı Devleti ve Filistin Halk Bayramları: Bir Örnek Olarak Nebi Rubin Bayramı | The Ottoman State and the Popular Palestinian Festivals: The Festival of Nabi Rubin as an Example

DOI: <https://doi.org/10.34230/fiad.1122937>

Yazar | Author, ORCID, Google Scholar ID:

Bisan QATOUNI, 0000-0002-8664-4514

Kaynakça | Reference:

Qatouni, Bisan. “الدولة العثمانية والمواسم الشعبیة الفلسطينية موسم النبي روبين عليه السلام نموذجًا.” *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no. 11 (2022): 30-44.

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Gönderilme Tarihi | Submission Date: 29.05.2022

Kabul Tarihi | Acceptance Date: 19.06.2022

Yayın Tarihi | Publication Date: 30.06.2022

DİZİNLER & VERİTABANLARI

INDEXES & DATABASES

[INDEX COPERNICUS](#)[CEEOL](#)[SCIENTIFIC INDEXING](#)[DRJI](#)

Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0
Uluslararası (CC BY-NC-ND 4.0)

Attribution-NonCommercial-
NoDerivatives 4.0 International
(CC BY-NC-ND 4.0)

الدولة العثمانية والموسم الشعبى الفلسطيني موسم النبي روبين عليه السلام نموذجاً

تتناول الدراسة تاريخ أكبر الموسم الشعبى الفلسطينية، والذي يقام في مقام النبي روبين الواقع على بعد 14.5 كيلو متراً جنوبى يافا خلال العهد العثماني، وتكشف عن تاريخ إنشاء المقام وأهميته في الموروث الشعبى الفلسطينى. اعتمدت الدراسة على وثائق الأوقاف العثمانية، باعتبارها مصدر أساسى لدراسة تاريخ المدن والمجتمعات المحلية وتكمن أهمية الدراسة في موضوعها ودراستها جزء من التراث الشعبى الفلسطينى خاصة في ظل تركيز بعض المؤرخين والباحثين على دراسة سير الزعماء والشيوخ ورجالات البلاد والغزوات، وعدم ابدانهم اهتماماً كبيراً في التاريخ الشعبى. كشفت الدراسة عن مدى اهتمام الدولة العثمانية بالمقام، من خلال الوقفيات العديدة التي تبنّت أهمية المكان؛ وأعمال الإعمار والتزيم والإصلاحات التي قامت بها ممثلة بوزارة الأوقاف، بهدف الحفاظ على المكان، وأدامت الحياة فيه.

الكلمات المفتاحية: الموسم الشعبى، مقام النبي روبين، الدولة العثمانية، الأوقاف.

OSMANLI DEVLETİ VE FİLİSTİN HALK BAYRAMLARI: BİR ÖRNEK OLARAK NEBİ RUBİN BAYRAMI

Bu çalışma, Nabi Rubin tapınağında düzenlenen en büyük Filistin halk bayramlarından birinin tarihini ele alıyor. Bu türbe, Osmanlı döneminde Yafa'nın 14.5 km güneyinde yer almaktadır. Ayrıca çalışma, türbenin kuruluş tarihini ve Filistin folklorundaki önemini ortaya koymaktadır. Çalışma, şehirlerin ve yerel toplulukların tarihini incelemek için temel bir kaynak olarak Osmanlı vakıflarının (vakıfların) belgelerine dayanmaktadır. Bu makalenin önemi, Filistin halk mirasının bir parçası olan çalışma konusunda yatmaktadır. Halkın tarihine karşı bir ilgi eksikliği söz konusudur çünkü odak noktası genellikle liderler, şeyhler ve devlet adamları gibi önemli şahsiyetlerin yaşamları ve istilalardır. Çalışma, Osmanlı Devleti'nin türbeye olan ilgisinin boyutunu, buraya verdiği önemi gösteren çok sayıda vakfiyenin yanı sıra Vakıflar Nezareti (Evkaf) tarafından mekânı koruma ve içindeki yaşamı sürdürme hedefiyle yapılan imar, onarım ve onarımlar ile ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Halk Bayramları, Nebi Rubin Türbesi, Osmanlı İmparatorluğu, Vakıflar

THE OTTOMAN STATE AND THE POPULAR PALESTINIAN FESTIVALS: THE FESTIVAL OF NABI RUBIN AS AN EXAMPLE

This study deals with the history of one of the largest Palestinian popular festivals, which was held in the shrine of Nabi Rubin. This shrine was located 14.5 km south of Jaffa during the Ottoman era. In addition, the study reveals the history of the establishment of the shrine and its importance in Palestinian folklore. The study relies on the documents of the Ottoman endowments (waqf) as a basic source for studying the history of cities and local communities. The importance of this paper lies in its subject of study, which is part of the Palestinian folk

* Öğretim Görevlisi, El-Kudüs Açık Üniversitesi, bisanqatouni@gmail.com.

heritage. There is a lack of interest in popular history because the focus is usually on studying the lives of important figures, such as leaders, sheikhs, statemen, and invasions. The study has revealed the extent of the Ottoman state's interest in the shrine, through the numerous endowments that show the importance of the place, in addition to reconstructions, restorations, and repairs that were carried out by the Ministry of Endowments (Awqaf), with the objective of preserving the place and perpetuating the life in it.

Keywords: Popular Festivals, Nabi Rubin Shrine, Ottoman Empire, Waqfs

المقدمة

تعد المقامات الدينية جزء من الموروث الحضاري للشعوب عبر التاريخ، وقد حظت منطقة البحر المتوسط بالعديد منها، كونها مركز الرسائل السماوية، وتعاقب عليها الحضارات المختلفة وخاصة فلسطين التي تميّزت المقامات فيها بكونها قد نشأت نتيجة الحالة السياسية والعسكرية التي كانت تمر بها، نتيجة حالة الصراع الطويلة مع الصليبيين فبنيت على قمم الجبال أو السهول أو المنحدرات الجبلية أو بالقرب من الأنهار. تكمن الصعوبة في دراسة الموروث الشعبي لأي مجتمع في عدم وجود المادة التراثية المكتوبة واندثار الكثير من العادات والتقاليد الشعبية بسبب الحروب والهجرات كما حدث مع الشعب الفلسطيني. تسعى الدراسة لتوضيح دور الدولة العثمانية في تشجيع المَوَاسِم الشعبية مستفيدة من المعلومات الوفيرة الموجودة في مركز احياء التراث حول المقام باللغتين العربية والتركية.

الفصل الأول: نشأة المَوَاسِم الشعبية في فلسطين وتطورها

شكلت المَوَاسِم الفلسطينية الثلاثة في زيارة المقامات الدينية النبي موسى والنبي صالح والنبي روبين مكوناً أساسياً في المعتقدات الدينية الشعبية ويمكن القول إن هذه التجمعات أشبه بالحركات العسكرية. اعتادت الطرق الصوفية على الإقامة في تلك المقامات الدينية للخلوة والسكون والسمو الروحي، بعيداً عن الناس وضجيج المدن، فذأب الشيخ شهاب الدين أرسلان (ت. 844هـ/1440م) وهو من كبار الصوفيين في مدينة الرملة على الاختلاء بمفرده أو برفقة تلاميذه في هذا المكان، وقد يكون إنشاء هذا المقام ليلبي حاجات الشيخ بشكل أفضل، ونوع من أنواع التّكريم لصاحب المناصب الدينية المرموقة في الرملة والقدس،¹ نظراً لما شكلته الطرق الصوفية ك رأس حربة في الصراع مع الصليبيين وكان مقام النبي روبين محل تبجيل وتقديس وتبريك، وارتباط ديني ومعنوي كبير من قبل الناس والرحالة والشخصيات الدينية والصوفية الكبيرة، فزار الرحالة المسلم أبو الحسن الهروي المكان في القرن الثاني عشر للميلاد،² وفي العام 1693 زار الشيخ عبد الغني النابلسي المقام خلال رحلة الحج.³

¹ السخاوي، الضوء، م1، ص282-288؛ حمودة، كي، ص247؛ الوعري، فلسطين، ج2، ص776.

² الهروي، الاشارات، ص33.

³ الوعري، فلسطين، ج2، ص776.

تميل ثقافة الشعب الفلسطيني إلى التّجمع في مختلف المناسبات، ويعدُّ ذلك مصدر اعتزاز وقوة؛ فعلى الرغم من أنَّ أصول معظم المقامات غير معروفة إلا أنَّ الناس قد دأبوا على الاحتشاد حولها.⁴

عرفت فلسطين هذه الاحتفالات الشعبية منذ زمن طويل فارتبطت بأسباب اقتصادية وخاصة الزراعة، وقد أدى الاعتراف بأهمية اختلاف الفصول بالنسبة للمحاصيل إلى قيام احتفالات شعبية مخصصة لفصل الربيع المعروف بكونه فصل الوفرة والنمو، وفصلي الصيف والخريف اللذين ارتبطا بموسم الحصاد.⁵

شكلت أجواء الحروب الصليبية وتجمعات عيد الفصح المسيحية خطر على الوجود الإسلامي في فلسطين مما دفع صلاح الدين الأيوبي بعد تحريره مدينة القدس في العام 583هـ/1187م إلى إنشاء سلسلة من المواسم الشعبية⁶ بهدف حشد القوى البشرية للدفاع عن كرامة الإنسان ووطنه، وتحدي القوى الأجنبية، ولتكون جاهزة لمؤازرة قوات السلطان المتخوفة من أي احتكاك أثناء موسم الحج المسيحي.⁷

دأب المسيحيون على التوجه إلى القبر المقدس، فكان على المسلمين البحث عن نبي آخر يتمحور حوله الموسم، فبدأت الأقوال تتردد منذ القرن السادس الهجري/ الثاني عشر للميلاد عن قبر سيدنا روبين عليه السلام، شأنه شأن مواسم الأنبياء والصالحين الآخرين، مثل النبي صالح والنبي موسى وسيدنا علي بن عليم، فأقيمت الاحتفالات والمواسم الخاصة⁸ التي غطت معظم جغرافية فلسطين في معظم أيام السنة، ولكنها تتركز في الربيع وكانت تتوزع بشكل جغرافي يغطي كافة المواقع الحساسة في فلسطين والتي قد تتعرض لخطر الغزو الصليبي. أخذت المواسم طابع الزيارة الجماعية لأعداد كبيرة من الناس، ويمكن اعتبارها نوعاً من أنواع السياحة الداخلية التي تكررت كل عام حتى تحولت إلى تقليد شعبي يأتيه الناس من كل حذب وصوب لأداء واجب الزيارة والطقوس الدينية والمشاركة في الاحتفالات⁹. وكان المقام يشهد موسماً حيث كان يقصده الناس من يافا فساعد موقعه بالقرب من البحر على جذب الزوار.

تفوق شهرة موسم النبي روبين المواسم الفلسطينية الأخرى بالتوقيت إذ يبدأ في فترة الصيف حيث يقصده الناس من القرى المجاورة لمدينتي يافا والرملة والبلاد الأخرى البعيدة، بينما تتم المواسم الأخرى في فصل الربيع ويتجمع حول المقام خلق كثير كل سنة في فصل الصيف؛ ليوافوا النذور ويقرأوا المولد الشريف¹⁰ والاستجمام وقضاء وقت ممتع في حين يستغل التجار الموسم من أجل تصريف محاصيلهم وبضاعتهم.¹¹

⁴ أبو هدبا، المواسم، ص105.

⁵ العسلي، موسم، ص75، 78.

⁶ المواسم الشعبية : المواسم وهي جمع موسم وتعريفها الاصطلاحي: هو موعد زيارة مقام أو نبي أو ولي من أولياء الله. وهي عبارة عن احتفالات شعبية جماهيرية قديمة اتخذت في بداياتها الطابع الديني الذي ما لبث أن رافقه الطابع السياحي والاحتفالي، وظهرت المواسم على هذه الأرض قبل وجود الديانات التوحيدية، وانتقلت إلى السكان، وتم تكييفها لتتناسب مع الأوضاع الدينية والاجتماعية والسياسية المتغيرة في الزمان. انظر: سرحان، المواسم، ص99.

⁷ العسلي، موسم، ص85؛ سرحان، المواسم، ص99.

⁸ يزبك، النبي، ص72.

⁹ سرحان، المواسم، ص99-100.

¹⁰ سرحان، المواسم، ص99.

¹¹ تماري، الجبل، ص22.

يتميز الموسم من الناحية الاحتفالية أن كان له زفتان هما: زفة البيرق "العلم" وزفة الثوب، وتسبق زفة البيرق زفة الثوب بأسبوعين وتكون في بداية شهر أغسطس، وينطلق موكب الزفة من مدينة يافا وتحديداً من جامع المحمودية، حيث كانت البيارق والأعلام تحفظ هناك¹²، ويأخذ موكب الزفة شكل الجُزدة العسكرية، فيتقدمها مفتي فلسطين ومن حوله الموظفون الرسميون والجند وشيوخ أكبر ستة مساجد، وأصحاب الطرق والتكايا، ومن ثم عموم أهل المدينة المتحمسين ويهتفون بحياة السلطان العثماني¹³. ومن كبار المسؤولين العثمانيين المشاركين في زفة النبي روبين في العام 1331هـ/1913م كل من متصرف القدس وحاشيته ورئيس بلدية يافا ورئيس محكمة جزاء القدس وقومندان جاندرمة القدس.¹⁴

ينطلق موكب النبي روبين من جامع المحمودية إلى البحر حيث يلتقون هناك مع بحارة الزفة الذين ينضمون إليهم ببيرقهم الخاص بهم، ومن البحر يتجهون نحو قلعة يافا مروراً بأزقة المدينة وأسواقها، ومن ثم العودة إلى ساحة جامع المحمودية¹⁵، وكانت الفرقة الموسيقية العسكرية والفرق الكشفية ترافق الموكب¹⁶، وكان وصول العلم الإشارة الرسمية لبدء الاحتفال بالموسم وبعد مرور أسبوعين على زفة البيرق وتحديداً في منتصف شهر أغسطس تبدأ زفة الثوب، وهو عبارة عن "ملاءة من القماش المخملي الأخضر" يجدد في كل عام، وفي هذا الوقت يكون الناس قد بدأوا يتوافدون على المقام من كل أنحاء فلسطين، وبالعودة إلى الزفة تكون قد انتقلت من مدينة يافا يتقدمها بيرق المدينة إلى جنوبها، ومن هناك إلى مقام النبي روبين سيراً على الأقدام بقرع الطبول ورنه كاسات المتصوفة وغناء شوباش فتيان يافا .

تسير زفة الثوب على شاطئ يافا لأنها الطريق المباشرة للمقام مستخدمين الجمال الحيوان الأبرز في الموسم لأنه الأقدر على السير على رمال البحر، وتشارك العامة في الزفة يلمسون قطعة القماش أو يمرون من تحتها عند رفعها على أربع ركائز باعتبارها مباركة¹⁷ ثم تتجه الزفة نحو مصب النهر وتصعد نحو المقام، والجمال الذي يحمل ثوب الضريح هو أول من يعبر النهر من الضفة الشمالية إلى الضفة الأخرى حتى باب المقام¹⁸، وما أن تنتهي زفة الثوب ويتجلل الضريح، تبدأ طقوس الموسم وزيارة المقام ومنذ مطلع القرن العشرين ومع دخول الحداثة إلى فلسطين وبشكل خاص مدن الساحل اضيف الى الموسم الطابع الاجتماعي والترفيهي الى جانب الطابع الديني والروحاني.¹⁹

¹² يزنيك، النبي، ص82.

¹³ سرحان، المَوسَم، ص100.

¹⁴ جريدة فلسطين، ص3، ايلول 1913م.

¹⁵ تماري، الجبل، 22.

¹⁶ سرحان، المَوسَم، ص101.

¹⁷ يزنيك، النبي، ص77.

¹⁸ زيادي، مقابلة شفوية، موقع فلسطين في الذاكرة ضمن تدوين التاريخ الشفوي للنكبة الفلسطينية ، تاريخ 2009/7/21م.

¹⁹ تماري، الجبل، ص21.

الفصل الثاني: مقام النبي روبين النشأة والأوقاف

افتقرت المصادر التاريخية على تفاصيل كافية عن المقام الذي يقع في قرية النبي روبين الواقعة جنوبي غرب الرملة، وعلى بعد 14.5 كيلو متراً من مدينة يافا، على الضفة الجنوبية لنهر روبين والذي عرف في مواضع عدّة من الوثائق الفلسطينية باسم وادي صرار أو سوريك، ويبدأ النهر مسيرته من منطقة القدس، حيث تتجمّع مياه الأمطار فتتشكّل مجموعة من الوديان، وتسير حوالي ستة وعشرين كيلو متراً حتى تصب في البحر الأبيض المتوسط،²⁰ وإلى الشرق من المقام هناك بعض المباني التابعة لوزارة الأوقاف العثمانية.²¹

نشأة المقامات

انتشرت المقامات في معظم أرجاء فلسطين، وبنيت بشكل خاص على قمم الجبال أو السهول أو المنحدرات الجبلية أو بالقرب من الأنهار، ومن المقامات التي شيدت على قمم الجبال مقام النبي صموئيل شمال غرب القدس، ومقام الشيخ العمري الجبيلي بالقرب من بيت عنان،²² ومقام علي بن عليم الذي بني في السهل شمال يافا في أرسوف،²³ ومن منطلق كون الحملات الصليبية قد جاءت في أغلبها من البحر، كان لا بد من إنشاء مجموعة من المقامات في المدن الفلسطينية الممتدة على ساحل البحر الأبيض المتوسط من الشمال إلى الجنوب لتكون بمثابة ثغور عسكريّة²⁴ كمقام النبي روبين الواقع الى جنوبي غربي الرملة. وشيدت هذه النُصب على قبور الأنبياء والصالحين وكل من اعتقد الناس أنّ لهم كرامات يخدمون بها الأحياء.²⁵

ألحّت الحاجة العسكريّة خلال العهد الأيوبي والمملوكي وحالة الحراك العسكري الدائم، والذي بلغ ذروته في أيام صلاح الدين الأيوبي، لتشييد مقامات دينيّة على قمم الجبال لمراقبة تحركات العدو بالدرجة الأولى، وخطوط اتصال بين المواقع العسكريّة في الدّرجة الثّانية.²⁶

تميّزت المقامات في فلسطين عن غيرها في العالم الإسلامي بكونها قد نشأت نتيجة الحالة السياسيّة والعسكريّة التي كانت تمر بها، وحالة الصراع الطويلة مع الصليبيين، وحاجة الناس لتأكيد الهوية الإسلاميّة للأرض، ورغبة الحكام المسلمين في تثبيت الناس فيها عبر صبغها بصبغة دينيّة وروحية.²⁷

قدمت بعض المصادر الإسلاميّة عدداً من الاحتمالات لمكان دفن النبي روبين، من بينها أنّه دفن في جنوب يافا، مكان وجود المقام، والاحتمال الثّاني أنّه دفن في قرية كابول في الجليل الغربي²⁸ على الرغم من

²⁰ قليوبي، رسالة، ص114؛ حمودة، لكي، ص247.

²¹ الدجاني، مدينتا، ص118.

²² كنعان، الأولياء، ص27.

²³ زيدان، مقامات، ص6.

²⁴ الدباغ، بلادنا، ج4، ق2، ص16.

²⁵ زيدان، مقامات، ص6.

²⁶ الدباغ، بلادنا، ج4، ق2، ص16.

²⁷ أبو امر، مقامات، 30_31.

²⁸ الهروي، الاشارات، ص22.

استحالة تحديد مكان معين واعتباره مكان دفن أحد الأنبياء، وعدم ذكر التوراة لمكان دفن النبي روبين الذي على الأرجح توفي في مصر بعد نزوحه مع عائلته من فلسطين في العام 1656 ق.م.²⁹

يتألف مقام النبي روبين من غرفة الضريح الذي يبلغ طوله 1.75 مترًا، وعرضه متر واحد، وكتب عليه "لا إله إلا الله روبين نبي الله"، وإلى الجهة الشرقية من غرفة الضريح، وفي بعض المقامات وجدت أكثر من غرفة من أجل تعليم الصبيان أو إعداد الطعام لزوار المقام خلال الموسم بالإضافة لرواق ذو ثلاثة أقواس مفتوحة على الجهة الشماليّة إلى محراب ومئذنة ومجموعة من القباب،³⁰ وإلى الشرق من المقام تمّ تشييد إيوان،³¹ وللمقام باب قصير ونوافذ تستخدم لوضع القناديل لإضاءة المقام. أما فيما يخص القبة فكان يعتمد ذلك على حجم المبنى وضخامته، فالمقامات الكبيرة تميّزت بتعدّد القباب وأما المقامات الصغيرة التي كانت ذات قبة واحدة.³² ويلف سورّ المقام بأكمله، وزرعت بداخله مجموعة من الأشجار.³³

ضمن سياسة الأشرف خليل بن قلاوون الدفاعة لبلاد الشام ككل وفلسطين بشكل خاص، واستخدام المقامات لأهداف عسكريّة، أصدر أوامره ما بين العامين 1291-1293م إلى حاكم غزّة تمارز الأشرفي لإقامة مبنى فوق ضريح النبي روبين، الابن الأكبر للنبي يعقوب عليهما السلام،³⁴ وهذا بناء على النقش الموجود على اللوح الرخامي، المثبّت فوق مدخل المقام، والذي عثر عليه في العام 1933م.³⁵

يعتبر وقف النبي روبين عليه السلام من الأوقاف الكبيرة في فلسطين؛ إذ خصص له وقف كبير وكان يشمل نحو 31.000 دونماً من الأراضي الخصبة المنتشرة بين مدينتي الرملة ويافا،³⁶ وزرع منها 683 دونماً بالبريقال.³⁷ وقد أوقفت على اسمه الحوانيت والبيوت والأسواق والمحاجر وغيرها.³⁸

ساهمت هذه الأوقاف الكبيرة في تنظيم الموسم والعناية بالضريح، والمساهمة بالاقتصاد العام في المنطقة وفي أغراض تقيّد المجتمع المحلي عن طريق استخدام الفائض من الدخل عبر خدمة المدارس ودفع معاشات المدرسين،³⁹ وضمن هذه الخطة الاقتصادية عمل والي يافا محمد أبو النبت -مهندس إحياء مدينة يافا- على

²⁹ الدباغ، بلادنا، ج5، ص365.

³⁰ العسلي موسم النبي، ص122؛ رنتيسي، موسم، ص71 سرحان، المواسم، ص99؛ قلوبوي، رسالة، ص115.

³¹ "مركز إحياء التراث، ملف رقم 9/2/3/16/1298/16" وإردات وقف سيدنا روبيل ومصروفات على الموسم، لسنة 1099هـ/1688م.

³² كنعان، الأولياء، ص28.

³³ سرحان المواسم، ص109.

³⁴ يزبك، النبي روبين، ص71؛ قلوبوي، رسالة، ص115.

³⁵ يزبك، النبي روبين، ص73.

³⁶ الدباغ، بلادنا، ج1، ص259.

³⁷ المصدر نفسه، ج5، ص364.

³⁸ "مركز إحياء التراث: ملف رقم 3/6/0/4/1324/16" كشف بإيجارات عقارات ومسبقات الوقف في يافا الرملة اللد، لسنة

1324هـ/1906م.

³⁹ "مركز إحياء التراث: ملف رقم 3/3/0/5/1321/16" وقف النبي صالح والنبي روبين لسنة 1321هـ/1903م.

إنشاء سبيل مركزي في العام 1225هـ/1810م وبإدارة حمضيات في قرية صرفند، وجعلها وفقاً لخدمة المقام⁴⁰، حيث خصص جزءاً من عائدات بيارات الحمضيات في مدينة الرملة.⁴¹

الفصل الثالث: الدولة العثمانية وموسم النبي روبين

شكل الفكر الصوفي أحد الأعمدة الأساسية في المنظومة العقائدية والسياسية للدولة العثمانية، فعمل السلاطين على مدى تاريخهم على دعم الطرق الصوفية فبنوا القباب فوق الأضرحة وأوقفوا لها الأوقاف، فأصبح التيار الصوفي مع الوقت قوة اجتماعية يحسب حسابها بعد أن تجاوز إطار التصوف الفردي إلى تصوف شعبي منظم له أبعاده الاجتماعية والسياسية.

تميز المقام خلال العهد العثماني بالأوقاف الكبيرة وانفاق الدولة العثمانية مبالغ طائلة على أعمال الصيانة السنوية في المقام بهدف الحفاظ على المكان، وإدامت الحياة فيه، فعملت سنوياً على تجديد فرش حصر المقام، وإزالة كميات الرمل الكبيرة التي تجمعت بالمقام نتيجة وقوعه في منطقة الكتبان الرملية.⁴² وإجراء إصلاحات في الجدار القديم المحيط بالمقام، وباب المدخل، والذي تم قص حجارته وتلييسها في الرملة ونقلها إلى المكان،⁴⁴ كما تمت إزالة القسرة القديمة، ودهن المقام بماء الكلس، وتعمير الحائط الشرقي والشمالي.⁴⁵

اعتمد المقام خلال العهد العثماني على إنارته بواسطة المصباح الزيتي، وتولى خادم المقام مهمة توفير المصابيح والزيت المستخدم في الإنارة؛ لذلك خصصت مبالغ سنوية تراوحت ما بين 150-200 قرش.⁴⁶ نظرت الدولة العثمانية ممثلة بوزارة الأوقاف بعين الرأفة للفلاحين ومستأجري الأرض في تخمين المحصول من خلال مراعاتها للظروف المحيطة التي تؤثر على المحصول من مهاجمة آفة ما للمحاصيل في هذه السنة أو الأحوال الجوية؛ ولذا نرى أن الدولة قد خمنت في العام 1320هـ/1902م أن محصول اللوبيا والبندورة سيكون ضعيفاً للغاية وكما هو معلوم فإن فلسطين قد تعرضت خلال هذا العام لثلاث موجات ثلجية ومن الطبيعي تراجع المحصول الشتوي.⁴⁷

وصلت سنوياً قيمة ثلث محاصيل أراضي النبي روبين في المتوسط إلى 5000 قرش بالإضافة إلى 4000 قرش بدل إيجارات، في حين يصل إجمالي النفقات إلى 12.000 قرش أي بمعدل الثلث ولذا كانت وزارة الأوقاف العثمانية تتولى مسؤولية تغطية المبلغ المتبقي.⁴⁸

⁴⁰ سجل المحكمة الشرعية في يافا، 24 ربيع الأول 1233هـ/27 آذار 1818م، م4، ص17.

⁴¹ سجل المحكمة الشرعية في يافا، 25 ربيع الأول 1290هـ/23 أيار 1873م، م32، ص34.

⁴² "مركز إحياء التراث"، ملف رقم "9/2/3/4/1286/16" واردات وقف سيدنا روبيل المتصرف على الموسم لسنة 1286هـ/1896م.

⁴³ "مركز إحياء التراث"، ملف رقم "9/2/3/16/1298/16" واردات وقف سيدنا روبيل ومصرفات على الموسم، لسنة 1098هـ/1687م.

⁴⁴ "مركز إحياء التراث"، ملف رقم "9/2/3/4/1286/16" واردات وقف سيدنا روبيل المتصرف على الموسم لسنة 1286هـ/1896م.

⁴⁵ "مركز إحياء التراث"، ملف رقم "9/2/3/7/1287/16" دفتر يتضمن وقف النبي روبين ومصرفات الموسم لسنة 1212هـ/1797م.

⁴⁶ "مركز إحياء التراث"، ملف رقم "9/2/3/16/1309/16" دفتر يتضمن وقف النبي روبين ومصرفات الموسم لسنة 1209هـ/1794م.

⁴⁷ "مركز إحياء التراث"، ملف رقم "9/2/3/18/1298/16" واردات وقف سيدنا روبين ومصرفات على الموسم، لسنة 1320هـ/1902م.

⁴⁸ "مركز إحياء التراث"، ملف رقم "9/2/3/4/1286/16" واردات وقف سيدنا روبين المتصرف على الموسم، لسنة 1286هـ/1870م.

يوضح الجدول الآتي بياناً للواردات والمصروفات لأوقاف مقام سيدنا روبين عليه السلام عن بعض السنوات، وفيه تقارير دائرة الأوقاف ومتولي الوقف والمحاسب وأعضاء مجلس إدارة الأوقاف ورئيس الأوقاف والوكيل والمدير، حيث يصادق الجميع على المصروفات حسب نماذج وتقارير وهو نموذج يوضح كيفية عمل الموازنة لدخل مقام سيدنا روبين عليه السلام، وما يتم صرفه من هذه الدخول، وذلك كنوع من تدقيق الحسابات في الشركات في الوقت الحالي، وهو على النحو الآتي:

الرقم	السنة المالية	الواردات	المصاريف	الرصيد المتبقي	ملاحظات عامة
1	1199هـ/1785م	16.190	14.676	1.514	زيادة للوقف
2	1200هـ/1786م	47.849	50.056	2.207 ⁴⁹	دين على الوقف
3	1207هـ/1793م	16.844	16.844	صفر	_____
4	1208هـ/1794م	12.627	12.133	494 ⁵⁰	زيادة للوقف
5	1210هـ/1795م	15.970	12.923	3.047	زيادة للوقف
6	1211هـ/1796م	12.805	14.725	1.920 ⁵¹	دين على الوقف
7	1287هـ/1870م	12.910	17.469	4.559 ⁵²	دين على الوقف

لتغطية الميزانية وضعت أراضي وقف النبي روبين بتصرف خادم المقام الذي عمل على إعمار وإحباس أراضي الوقف وتطهير ونش ألفي دونم وزراعتها بأشجار مثمرة وغير مثمرة، وتأجيرها شهرياً بـ 500 قرش،⁵³ وكما تم تأجير الجزء الأكبر من أراضي الوقف للفلاحين لزراعتها بمحصول شتوي وصيفي مقابل ثلث أو خمس المحاصيل⁵⁴ التي كانت تتألف من القمح والشوفان والسمسم والذرة والبطيخ والبندورة وغيرها.⁵⁵ وكان التأجير يتم

⁴⁹ مركز إحياء التراث: ملف رقم "9/2/3/18/1298/16" واردة وقف سيدنا روبين ومصروفات على الموسم "، لسنة 1199هـ/1786م.

⁵⁰ مركز إحياء التراث: ملف رقم "9/2/3/15/1308/16" واردة ومصروفات وقف النبي روبين وبها مصروفات الموسم 1207-1208هـ/1793-1794م.

⁵¹ مركز إحياء التراث: ملف رقم "9/2/3/16/1309/16" دفتر يتضمن واردة ومصروفات وقف النبي روبين 1210-1211هـ/1795-1796م.

⁵² مركز إحياء التراث: ملف رقم "9/2/3/17/1287/16" واردة وقف النبي روبين ومصروفات الموسم "، لسنة 1287هـ/1870م.

⁵³ "مركز إحياء التراث: ملف رقم "3/3/0/5/1321/16" وقف النبي صالح والنبي روبين، لسنة 1333هـ/1915م.

⁵⁴ "مركز إحياء التراث: ملف رقم "9/1/1/1314/16" حاصلات وقف النبي روبين من خمس وثلث الحاصلات "، لسنة 1322هـ/1904م.

⁵⁵ "مركز إحياء التراث: ملف رقم "9/2/3/18/1298/16" واردة وقف سيدنا روبين ومصروفات على الموسم "، لسنة 1320هـ/1902م.

عبر المزايدة السنوية التي تتولى وزارة الأوقاف مسؤولية الإعلان عنها في الجريدة الرسمية في مدينة يافا حسب الأصول.⁵⁶

وجاء نصها على النحو الآتي:

"إن خمس حاصلات أرض وقف سيدنا روبين الشتوية والصيفية معروضة لميدان المزايدة لمن له رغبة بالتزاماتها التقدم لرئاسة لجنة المعارف".⁵⁷

تستمر فترة الإيجار عاما كاملاً تبدأ من 1 ذي القعدة/ تشرين الثاني لغاية شوال/ تشرين الأول من العام التالي ولا يمتلك المستأجر في الأرض أي حق أو ملكية وليس له إلا المزارعة.⁵⁸

وضعت دائرة الأوقاف مجموعة من الشروط جاءت على النحو الآتي:

1. أن يكون المستأجر من التبعية العثمانية وأصحاب الأملاك في مدينة يافا، ولم تكن الدولة العثمانية تمنع من تأجير النساء أو غير المسلمين؛ ففي العام 1324هـ/1904م حصل أحد أتباع الديانة اليهودية على حق استئجار الأرض مقابل 47 ألف قرش لمدة عامين⁵⁹، وكان للمرأة اليافاوية نصيب بالمشاركة الاقتصادية الفعالة، فعلى سبيل المثال وليس للحصر كانت سلمى أبو مشعل ممثلة عن شركة العليمي وقد سلمت في العام 1320هـ/1902م ثلث حاصلات صيفي عن أراضي النبي روبين.⁶⁰

2. وكما على المستأجر التعهد بأن لا يترك الأرض بدون زراعة وفي حال تأخر عن القيام بذلك يكلف بدفع خمسمائة غرس عن كل دونم دون الحاجة لحكم محكمة.

3. تسليم محصولات الصيفي والشتوي لصندوق أوقاف يافا أو للملتزم أو دفع قيمة ذلك حسب التخمين التي سيقدر من قبل الحكومة، وفي حال تأخر عن ذلك مدة خمسة عشر يوماً يحق لدائرة الأوقاف فسخ عقد الإيجار وانتزاع الأرض.

4. ليس للمستأجر حق أو صلاحية بالتصرف أو ملكية تلك الأرض، وعليه التعهد بتسليم الأرض بعد انتهاء مدة الإيجار لدائرة الأوقاف.

5. يتكفل مختارة وكبار رجال عرب سيدنا روبين بتنفيذ هذه الشروط.⁶¹

لعب العثمانيون دور ريادي في تشجيع الموسم الشعبية فبذلوا جهود كبيرة في الحفاظ على النظام والأمن أثناء الموسم، ومن مظاهر الاهتمام والعناية الكبيرة مشاركة السلطات العثمانية الرسمية فيه عبر مشاركة رجال

⁵⁶ "مركز إحياء التراث: ملف رقم 3/4/0/1/1326/16" وقف النبي روبين وإجارته وشؤونه لسنة 1324هـ/1906م.

⁵⁷ "مركز إحياء التراث: ملف رقم 9/1/1/1/1314/16" حاصلات وقف النبي روبين من خمس وثلث الحاصلات"، لسنة 1314هـ/1896م.

⁵⁸ "مركز إحياء التراث: ملف رقم 3/6/0/3/1320/16" عقود اجارة ووثائق بأراضي النبي روبيل"، لسنة 1338هـ/1920م.

⁵⁹ "مركز إحياء التراث: ملف رقم 3/4/0/1/1326/16" وقف النبي روبين وإجارته وشؤونه"، لسنة 1324هـ/1906م.

⁶⁰ "مركز إحياء التراث: ملف رقم 9/2/3/18/1298/16" واردات وقف سيدنا روبين ومصروفات على الموسم"، لسنة 1320هـ/1902م.

⁶¹ "مركز إحياء التراث: ملف رقم 3/6/0/3/1320/16" عقود اجارة ووثائق بأراضي النبي روبيل"، لسنة 1338هـ/1920م

الدين وممثلي الحكومة وعلى رأسهم والي المدينة بالزي الرسمي وبمشاركة الفرسان⁶² وتخصيص موظف تابع لوزارة الأوقاف وظيفته الحفاظ على علم الموسم "البيرق" والعناية به وتجديده وقت الحاجة وحمله في الزفة وكان يطلق عليه لقب "السجقدار" وخصصه له راتب شهري من واردات المقام ودابة تنقله من يافا للمقام ذهاباً وإياباً⁶³.

تتحول المنطقة المحيطة بالمقام في هذا الوقت إلى مدينة خيام من أجل المبيت والاصطياف، بعد نقل المطبخ المتحرك ومخزن الأدوات المنزلية من الرملة إلى المقام بعد تنظيف القصور النحاسية الضخمة لتكون جاهزة لاستعمالها في الطهو⁶⁴. ويبدأ المطبخ بإعداد الوجبات الساخنة التي تتألف من الحساء والأرز واللحم، ويوزع الخبز مجاناً لزوار المقام طوال الموسم⁶⁵.

قدرت الوجبات التي وزعت في ستينات القرن التاسع عشر بخمسة آلاف وجبة على كافة المشاركين في الموسم طوال فترة الاحتفالات بتكلفة قدرت بـ 9000 قرش تمت تغطيتها من دخل أراضي الوقف⁶⁶، وقد ارتفعت مصاريف المطبخ في إشارة إلى زيادة أعداد زوار الموسم، وكذلك نجد في القرن التاسع عشر إشارة إلى السكر والقهوة التي كانت تقدم للزوار⁶⁷ هذا فضلاً عن إنفاق مبالغ مالية غير ضئيلة في إصلاح بعض الخيام التي ينصبها الزوار،⁶⁸ واستتجار الجمال لنقل لوازم الموسم وإطعام حيوانات الزوار من بغال وحمير وجمال مستخدمة في التنقل⁶⁹.

شهد المقام في تسعينات القرن التاسع عشر العديد من أعمال التوسعة التي شملت توسع مجمع الضريح، وبناء مسجد إلى جانب المئذنة، وثلاثة إيوانات بتكلفه قدرت بـ 74.217 قرشاً، يدفع منها 30 ألفاً من إيرادات المقام على مدار عامين، والباقي ستتكلف وزارة الأوقاف بتغطيته⁷⁰.

⁶² أبو هديا، المواسم، ص 113-117.

⁶³ مركز إحياء التراث: ملف رقم "9/2/3/15/1308/16" واردات ومصروفات وقف النبي روبين وبها مصروفات الموسم 1207هـ/1794م.

⁶⁴ مركز إحياء التراث: ملف رقم "9/2/3/16/1309/16" دفتر يتضمن واردات ومصروفات وقف النبي روبيل، لسنة 1209هـ/1795م.

⁶⁵ مركز إحياء التراث: ملف رقم "9/2/3/4/1286/16" واردات وقف سيدنا روبين المنتصرف على الموسم، لسنة 1286هـ/1869م.

⁶⁶ مركز إحياء التراث: ملف رقم "9/2/3/7/1287/16" واردات ومصروفات وقف سيدنا روبيل، لسنة 1285هـ/1868م.

⁶⁷ مركز إحياء التراث: ملف رقم "9/2/3/18/1298/16" واردات وقف سيدنا روبين ومصروفات على الموسم، لسنة 1314هـ/1896م.

⁶⁸ مركز إحياء التراث: ملف رقم "9/2/3/18/1298/16" واردات وقف سيدنا روبين ومصروفات على الموسم، لسنة 1198هـ/1784م.

⁶⁹ مركز إحياء التراث: ملف رقم "9/2/3/15/1308/16" واردات ومصروفات وقف النبي روبين وبها مصروفات الموسم، لسنة 1208هـ/1794م.

⁷⁰ "مركز إحياء التراث:، ملف رقم "3/4/0/1/1326/16" دفتر يتضمن وقف النبي روبين وإجارته وشؤونه لسنة 1315هـ/1897م

بقي الموسم طوال التاريخ العثماني مسؤولية مدينة الرملة وأوقافها من ناحية التنظيم والانطلاق منها، ولكن الأمر ما لبث أن تغير في مطلع القرن العشرين وتحول تنظيم الموسم والإشراف عليه إلى مدينة يافا برعاية مؤسسة الأوقاف في المدينة، بعد أن غدت المدينة المركزية على ساحل البحر الأبيض المتوسط.⁷¹

أبدت الدولة العثمانية منذ أواخر القرن التاسع عشر اهتماماً كبيراً بالموسم الشعبية وبشكل خاص موسم النبي روبين؛ نظراً للظروف السياسية التي كانت تمر بها البلاد، ولذا كان من الطبيعي أن يكتسب تجمع النبي روبين طابعاً سياسياً وثقافياً إضافة إلى طابعه التراثي والديني⁷² فلم يعد يقتصر على الزيارة الدينية والتشفع بالمقام والأمور الروحانية، وإنما اشتمل على الاستجمام وقضاء وقت ممتع في تنظيم مسابقات الإبل والخيل، وهي أبرز معالم أيام الموسم في النهار، وأما في الليل فهو وقت الأمسيات الاستعراضية والفرق الغنائية⁷³، هذا بالإضافة إلى الأسواق التجارية التي شهدها الموسم تحت إشراف وتنظيم بلدية يافا، وقسمت تلك الأسواق إلى سوق للأقمشة وسوق لبائعي الحلوى وغيرها.⁷⁴

خاتمة

أظهرت الدراسة بروز المقام خلال العهد العثماني كوحدة دينية تعتمد على الوقفيات العديدة التي تبين أهمية المكان إذ خصص له مساحات شاسعة من الأراضي الخصبة المنتشرة بين مدينتي الرملة ويافا وكما بينت مدى مساهمة هذه الوقفيات في الاقتصاد العام وخدمة المقام وتسديد نفقات الموسم.

كشفت الدراسة عن النمط المعماري الخاص بالمقام وأعمال التوسعة التي شهدها المكان في تسعينيات القرن التاسع عشر وأعمال الترميم والإصلاحات والصيانة السنوية التي قامت بها الدولة العثمانية ممثلة بوزارة الأوقاف.

أوضحت الدراسة ما تميز به موسم النبي روبين بطابعه الترفيهي والتراثي والديني وبالتوقيت إذ يبدأ في فترة الصيف، بينما تتم المواسم الأخرى في فصل الربيع وتقتصر على الجانب الديني وكما تميز من الناحية الاحتفالية أن كان له زفتان.

بينت الدراسة الاهتمام الكبير الذي أبدته الدولة العثمانية بالموسم الشعبية وبشكل خاص موسم النبي روبين عبر مشاركة رجال الدين وممثلي الحكومة.

⁷¹ يزنيك، موسم، ص72؛ سرحان، المواسم، ص 108.

⁷² أبو هدبا، المواسم، ص117.

⁷³ تماري، الجبل، ص23.

⁷⁴ سرحان، المواسم، ص109.

قائمة المصادر والمراجع

القرآن الكريم

الأرشيف:

أرشيف "مؤسسة احياء التراث والبحوث الاسلامية"، القدس، أبو ديس
"سجل المحكمة الشرعية" في يافا

المصادر والمراجع :

السخاوي، شمس الدين محمد بن عبد الرحمن (ت.902هـ/1493م) الضوء اللامع لأهل القرن التاسع، 10 أجزاء، دار
الجليل، "ب ط"، بيروت، 1992م.

تماري، سليم، الجبل ضد البحار، كالمية الحداثه الفلسطينية، معهد مواطن للديمقراطية وحقوق الانسان، جامعة بيرزيت، ط1،
2019م.

حمودة، أيمن جابر، لكي لا ننسى بيت دجن يافا، دار ورد للنشر والتوزيع، "ب ط"، الاردن، 2010م.

الدجاني، أحمد زكي، مدينتنا يافا وثورة 1936م، "ب ط"، "ب ت"، 1989م.

دمير، مايكل، سياسة اسرائيل تجاه الأوقاف الاسلامية في فلسطين 1948-1988م، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، "ب
ط"، بيروت، "ب ت".

رنتيسي، الياس، موسم روبين، مركز يافا للأبحاث، ط1، القاهرة، 1991م.

سرحان، نمر، المَوسَم كَنماذَج لِّلسَّياحَةِ الداخليَّة في فلسطين، دار الكرمل للنشر والتوزيع، بيروت، "ب ط"، "ب ت".

العسلي، كامل جميل، موسم النبي موسى في فلسطين تاريخ الموسم والمقام، منشورات الجامعة الأردنية، ط1، عمان،
1991م.

قليوبي، طاهر، رسالة عشق الى يافا، "ب م"، "ب ط"، عمان، 2022م.

كنعان، توفيق، الأولياء والمزارات الاسلامية في فلسطين، ترجمة نمر سرحان، "ب ط"، "ب م"، رام الله، 1998م.

الوعري، نائلة، فلسطين في كتب الجغرافيين والرحالة والمسلمين من القرن الثالث الى القرن الرابع عشر الهجري، جزئين،
دار ورد للطباعة والنشر، ط1، عمان، 2014م.

الصحف والمجلات :

جريدة فلسطين، 20 أيلول 1913.

أبو هدبا، عبد العزيز، المَوسَم الشعبي والمهرجانات في فلسطين خلال القرن العشرين، مجلة جمعية مركز التراث
الفلسطيني، البيرة، العدد 37، 2001م.

الهوري، أبو الحسن علي بن أبي بكر ، الاشارات الى معرفة الزيارات ، تحرير جانين سورديل ، جامعة دمشق ، المعهد
الفرنسي للدراسات العربية

يزبك، محمود، النبي روبين في يافا من موسم ديني إلى مصيف، مجلة الدراسات الفلسطينية، العدد 97، لسنة 2014م.

الموسوعات :

الدباغ، مصطفى مراد، بلادنا فلسطين جغرافية فلسطين وتاريخها نظرة عامة، 11 جزء، تقديم وليد الخالدي، مؤسسة الدراسات
الفلسطينية، ط3، 2016م.

رسائل الماجستير الغير منشورة :

أبو أعمار، ابراهيم، مقامات الأنبياء في قرى الهليل، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة القدس، المعهد العالي للآثار
الاسلامية، 1996م.

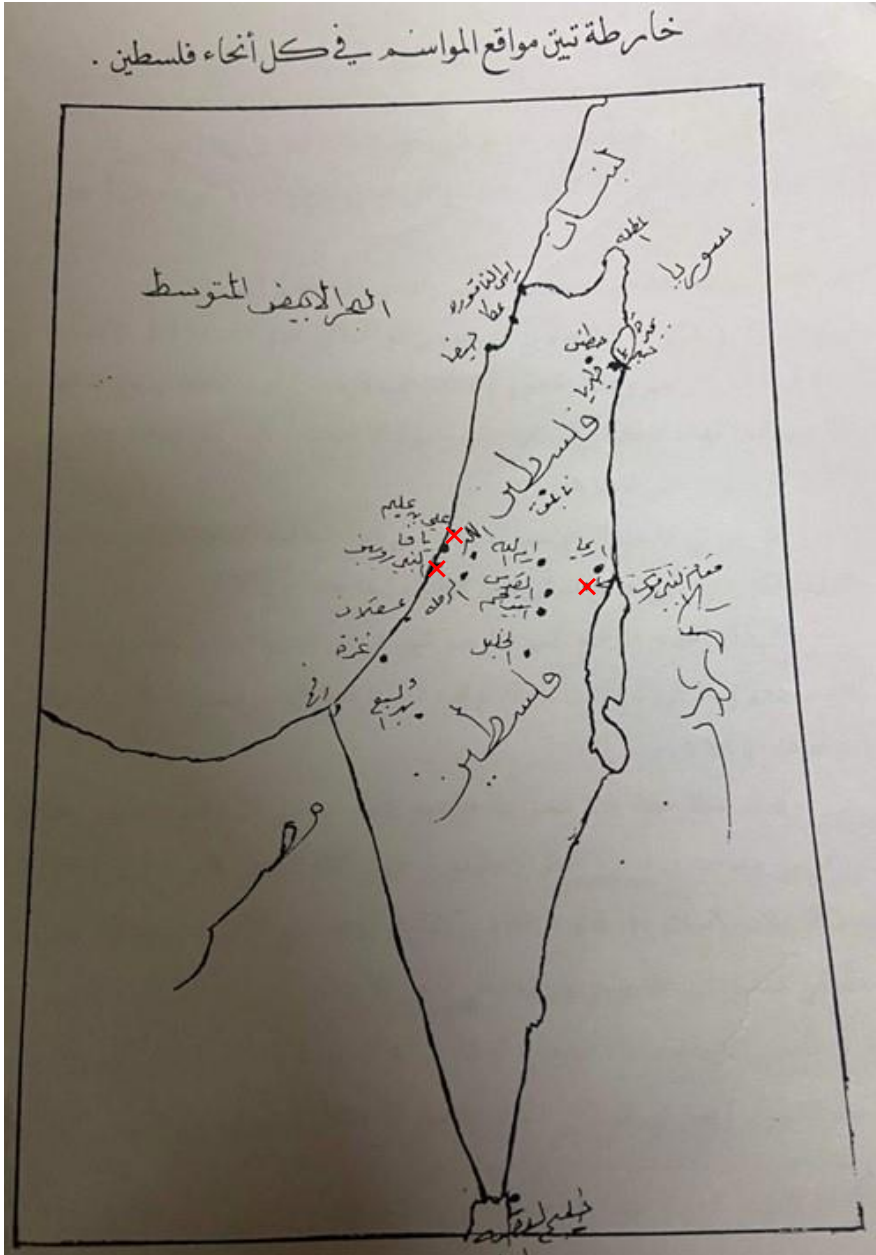
زيدان، وحيد، مقامات الأنبياء في منطقة رام الله، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة القدس، المعهد العالي للأثار الإسلامية، 2000م.

المقابلات الشفوية :

الزيادي، محمد أحمد، مقابلة شفوية، موقع فلسطين في الذاكرة-ضمن تدوين التاريخ الشفوي للنكبة الفلسطينية، تاريخ 2009/7/21م

الملاحق

خارطة (1): مواقع المواسم في كل أنحاء فلسطين. أنظر: أبو هديبا، المواسم، ص114

MAKALE

ARTICLE

Başlık | Title:

1967 Savaşı Öncesi ve Sonrasında Siyonizm'in Mescid-i Aksa'ya Yönelik Plan ve Girişimleri | Zionism's Plans and Attempts against the al-Aqsa Mosque before and after the War of 1967

DOI: <https://doi.org/10.34230/fiad.929189>

Yazar | Author, ORCID, Google Scholar ID:

Esra KALKAN ÖZHELVAÇI, 0000-0001-7879-1154

Kaynakça | Reference:

Kalkan Özhelvacı, Esra. "Zionism's Plans and Attempts against the al-Aqsa Mosque before and after the War of 1967." Filistin Araştırmaları Dergisi, no. 11 (2022): 45-69.

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Gönderilme Tarihi | Submission Date: 28.04.2021

Kabul Tarihi | Acceptance Date: 30.03.2022

Yayın Tarihi | Publication Date: 30.06.2022

DİZİNLER & VERİTABANLARI

INDEXES & DATABASES

INDEX COPERNICUS

CEEOL

SCIENTIFIC
INDEXING

DRJI

Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0
Uluslararası (CC BY-NC-ND 4.0)

Attribution-NonCommercial-
NoDerivatives 4.0 International
(CC BY-NC-ND 4.0)

Bu eser Creative Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası (CC BY-NC-ND 4.0) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).

Esra KALKAN ÖZHELVACI*

ZIONISM'S PLANS AND ATTEMPTS AGAINST THE AL-AQSA MOSQUE BEFORE AND AFTER THE WAR OF 1967

Abstract: Bayt al-Maqdis (Jerusalem) has been the place of struggle throughout history due to its status a holy city for thousands of years in Judaism, Christianity, and Islam. Hence, the religious perspective is an effective factor in the loyalty of the Jews to Jerusalem. On the one side the al-Aqsa Mosque was an indispensable place for Muslims and Palestinians. On the other hand, Zionism had different plans for the holy place. Born against anti-Semitism, Zionism has strived to protect Jews from persecution in many parts of the world. After Israel was established as a Jewish state in the Holy Land under the leadership of the Zionist movement, the Israelis developed occupation areas in Bayt al-Maqdis to realize the promise of Abraham in which they believed. The al-Aqsa Mosque/Temple Mount became a focal point for the Zionists with the annexation of the old city. Accordingly, they made plans and actions regarding the al-Aqsa Mosque. Even though there were different brands of Zionism, all of them were influenced by the religious perspective toward the al-Aqsa Mosque/Temple Mount. This study discusses the plans and initiatives of the adherents of various kinds of Zionism regarding the al-Aqsa Mosque in Bayt al-Maqdis before and after the War of 1967 and subsequent invasions, and analyzes how the Zionist ideology impacted on the al-Aqsa Mosque.

Keywords: Zionism, Jewish Zionism, Anti-Zionists and non-Zionists, Christian Zionism, al-Aqsa Mosque, Jerusalem (Bayt al-Maqdis)

1967 SAVAŞI ÖNCESİ VE SONRASINDA SİYONİZM'İN MESCİD-İ AKSA'YA YÖNELİK PLAN VE GİRİŞİMLERİ

Öz: Beytül-Makdis (Kudüs) üç semavi din için de mukaddes şehir olması sebebiyle tarih boyunca mücadele alanı olmuştur. Dolayısıyla dini merkeze alan bakış açısı, Yahudilerin Beytül-Makdis'e duyduğu sadakatte etkili bir faktördür. Mescid-i Aksa bir yanda Müslümanlar ve Filistinliler için vazgeçilmez bir yer olsa da, öte yandan Siyonizm'in kutsal mekâna karşı farklı düşünceleri vardı. Siyonizm, Anti-Semitizm'e karşı doğan ve tüm dünyadaki zulüm gören Yahudileri kurtarma amacı güden ideolojidir. İsrail Devleti Siyonizm hareketinin önderliğinde kutsal topraklarda yer alan bir Yahudi devleti olarak kurulduktan sonra, İsraililer Hz. İbrahim'in inandıkları vaadini gerçekleştirmek için Beytül-Makdis'teki işgal bölgelerini oluşturdular. Mescid-i Aksa, eski şehrin ilhaki ile Siyonistlerin odak noktası haline geldi. Bu nedenle Mescid-i Aksa konusunda planlar kurup eylemlerini gerçekleştirdiler. Bu amaca göre Siyonistler farklı ideolojilere sahip olsalar dahi Mescid-i Aksa'ya dini perspektiften yaklaşmışlardır. Bu çalışma 1967 Savaşı ve akabindeki işgaller öncesi ve sonrasında Mescid-i Aksa üzerinde çeşitli Siyonizm türlerine dayalı plan ve girişimleri tartışmakta ve Siyonist ideolojinin Mescid-i Aksa'yı nasıl etkilediğini analiz etmektedir.

* MA Student, Ankara Social Sciences University, Research Centre for Quds Studies, zesrakalkan@gmail.com.

Anahtar Kelimeler: Siyonizm, Yahudi Siyonizmi, Anti-Siyonistler ve Siyonist olmayanlar, Hristiyan Siyonizmi, El-Aksa Camii, Kudüs (Beytü'l-Makdis)

Introduction

Bayt al-Maqdis (Jerusalem), sacred in Islam, Judaism, and Christianity, has been the focal point for both Muslims, Jews and Christians. Christians believe that religion has expanded from this region and that it is a haven for the Christian religion. For Muslims, al-Aqsa Mosque is accepted and respected as the third most important mosque, and the place of the occurrence of the Night Journey event. For Judaism, on the other hand, the area of Bayt al-Maqdis is regarded as the land promised by God to Abraham, the first ancestor of the sons of Israelites, and his descendants. At the same time, according to Jewish belief, this region refers to the Ard al-Mi'ad (Promised Land), the boundaries of which are controversial.¹ Moreover, Judaism attaches importance to Bayt al-Maqdis based on its holiness. The reason for this is the Solomon Temple, which was built on Mount Moriah, considered the pinnacle of the world.² Nevertheless, the sacred connotations of Bayt al-Maqdis are not limited to the pre-Islamic period. Prophets who lived, visited, and died in Bayt al-Maqdis and found mention in the Quran reinforces its holiness in Islam. In addition, this region, considered as a fertile land by God, is mentioned in many verses of the Quran.³ Because of the Night Journey in which Prophet Muhammad revealed the importance of the al-Aqsa Mosque it has become an indispensable area for Muslims. They regard it as the center of holiness and fertility, just as the Jews believe in the holiness of Bayt al-Maqdis.⁴ Therefore, Bayt al-Maqdis, and particularly the al-Aqsa Mosque enclave have been the center of conflict and strife for religious and political reasons. This is because Bayt-al Maqdis appears as the place where Jews immigrated and then fulfilled their desire to become a nation. One of the architects of this desire is the Zionist movement. Thus, it could be said that the region has also been the target of Zionism.

Besides, while the al-Aqsa Mosque was an indispensable place for Palestinians, the Zionist movement had different attitudes towards the holy enclave. According to the beliefs of the Jews, the Bayt al-Maqdis region is the

¹ Semiha Karahan, "Siyonist Öğretide Vaat Edilmiş Topraklar," *Ortadoğu Etütleri* 13, no. 2 (2021): 188.

² Ibid., 189.

³ Khalid El-Awaisi, "Mapping the Borders of Holiness: IslamicJerusalem and Its Holy Land.," *Milel ve Nihal* 14, no. 2 (2017): 130.

⁴ Khalid El-Awaisi, *Geographical Dimensions of IslamicJerusalem* (Cambridge Scholars Publishing, 2009), 64.

land promised by God. Therefore, the struggle of the Jews for the return to Bayt al-Maqdis continued for years under the impact of Zionism. Jews living as excluded minorities in various geographies went in search to acquire a homeland. The reason for this was the anti-Semitism and the increasing violence of pogroms that broke out under the influence of nationalist movements aiming at homogeneity. This situation caused an increasing number of Jews to regard the Zionist movement with sympathy. However, during World War I, Zionism lacked international political support and was in search of it. The anticipated opportunity emerged with the help of the British. Lord Balfour, who took office as foreign minister with the change of the British cabinet, supported Zionism's aim to establish a Jewish homeland in the Holy Land. Thus, the Zionists' attempts to establish a Jewish state in the Middle East by the help of the British and on the basis of the Balfour Declaration was a crucial turning point for the Palestinian Arabs. The Balfour Declaration stated that the British government would support the establishment of a "Jewish home" in Palestine. After the British had allowed the immigration of hundreds of thousands of Jews to Palestine during the Mandate period, it ended the Mandate system and left the control to the United Nations. The United Nations' Resolution 181 in 1947 complemented the initiative of the British for a Jewish state. Even though it was stated by the representatives of some countries in the United Nations that the British did not have the right to dispose of Palestine and that the promise of a "national home" for the Jews was a violation of the rights of the Palestinians.⁵ The establishment of the state of Israel after the 1948 war showed that the Mandate and Resolution 181 had not been in vain. Thus, the idea of establishing a Jewish state, the primary aim of Zionism, seems to have been realized.

Despite this, the state of Israel was not accepted by the Palestinian Arabs and the Arab states in the region. On the other hand, Israel consolidated its existence in the region through armed conflicts, but did not control the al-Aqsa Mosque and Old City as yet. It was only in the 1967 War that Israel gained the opportunity to bring the al-Aqsa Mosque and its environs under its control. In addition, the purpose of Zionism to gather Jews together by using religion for some Jews and nationalism for some others had its common focus on the al-Aqsa Mosque. Thus, Zionism managed to bring under its control the al-Aqsa Mosque enclave and its surroundings.

⁵ "The Origins and Evolution of the Palestine Problem Part I: 1917-1947 - Study (30 June 1978)," accessed June 26, 2021, <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/5ba47a5c6cef541b802563e000493b8c/aeac80e740c782e4852561150071fdb0?OpenDocument>.

In his article "The Temple Mount/al-Aqsa in Zionist and Palestinian National Consciousness," Hillel Cohen states that Zionism tries to remove the Jews who believe in the messiah from the messianic framework and that for this purpose the Israeli government prevents them from entering the al-Aqsa Mosque.⁶ In this respect, Zionism is far from a religious framework. However, on the other hand, it could be said that Zionism did not give up the holy areas and continued to carry out actions against the al-Aqsa Mosque through religious Jews. As a result, the author emphasizes, some Jews moved away from the holy areas under the influence of Zionism, and did not pay attention to it as much as Muslims, while some other Jews adhered to the holy area according to their religious beliefs and paid attention, even if this attention was for destroying the al-Aqsa Mosque and converting it into a Jewish area. Furthermore, according to Taylor's article "Zionism and Jewish History," Zionist ideology developed around the terms land and people. Even though it had a realist outlook, however, it occasionally utilized the traditional Messianic understanding for its purposes.⁷

The present study will offer an analysis of the perspective of the Zionist movement regarding the al-Aqsa Mosque. Although Zionism does not have a religious purpose in the first place, it deploys various methods against the al-Aqsa Mosque and its environs like digging tunnels underneath, destroying neighborhoods, and oppressing the population around the area. Thus, Zionism has created a margin to carry out its plans regarding the al-Aqsa Mosque.

In the light of these statements, the methodology of the article is to reveal and explain the various forms and structures of Zionism's understanding of the sacred area, as well as the plans and attempts against the al-Aqsa Mosque and its environs. The attempts of Zionism on the al-Aqsa Mosque are analyzed and explained analytically on the bases of example cases. The period chosen is the years before and after the threshold of 1967, as certain important events affected the fate of the al-Aqsa Mosque in these years. The main argument of the article is that Zionism has had a destructive effect not only on the Palestinian Arabs but also on the al-Aqsa Mosque and its material and spiritual situation.

The article consists of five sections part from the introduction and the conclusion. The first section gives information about the meaning of Zionism and the perspectives of its various types regarding the al-Aqsa Mosque. The

⁶ Hillel Cohen, "The Temple Mount/al-Aqsa in Zionist and Palestinian National Consciousness: A Comparative View," *Israel Studies Review* 32, no. 1 (2017): 1–19.

⁷ Alan R Taylor, "Zionism and Jewish History," *Journal of Palestine Studies* 1, no. 2 (1972): 40.

second section discusses the importance of the al-Aqsa Mosque for the parties to the conflict. The third section provides information on the historical developments in the period under consideration. The fourth and fifth sections focus on the al-Aqsa Mosque and discuss the plans and initiatives of Zionism regarding the al-Aqsa Mosque.

1. Meaning, Emerging, and Types of Zionism

Zionism in the broadest sense is to gather all Jews together.⁸ According to another description, Zionism represents the fulfillment of the Jewish experience such as rebuilding the Jewish nation, returning to the ancestral homeland, and resuming the messianic role. Theodor Herzl had originally combined Judaism with Zionism by making a definition of nationhood that excluded religion and tradition. On the other hand, as Taylor indicates, Zionism also aimed at “the recovery of institutional nationhood, the restoration to the ancestral homeland, and the resumption of Israel's messianic role in the reconciliation of history and metahistory.”⁹ Hence, Zionism was integrated with Judaism and the Jewish society. In this regard, the propaganda of Zionism directed at the Jewish people is very crucial. This propaganda sometimes bases the importance of the national movement on religious beliefs and the desire for holiness.¹⁰ Although Zionism thus takes advantage of religious and sacred identities in the belief that the Jewish people may be better influenced in this way, national identity is at the forefront of the movement. Accordingly, it could be said that the Zionism movement worked for a national revival within a religious framework.¹¹

Moreover, the idea emerged that there could be a Jewish nation thanks to the Zionism. The most important reason that brought the Jews to the idea of becoming a nation was that they were persecuted. They were exposed to state-sponsored pogroms involving destruction, violence, oppression, looting and rape in Eastern Europe, and especially in Czarist Russia.¹² Large-scale waves of such pogroms that had an important bearing on the Jewish national movement took place between 1881-1884, 1903-1906, and 1907-1921.¹³ The

⁸ Sedat Kızıloğlu, “İsrail Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişimi,” *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2, no. 1 (2012): 47.

⁹ Taylor, “Zionism and Jewish History,” 35.

¹⁰ Cohen, “The Temple Mount/al-Aqsa in Zionist and Palestinian National Consciousness: A Comparative View,” 1.

¹¹ Tomer Persico, “The End Point of Zionism: Ethnocentrism and the Temple Mount,” *Israel Studies Review* 32, no. 1 (Summer0 2017): 107.

¹² Tuğba Köse, “Yahudilerin Devletleşme Sürecinde Dönüm Noktaları: Pogrom, Aliya ve Siyasi Siyonizm (1881-1903),” *Ortadoğu Etütleri* 13, no. 1 (n.d.): 123.

¹³ Ibid.

reason for pogroms was the anti-Semitist scapegoating of Jews. Indeed, beside the pogroms in Russia, the Jews were blamed for the loss of the First World War in Germany.¹⁴ In addition, German Nationalism claimed that Jews had caused a degeneration in the quality of the German race. The rulers of the Austro-Hungarian Empire cited the increasing population and economic power of the Jews as the justification for anti-Semitism, claiming that this endangered their people.¹⁵ The most important event that caused France to be anti-Semitic was the trial of a Jewish captain named Alfred Dreyfus on the claims that he was spying on behalf of the Germans.¹⁶ This trial was also influential in persuading Herzl of the necessity of establishing a Jewish state. Thus, ethnic nationalism, anti-Semitism, and economic pressures on the rise against Jews, particularly those in eastern Europe, caused them to emigrate in mass and led some to embrace Zionism. The majority migrated to America, among other countries, while some immigrated to Palestine.

The term Zionism was introduced by Nathan Birnbaum (1864-1937) for the first time. He declared that he understood Zionism as the establishment of a political party organization whose members were Jews, intended to relocate Jews to Palestine.¹⁷

Besides, Leo Pinsker is one of the Zionist leaders who founded the Lovers of Zion Association aiming to settle completely in Palestine and to rediscover Hebrew. In his article "Zionism and Jewish History," Taylor emphasizes that this organization represented the bridge between Jewish nationalism and the Holy Land.¹⁸

In the 1900s, Theodor Herzl was the most important leader and activist behind the Zionist movement and the first to pose the Jewish question on an international platform. Having witnessed the stripping of the rank of Captain Dreyfus on charges of which he was innocent, Herzl argued that the Jews over the world should not be oppressed in this way.¹⁹ It was necessary for them to emigrate to a country that belonged to them. Indeed, in his book *The Jewish State* he emphasized that Jewish life had to be free and that the Jews deserved

¹⁴ Mustafa Selim Yılmaz, "Bir Terimin Arkeolojisi: Antisemitizmin Teolojik ve Politik Tarihi," *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21, no. 2 (2017): 1209.

¹⁵ Mim Kemal Öke, "Siyonizm ve Filistin Sorunu [Zionism and the Palestinian Question]," *İstanbul: Kırmızı Kedi*, 2012, 25.

¹⁶ *Ibid.*, 26.

¹⁷ *Ibid.*, 20–28.

¹⁸ Taylor, "Zionism and Jewish History," 40.

¹⁹ Öke, "Siyonizm ve Filistin Sorunu [Zionism and the Palestinian Question]," 39.

a land of their own.²⁰ Accordingly, the First Zionist Congress was held in Basel, Switzerland, under the leadership of Herzl to gain the support of Jewish people. The aims of the Zionist movement were discussed and explained in this Congress, which its participants considered as a national assembly.²¹ Theodor Herzl and the Zionists in the Congress considered many possible regions in which a Jewish state could be built.²² The location of the planned state had to be suitable for all conditions.²³ Accordingly, Palestine was regarded as the final destination of the Jewish state to be established, since it had topographic features suitable for the economic expectations of Jews.

This choice of Herzl and his followers was based on the calculation that they would thus gain the support of both the Lovers of Zion and religious traditionalists even if they themselves did not believe in religion.²⁴ Even though it has been argued by Eli'ezer Don-Yihya that Herzl's main purpose in founding the Jewish state was to protect Jews from antisemitism,²⁵ most Jews in western Europe did not immigrate to Palestine.²⁶ Some of the Jews who were exposed to antisemitism stayed in the country they were in, and some migrated to other countries. On the other hand, Don-Yihya rightly observes that due to the establishment of the Jewish state, a different form of antisemitism emerged against the Jewish state in Islamic and Third World countries.²⁷ In time, Zionism would adopt the religious perception of Judaism regarding Bayt al-Maqdis and Palestine. It was calculated that the religious value attached to the al-Aqsa Mosque area would strengthen Jewish nationalism and ensure the existence of the Zionist movement.

Insofar as Zionism promoted a Jewish to return to Palestine, which was accepted as their holy land,²⁸ religious groups and political secular Zionists had a common benefit and mutual understanding. Indeed, at the time when Zionism emerged, the Jews often lacked a sense of unity and nationalism,

²⁰ Robert S. Wistrich, "Theodor Herzl: Zionist Icon, Myth-maker and Social Utopian," *Israel Affairs* 1, no. 3 (1995): 14.

²¹ Öke, "Siyonizm ve Filistin Sorunu [Zionism and the Palestinian Question]," 41.

²² Hinnerk Gölnitz, "International Legal Consequences of the Construction of a Barrier by Israel in the West Bank," LL.M Minor Dissertation (University of Cape Town, 2005), 7.

²³ Gideon Biger, "Territory and Space in Israeli Society and Politics," *Indiana University Press* 13, no. 1 (2008): 75–78.

²⁴ Roger Garaudy and Nezih Uzel, *Siyonizm Dosyası* (Pınar Yayınları, 1983), 11.

²⁵ Eli'ezer Don-Yihya, "Zionism in Retrospective," *Modern Judaism* 18, no. 3 (1998): 268.

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid.

²⁸ Mustafa Alıcı, "Üç Kudüs: Kudüs'e Siyonist, Evanjelik ve Reel-Politik Yaklaşımlar," *Akra Kültür Sanat Ve Edebiyat Dergisi* 6, no. 15 (May 8, 2018): 45.

especially in the Diaspora.²⁹ Therefore, the Zionist pioneers wanted to create a nation by adding politics and nationalism to Judaism. Indeed, the ethnic and mystical nature of the Jewish nation had shown that political secular Zionism would not achieve much. Religion and religious arguments would also be necessary to build the Jewish nation. Therefore, religion served as an effective political card for Zionism in general. In this respect, political Zionism seems to have made some concessions from its mainly secularist understanding.³⁰

Concessions were also made however by Orthodox Jews in religious Zionism. Indeed, a part of the Orthodox Jews also had a goal of establishing a Jewish homeland, like political secular Zionists. Rav Kook one of the pioneers of Religious Zionism, developed an ideology combining religion and secular political Zionism. According to him, refusing Zionism as a movement amounted to refusing the establishment of a Jewish homeland. This was because he believed that secular political Zionism would accelerate Jewish emancipation even though such human intervention was forbidden in Orthodox Judaism. According to Orthodox Judaism, Jewish homeland could not be built and salvation could not be achieved by sinners who did not obey Jewish law. In contrast, Kook saw this kind of Zionism as a fundamental condition for the coming of the Messiah. Moreover, he considered secular political Zionists as a part of the pre-Messiah generation. He was convinced of their capacity to create a Jewish homeland as the "donkey of Messiah." He also argued that they contributed to the natural process of state formation, and expected the religious Zionists to believe this. Accordingly, the arguments of secular political Zionists and religious groups were integrated in his teaching.³¹

Thus there has emerged two different main branches of Zionism, with their own shifting perspectives of the al-Aqsa Mosque and its environs. Of these, political Zionism aimed to return Jews to their old glorious days.³² It had a secular structure that saw the Jews as a community above all else. This was because according to political Zionism, the priority lay in building the Jewish people into a single community and establishing a Jewish state.³³ According to these aims, political Zionists preferred to gain power in political

²⁹ Persico, "The End Point of Zionism," 113.

³⁰ Uri Ram, "Why Secularism Fails? Secular Nationalism and Religious Revivalism in Israel," *International Journal of Politics, Culture, and Society* 21, no. 1–4 (2008): 60–61.

³¹ Aden Benarroch, "Rav Kook and Secular Zionism," *Dorot: The McGill Undergraduate Journal of Jewish Studies*, 2015, 18.

³² Yaakov Ariel, "Terror at the Holy of Holies: Christians and Jewish Builders of the Temple at the Turn of the Twenty-First Century," 2007, 68.

³³ Garaudy and Uzel, *Siyonizm Dosyası*, 10.

and economic terms. Moreover, the main aim of Political Zionism was to establish a Jewish homeland without the culture and traditions of Judaism.³⁴ They even ignored the Old City, the al-Aqsa Mosque and its environs at first, and remained aloof to religious considerations. Thus Chaim Weizmann, who would become Israel's first president, said that he "would not accept the ancient city of Jerusalem even if it would be given as a gift."³⁵ Also, Ben-Gurion argued that the holy sites were contrary to the modern worldview of Israel.³⁶

The other branch, Religious Zionism, attaches great value to religion and tradition. It awaits the coming of the Messiah, and aims to save Jews by bringing them to the promised land. Religious Zionism believes in the necessity of keeping one's distance from the Temple Mount (as the al-Aqsa Mosque is called in Jewish tradition) while one is still unclean and waiting for the coming of the Messiah. Thus, the Temple Mount agenda has to be invalid for them. Nevertheless, it should be stated that this conviction underwent a change.³⁷ Eventually they preferred to approach the Temple Mount rather than moving away from it, and the transformation involved the wish to pray there as well. The transformation became manifest when some Rabbis permitted them to visit the al-Aqsa Mosque. The permission was legitimized on the grounds of witnessing the holy site, praying, and creating awareness about the Temple and its meaning.³⁸ Today, religious Zionism is supported by the Likud Party and its supporters. Likud's members in Knesset attach great importance to the Temple Mount.³⁹ For instance, Yuli Edelstein, a member of the Knesset, said that "My job is to deal with the daily process, connecting and building the People of Israel, which leads to the Temple Mount." Also, Deputy Minister of Foreign Affairs Ze'ev Elkin stated about the al-Aqsa Mosque enclave: "We must explain to broad swaths of the people that without this place, our national liberty is incomplete."⁴⁰ Apparently, the members of the Knesset from the governing Likud party showed a close interest in the al-Aksa Mosque area in keeping with their own Religious Zionist convictions.⁴¹

³⁴ Benarroch, "Rav Kook and Secular Zionism."

³⁵ Persico, "The End Point of Zionism," 106.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid., 111-12.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid., 115.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid., 49.

Another sort of Zionism that is different from both Secular and Religious Zionism is Christian Zionism. It could be defined as Christian support for Zionism. It is also a political form of sympathy for Judaism.⁴² At the point of intersection of Christian Zionism with Jewish Zionism stands the belief that God has a special relationship with and moral purpose for the Jewish people. Christian Zionists defend the belief that the Jewish people have the divine right to Palestine. They also argue that Jews should return to that homeland. Accordingly, the advocates of Christian Zionism, Lord Shaftesbury, Sir Laurence Oliphant, Naftali Imbar, Gilead Plan, and Benjamin Disraeli, offered proposals for the Jewish homeland.⁴³

Christian Zionists also paid serious attention to the reconstruction of the Jewish Temple.⁴⁴ Based on the Old and New Testament prophecies, they believed that a third temple would be built in the place of or near the Dome of the Rock. The third temple, however, would only be a shadow of the real temple.⁴⁵ The prophecies in question concerned the return of Jesus Christ, and as a prequel to it, the return of Jews to the promised land. Accordingly, Christian Zionists were active in helping Jewish organizations in such tasks as investigating the Temple field, facilitating the building program, breeding red heifers, and funding.⁴⁶ It is obvious that these activities created a conducive environment for the realization and facilitation of prophecies, since Christian Zionists did not endorse waiting passively for the prophecies to be realized. They even said that "The war must be fought in Jerusalem, and God must be our general. Because Messiah will not come alone, we must bring him by fighting. And God expects us to lift the Dome."⁴⁷

Christian Zionism also influenced Evangelism, with the result that Evangelist advocates like David Lloyd George, Arthur Balfour, and Mark Sykes supported the establishment of a Jewish homeland.⁴⁸ They also believed that Jesus would return to save the world for a second time, and attributed a main role to the al-Aqsa Mosque enclave: They claimed that the Temple of Jesus would be built before the turn of the century. They also believed that after the reconstruction of the third temple it would be demolished again, and

⁴² Stephen Sizer, "Christian Zionism," *Road Map to Armageddon*, 2004, 13.

⁴³ Stan Meyer, "Christian Zionism and the Balfour Declaration," 2018, 5.

⁴⁴ Andrew F. Bush, "The Implications of Christian Zionism for Mission," *International Bulletin of Missionary Research* 33, no. 3 (July 2009): 144.

⁴⁵ Stephen Sizer, "Christian Zionism," *Road Map to Armageddon*, 2004, 215.

⁴⁶ *Ibid.*, 217.

⁴⁷ *Ibid.*, 224.

⁴⁸ Meyer, "Christian Zionism and the Balfour Declaration," 7–8.

only the side of Jesus Christ would remain as the place of worship.⁴⁹ Therefore, they cared very much about both Bayt al-Maqdis and the al-Aqsa Mosque.

Anti-Zionists, in contrast to the adherents of these different branches of Zionism, considered the Zionist ideology and practices to be in contradiction with the foundations of Judaism. They regarded Zionism as a concept foreign to Jewish tradition and the state of Israel as a temporary state. Along with the non-Zionists, they rejected the link established between nationalism and divine salvation.⁵⁰ Additionally, both Anti-Zionists and Non-Zionists protested the Zionists' violations of the al-Aqsa Mosque, as these violations were interpreted as a rejection of deep-rooted Messianic faith. They believed that taking the holy place by violence amounted to breaching their promises to God.⁵¹

2. The Importance of the al-Aqsa Mosque for Muslims and Jews

The al-Aqsa Mosque is a kind of enclave that includes many special sites, such as the Dome of the Rock, the Congregational Mosque, the Mercy, the Golden Gate, and the Tribes Gate, and surrounded by walls including the al-Buraq Wall which is important for Muslims as well insofar as it is part of the al-Aqsa Mosque compound.⁵² It is located in the eastern part of the city of Bayt al-Maqdis, and also covers an area of 142,000 square meters.⁵³ Thus the al-Aqsa Mosque occupies a specific place in Bayt-al Maqdis. The al-Aqsa Mosque, also called al-Masjid al-Aqsa, means "the farthest Mosque" in the English language. This is because there is a "great distance" between the al-Aqsa Mosque and al-Masjid al-Haram in Makkah.⁵⁴ From the Islamic point of view, the al-Aqsa Mosque has a crucial importance in regional, historical, and religious respects and a sacred site. Some of the Quranic verses specifically refer to the al-Aqsa Mosque. For instance, the Night Journey is crucial for understanding the importance of the al-Aqsa Mosque. This event is described in a verse in the Qur'an as follows: According to Verse 1 of Chapter 17, Prophet Mohammad traveled by the Night Journey from the al-Haram

⁴⁹ Ibid., 52.

⁵⁰ Yakov M Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karsitligi The Teat from Within: A Century of Jewish Opposition to Zionism*, 1st ed. (Istanbul: Iletisim yayinlari, 2018), 43.

⁵¹ Ibid., 49.

⁵² Haithem F al-Ratrout, "The Second Mosque on Earth That Islamicjerusalem Forgot: Revealing the Ancient al-Aqsa Mosque," *Journal of Islamicjerusalem Studies* 13 (2013): 34.

⁵³ Ibid., 24.

⁵⁴ Mohamad Roslan Mohamad Nor, "The Significance of Islamicjerusalem in Islam: Quranic and Hadith Perspectives," 2006, 19.

Mosque at Makkah to the al-Aqsa Mosque at Bayt al-Maqdis.⁵⁵ During the journey, he attached his horse Buraq to the wall in the west of the al-Aqsa Mosque area. The wall was subsequently known as the al-Buraq Wall and held sacred by Muslims as being an integral part of the al-Aqsa Mosque enclave. After the Night Journey, Prophet Muhammad emphasized the importance of the al-Aqsa Mosque and demanded that it be given importance in the Muslim faith. Indeed it is today considered by Muslims as the first Qibla and the third significant mosque. Moreover, Muslims accept that the region around Bayt al-Maqdis and the al-Aqsa Mosque has hosted many prophets throughout history. All this shows that the importance given by Muslims to the al-Aqsa Mosque and its environs in history is based on the roots of Islam.⁵⁶ Bayt al-Maqdis including the al-Aqsa Mosque was also among the first places to be captured at the beginning of the Islamic conquests.⁵⁷ It became an important visiting center for Muslims, next in rank after Mecca and Medina. Besides, the al-Aqsa Mosque is still run by a Muslim foundation.

Adherents of Judaism accept the al-Aqsa Mosque enclave, the Temple Mount, as the most sacred place in the promised land. The al-Buraq Wall,⁵⁸ which they call the Western Wall and respect greatly, is part of the al-Aqsa Mosque. Jews consider this wall to be the ruins of the Temple of Herod (20 BC), so they come to pray and lament for the Roman destruction of the Temple.⁵⁹ Moreover, they argue that the land housing the Temple is where God gathered them, and that God has chosen Jerusalem as his eternal place.⁶⁰ Hence, they believe that two Jewish Temples were built on the promised land.⁶¹ They consider themselves to be the people chosen by God and claim that the place of the destroyed Temple belongs to them. They also believe that

⁵⁵ Abd-al-Fattah Muhammad el-Awaisi, *Introducing Islamic Jerusalem*, 3rd ed, Monograph on Islamic Jerusalem Studies 5 (Dundee: Al-Maktoum Institute Academic Press, 2007), 31–32.

⁵⁶ Hillel Cohen, "The Temple Mount/al-Aqsa in Zionist and Palestinian National Consciousness: A Comparative View," *Israel Studies Review* 32, no. 3 (2017):3

⁵⁷ Özkan et al., *Mescid-i Aksa Sempozyumu*, 86.

⁵⁸ Haithem Fathi al-Ratrout, "The Architectural Development of al-Aqsa Mosque in Islamic Jerusalem in the Early Islamic Period: Sacred Architecture in the Shape of 'The Holy'," 2002, 193. In detail; "A part of this wall to the south is greatly revered by Muslims not only because it is part of the al-Aqsa enclave, but also because it is believed to be associated with Muhammad's translocation from Makkah to Jerusalem. It is known as the 'al-Buraq wall'."

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Kamal-deen Olawale Sulaiman, "Jerusalem as a Uniting Factor for Muslims and Christians: Historical and Scriptural Grounds," *The IAFOR Journal of Arts and Humanities II*, I, 2014.

⁶¹ Ibid.

the Old Testament Ark⁶² was located in the destroyed temple and strive to reach it even though place is in the hands of Muslims.⁶³

3. A Historical Brief about the Holy Land

During World War I, Palestine was occupied by Britain, which was later granted a Mandate over the region. Even before the occupation was completed, Lord Rothschild, the head of the British Zionist Association, had made three important proposals in his letter to British Foreign Minister Balfour.⁶⁴ The three proposals included in his letter were that Palestine would become a Jewish home, the Jews would be able to migrate to Palestine without any restrictions, and they would govern Palestine. The British Government responded to these requests with the Balfour Declaration of 1917, committing to building a "Jewish home" in Palestine. The existence of the Palestinian Arab population was ignored.

According to Zionists, there was the necessity of more Jewish immigration to Bayt al-Maqdis to establish a Jewish Homeland. Indeed, it was difficult for the Zionists to persuade the Jews to emigrate if there was no legal basis for Jewish immigration. Thus, Sir Herbert Samuel, a British Jew and the first High Commissioner of Palestine, prepared an immigration decree to set down the conditions of immigration to Bayt al-Maqdis.⁶⁵ The third and subsequent waves of migrations toward Palestine, called Aliyah,⁶⁶ were supported by this decree. Another legal regulation regarding Jewish immigration was made by Winston Churchill through the White Paper.⁶⁷ Thus, Jewish immigration was legalized. As the British supported Jewish immigration to Palestine through these legal arrangements and other means, the demographic structure and cultural values of the city of Bayt al-Maqdis were altered.

⁶² Alici, "Üç Kudüs," 46.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Kızıloğlu, "İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi," 49.

⁶⁵ To find the details in this article: Can Deveci, "Herbert Samuel Döneminde Filistin'e Yahudi Göçleri (1920-1925)," *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 42 (2017): 7.

⁶⁶ The First Aliyah took place in 1882-1903. In this first immigration, the Jews settled in the fertile agricultural lands of Bayt al-Maqdis instead of the Old City. Jews at that time wanted to strengthen their finances by choosing fertile areas for their economies. The Second Aliyah that involved immigrants mainly from Eastern Europe took place between in 1904-1914. The Third Aliyah took place between in 1919-1923. Hillel Cohen, "The Temple Mount/al-Aqsa in Zionist and Palestinian National Consciousness: A Comparative View," *Israel Studies Review* 32, no. 1 (2017): 12.

⁶⁷ Deveci, "Herbert Samuel Döneminde Filistin'e Yahudi Göçleri (1920-1925)," 8.

These changes eventually led to conflict. One of the most important of these, known as the Buraq Wall rebellion,⁶⁸ which began on August 15, 1929, resulted in the death of many Muslims and Jews. Besides, the revolt spread to the cities of Hebron, Safed, and Tel Aviv and resulted in the deaths of numerous other Muslims and Jews. The causes of the revolt were later investigated by a special committee formed by the League of Nations in 1930. The Committee, in its report published in 1931, decided that the al-Buraq Wall belonged to the Muslims.⁶⁹ The revolt placed the dispute over the region at an impasse.

The following Arab uprising that began in 1936 was an indication that the conflict in the region continued. Even though this was suppressed and the years of World War II saw a temporary pacification, the British ended the Mandate administration in 1947, and the region was left to the administration of the United Nations. The withdrawal of the British and the appearance of the United Nations on the scene affected the region, especially Bayt al-Maqdis, in a drastic manner. Indeed, the United Nations decided to divide the region between the Palestinians and Jews in 1947 with Resolution 181. As for Bayt al-Maqdis, its administration was given to the Trusteeship Council on behalf of the United Nations⁷⁰ and it was decided to make it an international city, a *Corpus Separatum*.

Despite this decision, Bayt al-Maqdis was occupied by Israel after the outbreak of the 1948 War. The War of 1948 was the first step towards the legitimization of the Israeli occupation of the city. With the 1948 war, Bayt al-Maqdis was divided into two parts in terms of sovereignty. While the western part fell under the sovereignty of the newly established state of Israel, the eastern part including the Old City and the al-Aqsa Mosque came under the rule of Jordan.⁷¹ Israel had no access therefore to the holy sites of the historical city.⁷² They would gain this access only in the War of 1967,⁷³ when Israel occupied the eastern part of Bayt al-Maqdis as well as the Gaza Strip, the Sinai

⁶⁸ Moshe Ma'oz, "The Role of the Temple Mount/al-Haram al-Sharif in the Deterioration of Muslim-Jewish Relations," 2014, 64.

⁶⁹ Sir Walter Shaw et al., "Report of the Commission on the Palestine Disturbances of August, 1929," n.d., 200.

⁷⁰ Henry Cattán, "The Status of Jerusalem: under International Law and United Nations Resolutions," *Journal of Palestine Studies* 10, no. 3 (1981): 7.

⁷¹ Omar, "al-Aqsa Mosque's Incident in July 2017: Affirming the Policy of Deterrence," 70.

⁷² Yvonne Haddad, "Islamists and the 'Problem of Israel': The 1967 Awakening," *The Middle East Journal* 46, no. 2 (Spring 1992): 267.

⁷³ Nayef R. F. Al-Rodhan, Graeme P. Herd, and Lisa Watanabe, "The 1948 Arab-Israeli Conflict: Initial Conditions," in *Critical Turning Points in the Middle East: 1915 - 2015* (New York: Palgrave Macmillan, 2011), 80.

Peninsula, the West Bank, and the Golan Heights with five days of the outbreak of the war.⁷⁴ As the Israeli forces raided the old city and the al-Aqsa Mosque, the Mosque was closed for days.⁷⁵

Thus, Israel had gained control of the Jewish settlements of the old city and the al-Buraq Wall. Henceforth, references to the promised land, the demolition of the al-Aqsa Mosque, and the construction of the Third Temple would be made more frequently by Jewish politicians and soldiers. Already by 1967, the commander of Israel paratroopers, Mordechai Gur, had uttered his famous declaration “the Temple Mount/Haram al Shariff is in our hands.”⁷⁶ He had attributed the outcome of the war to the spiritual value of the Temple Mount. The war also reinforced the Zionists’ sense of loyalty to the holy city, and was interpreted in secular messianic terms. The victory was regarded as a crucial step in the process of creating a permanent Jewish state in the homeland of their ancestors. This is evident in David Ben-Gurion’s statement *Jerusalem Post* that Jerusalem had been the “Israeli capital” in the days of King David and that it would henceforth remain so “forevermore.”⁷⁷

4. Zionists' Plans on the al-Aqsa Mosque's Enclave

Even though the Temple Mount/al-Aqsa Mosque was still in the hands of Muslims, Israel had now the opportunity to consolidate its control on the area over the years. It also continued to impose the symbols of its sovereignty on the holy city. While the Palestinians had to endure increasing restrictions over time, they managed not to break away from the al-Aqsa Mosque thanks to the support of Muslim organizations. They attached great importance to maintaining a Muslim presence in the al-Aqsa Mosque in order to break the Israeli siege of Bayt al-Maqdis and keeping new Jewish settlers from the area of the mosque. They also promoted the presence of Muslims in the al-Aqsa Mosque by organizing social programs.⁷⁸

Despite this success of the Palestinians in holding on to the al-Aqsa Mosque / Temple Mount, it continued to be an indispensable site for all brands of Zionism. Since the Zionists represented Jerusalem as the holy capital of the Jewish nation, the Judaization of both the al-Aqsa Mosque and

⁷⁴ “The Six Day War,” May 29, 2020, <https://www.britannica.com/event/Six-Day-War>.

⁷⁵ Abdallah Marouf Omar, “al-Aqsa Mosque’s Incident in July 2017: Affirming the Policy of Deterrence,” *Insight Turkey* 19, no. 3 (2017): 70.

⁷⁶ Ammon Romman, “Dalicate Balances at the Temple Mount 1967-1999,” in *Jerusalem: A City and Its Future*, 2002, 296.

⁷⁷ Türkkiye Ataöv, “Kudüs ve Devletler Hukuku,” 1980, 44.

⁷⁸ Craig Larkin and Michael Dumper, “In Defense of al-Aqsa: The Islamic Movement inside Israel and the Battle for Jerusalem,” *The Middle East Journal* 66, no. 1 (2012): 48.

the city of Bayt al-Maqdis was their primary goal.⁷⁹ Accordingly, their plans aimed at isolating the al-Aqsa Mosque enclave and its environs, to create a direct and permanent Jewish presence there, and to remove Palestinians from the area.⁸⁰ Palestinian neighborhoods would be completely removed from the east of the city and the Jewish settlements would be combined to create a purely Jewish urban area.⁸¹ Accordingly, the Zionists tried to persuade the Palestinian people to demolish some of the buildings on the al-Aqsa Mosque area.⁸² Once the demolition was completed, the Third Temple would be built in its place.⁸³

Furthermore, some radical Jews within the Zionist movement made plans to blow up the al-Aqsa Mosque, with the goal to free the Temple Mount.⁸⁴ This plan was even voiced by Chief Rabbi Goren on the same day of occupation of Old City by the Zionists in 1967: "He asked the Central Region Commander to place 100 kg of dynamite in the Dome of the Rock. He insisted on the need to blow up the building."⁸⁵ Similarly, Chief Ashkenazi Rabbi David Lau mentioned the plan to blow up the al-Aqsa Mosque square. His argument was based on the size of the planned Third Temple. He said, "In that place, by the way, in the same place where it was, there is room for Jews, there is room for Christians, there is room for Muslims, there is room for everybody, it will not take up the entire al-Aqsa Mosque — take a look at its measurements."⁸⁶ But he also claimed that a Muslim sanctuary was not necessary on the Temple Mount and that specifically the Dome of the Rock had to be demolished to make space for the Third Temple.⁸⁷

In addition to these statements, al-Aqsa Mosque was also the target of highly threatening plans. One of the radical Jewish organizations distributed a banner in which military planes bombed and destroyed the mosque, marked

⁷⁹ Özkan et al., *Mescid-i Aksa Sempozyumu*, 104.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Bashir AbulQaraya, "al-Aqsa Mosque and The Third Palestinian Intifada", *Global Journal of Business and Social Science Review* 5, no. 3, (2017): 119.

⁸² Cohen, "The Temple Mount/al-Aqsa in Zionist and Palestinian National Consciousness: A Comparative View," 7.

⁸³ Özkan et al., *Mescid-i Aksa Sempozyumu*, 27.

⁸⁴ Ma'oz, "The Role of the Temple Mount/al-Haram al-Sharif in the Deterioration of Muslim-Jewish Relations," 64.

⁸⁵ Yoel Cohen, "The Political Role of the Israeli Chief Rabbinate in the Temple Mount Question," *Jewish Political Studies Review* 11, no. 1/2 (1999): 102.

⁸⁶ Omer Man and Michael Schaeffer, "Israel's Chief Rabbi Urges Building Jewish Temple on Temple Mount/Haram al-Sharif," 2016, 972mag. com.

⁸⁷ Ibid.

with the statement "This day will come soon."⁸⁸ According to the security reports, the possibility of such a plan remained serious in view of the claim that those who prepared this scenario worked for the Israeli Airforce.⁸⁹

Initially, it was forbidden for Jews to enter the al-Aqsa Mosque according to their beliefs. Therefore, they mainly strove to gain control over the al-Buraq wall. Some Zionist and religious leaders, however, were also bent on building the Third Temple.⁹⁰ Accordingly, once Israel had proved its power in the 1967 War, radicalized and religious Jews and some of the rabbis pressured the Israeli government to allow Jewish worship in the al-Aqsa Mosque area.⁹¹ This pressure was a demonstration of power, having the potential of inciting Muslims to revolt as it was a challenge against their beliefs and evidenced lack of respect towards their holy site. Moshe Dayan, the defense minister at that time, allowed the radical Jews to enter the al-Aqsa Mosque, but did not allow them to worship there on the grounds of established regulations. Even this permission was sufficient to keep their hopes alive about the al-Aqsa Mosque.

While the Israelis were unable to gain direct control of the al-Aqsa Mosque after the invasion of 1967, some restrictions were imposed on it.⁹² For instance, they stated that Israeli law and sovereignty would apply in the al-Aqsa Mosque to have more effective control there.⁹³ This was because many administrative offices, some churches and municipal services as well as the Islamic Foundation in the eastern half of the city remained under the control of Palestinian Arabs⁹⁴. The Israeli government endeavored to take these places away from the Muslims. Thus, the path would have been paved for Jewish settlers.

Accordingly, the Israelis carried out actions that were perceived by the Muslims to be in violation of the holiness of the al-Aqsa Mosque. They first demolished the al-Maghribi Quarter. After that, they made excavations under the al-Aqsa Mosque courtyard. They considered sharing the administration of the al-Aqsa Mosque with Palestinian Muslims. They also strove to take control of the gates of the al-Aqsa Mosque. In October 2015, Israel suggested

⁸⁸ AbulQaraya, "al-Aqsa Mosque and The Third Palestinian Intifada", 126.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ma'oz, "The Role of the Temple Mount/al-Haram al-Sharif in the Deterioration of Muslim-Jewish Relations," 63.

⁹¹ Ibid., 65.

⁹² Larkin and Dumper, "In Defense of al-Aqsa: The Islamic Movement inside Israel and the Battle for Jerusalem," 34.

⁹³ Marian Houk, "Dangerous Grounds at Al-Haram al-Sharif: The Threats to the Status Quo," *Jerusalem Quarterly*, no. 63 (2015): 113-15.

⁹⁴ Nazmi Al Jubeh, "Bab Al-Magharibah: Joha's Nail in the Haram al-Sharif," 2003, 17.

that metal detectors be installed on the gates of the al-Aqsa Mosque for security reasons. It soon had to abandon this suggestion due to the uprisings in Jerusalem.

Furthermore, the Israeli government attempted to change the perception of Muslims' holy sites. It drew the public's attention away from the whole sacred enclave to the individual buildings in it, the Congregational Mosque and the Dome of the Rock. Thus, it claimed that when Israeli soldiers or Jewish civilians entered the courtyard of the al-Aqsa Mosque, they did not enter the holy precincts. However, the place known as the al-Aqsa Mosque is the whole area surrounded by walls. The whole structure is sacred for Muslims, up to and including the al-Buraq Wall, which is also sacred for the Jews under the name of the Western Wall.⁹⁵

To sum up, the Zionists made efforts to maintain the Jews' ties with the al-Aqsa Mosque. Their plans and propaganda were aimed to prepare the ground for extending full control over Bayt al-Maqdis, and in the case of some radical groups, for building the Third Temple.

5. The Zionist's Attempts against the al-Aqsa Mosque enclave

Israeli propaganda tried to intimidate the Palestinians by applying different strategies regarding the al-Aqsa Mosque. Israel took control of Bayt al-Maqdis after the 1967 War and started to implement a new urban plan in the Old City. It started with the area around the al-Aqsa Mosque to isolate the Mosque from a dense population Palestinian Muslims. Thirty-five Arab houses and two mosques that made up the al-Magharibah Quarter adjacent to the al-Buraq Wall were destroyed by bulldozers, and many Palestinian Arabs were evacuated to create an open space for Jewish access in front of the wall known as the Western Wall Plaza.⁹⁶ The demolition of the Quarter enlarged the Jewish place of worship before the Wall and reduced the Muslim population around it. It also served to keep Muslims away from the area of Jewish worship.

In the decades that followed, Israel developed projects such as the David Site, the Torah Park, and the Tolerance Museum to be built in the place of the al-Magharibah Quarter.⁹⁷ The demolition of the quarter thus turned out to be the beginning of the increasing Israeli intervention in the area of the al-Aqsa Mosque, which left it vulnerable.⁹⁸ As a result, some radical Zionists were

⁹⁵ Omar, "al-Aqsa Mosque's Incident in July 2017: Affirming the Policy of Deterrence," 71–72.

⁹⁶ Erik Freas, "The Six Day War and Its Aftermath," in *Nationalism and the Haram Al-Sharif/Temple Mount*, by Erik Freas (Cham: Springer International Publishing, 2017), 100.

⁹⁷ *Ibid.*, 28.

⁹⁸ Al Jubeh, "Bab Al-Magharibah: Joha's Nail in the Haram al-Sharif," 19.

encouraged to challenge the Palestinian Muslims many times. For instance, they entered the al-Aqsa Mosque enclave with alcohol and intoxicating substances. They walked around the al-Aqsa Mosque in their prayer clothes to show that they could worship there. They also showed posters and drawings of the temple they wanted to be built in the al-Aqsa Mosque enclave. Moreover, they attempted to invade the al-Aqsa Mosque and carry out armed attacks inside.⁹⁹ In a particularly tragic occasion in 1969, due in part to the weakening of Muslim control in the area after the demolition of the al-Magharibah Quarter. In August 1969, the Congregational Mosque in the al-Aqsa Mosque enclave was attacked and set on fire by a young Australian and Christian Zionist, Dennis Michael Rohan.¹⁰⁰ This fire inflicted serious destruction on the thousand-year-old wood and ivory pulpit which had been made on the orders of Nur al-Din ibn Zengi and installed by Salah ad-Din Ayyubi after the conquest of the city.¹⁰¹

This act set an example of how to apply messianic and evangelist ideas and encouraged other radical Jewish and Christian Zionist groups. Consequently, similar attempts were made not only in the al-Aqsa Mosque but also other parts of Palestine, like the Hebron Massacre. Moreover, despite the tragic event in the al-Aqsa Mosque, Jewish leaders reopened it for tourist visits¹⁰² and some Jews also visited the area. Such visits led to interference with Muslim worship and caused concern for Palestinian Arabs who saw Zionists with access to the al-Aqsa Mosque.

The tunnel excavations represented another attempt that shook the Palestinian Arabs and had an adverse effect on the al-Aqsa Mosque. Excavation were launched to the north of the al-Buraq Wall after the occupation of Bayt al-Maqdis.¹⁰³ The first steps to establish a Jewish presence under the Muslim holy site was undertaken with this tunnel excavation. An area was cleared under the al-Aqsa Mosque in 1979 for a Jewish synagogue and Israeli museum¹⁰⁴, and thus the visitors were able to enter underneath the al-Aqsa Mosque enclave. Another aim of the excavation was to find what they claimed to be the main entrance of the Second Temple from two thousand

⁹⁹ AbulQaraya, "al-Aqsa Mosque and The Third Palestinian Intifada," 122.

¹⁰⁰ Ariel, "Terror at the Holy of Holies: Christians and Jewish Builders of the Temple at the Turn of the Twenty-First Century," 63.

¹⁰¹ Lambert Dolphin, "Moving Towards a Third Temple," accessed March 21, 2021, <http://www.templemount.org/tempprep.html>.

¹⁰² Al Jubeh, "Bab Al-Magharibah: Joha's Nail in the Haram al-Sharif," 20.

¹⁰³ Abraham Rabinovich, "Tunnel Vision," accessed June 10, 2020, <http://www.templemount.org/tunnel.html>.

¹⁰⁴ Ibid.

years ago.¹⁰⁵ Significantly, the excavation work was made by the Israeli Ministry of Religious Affairs,¹⁰⁶ but the archaeologist Meir Ben Dov was later appointed by the Israeli government to examine the excavation in order to legitimize it in scientific terms.¹⁰⁷

The tunnel excavation affected the al-Aqsa Mosque and the residents of the Muslim Quarter both financially and emotionally. This was because after 1982, the houses of the Arab residents in that area were expropriated or given directly to Jewish settlers.¹⁰⁸ Due to further excavations in the area called the sacred basin, moreover, a classroom in the Quds Primary School in the Bab al-Magharibah region collapsed. This event revealed that the excavations had reached the north of the Selva district, only 100 meters from the south wall of the al-Aqsa Mosque.¹⁰⁹ The excavations encouraged some radical messianic, religious Zionist rabbis and their followers to embark on preparations for the planned reconstruction of the Third Temple.¹¹⁰ For instance, they produced clothing intended for the Temple and the altar.¹¹¹ They also started to raise red heifers for the Temple, since they believed that red heifers had to be killed to cleanse their sins, as mentioned in the Old Testament.¹¹² Many radical religious Jews around the world were expected to be involved in the preparations. Even an advertisement that would mobilize them for this purpose had been published in newspapers before the occupation of Bayt al-Maqdis.¹¹³

Beside the excavations, the Israeli government also confiscated the Tankiziyya Madrasa, one of the prayer halls of the al-Aqsa Mosque, and converted into a Jewish synagogue after the invasion of 1967.¹¹⁴ The establishment of a Jewish synagogue in the al-Aqsa Mosque enclave was considered by Palestinian Muslims to be one of the most serious initiatives that threatened the future of the al-Aqsa Mosque.¹¹⁵ As well, the Israelis

¹⁰⁵ AbulQaraya, "al-Aqsa Mosque and The Third Palestinian Intifada," 123.

¹⁰⁶ Dan Bahat, *The Jerusalem Western Wall Tunnel*, 1st ed. (Israel Exploration Society, 2013).

¹⁰⁷ Rabinovich, "Tunnel Vision."

¹⁰⁸ Dağ, "Kudüs'e Yönelik Tehditler Görünenden Daha Büyük."

¹⁰⁹ Özkan et al., *Mescid-i Aksa Sempozyumu*, 104.

¹¹⁰ Ariel, "Terror at the Holy of Holies: Christians and Jewish Builders of the Temple at the Turn of the Twenty-First Century," 63.

¹¹¹ Structure on which offerings are made to a deity.
<https://www.biblestudytools.com/dictionary/altar/> Date of Access: 3/21/2021

¹¹² Dolphin, "Moving Towards a Third Temple."

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Özkan et al., *Mescid-i Aksa Sempozyumu*, 28.

¹¹⁵ AbulQaraya, "al-Aqsa Mosque and The Third Palestinian Intifada," 125.

prevented restoration materials necessary for the al-Aqsa Mosque¹¹⁶ to be brought into the courtyard. They arrested some Muslims for praying at the al-Magharibah gate,¹¹⁷ and prevented others from praying at the Mosque of al-Marwani.¹¹⁸ Moreover, they seized the keys to the al-Magharibah gate from the Islamic Foundation in charge of protecting and taking care of the al-Aqsa Mosque, and this reduced the control of Palestinian Muslims over the Mosque, leaving it vulnerable. Israeli forces were deployed at the gates of the al-Aqsa Mosque, subjecting the Muslim visitors to long checks.¹¹⁹ In full control of the entrances to the area, they implemented a policy of intimidation against the Palestinian Muslims. For example, Palestinians under the age of 60, or sometimes under 50 or under 30 are denied access to the Mosque for security reasons¹²⁰. Besides, the hours and days of visit have been divided between Palestinians and Jews, and entrance and exit times have been set for Jewish worship.¹²¹ All this shows that the al-Aqsa Mosque is in the danger of being subjected to a mandatory regime similar to that imposed by Israeli officials in the Abraham Mosque in Hebron.

Palestinians on their part tried in various ways to assert their presence in the al-Aqsa Mosque, so it would not find itself in an even more difficult situation. The Murabitun and Murabitat¹²² movement, a part of the general Islamic movement, was embraced by many Palestinian men and women who came to be called "the guardians of the al-Aqsa Mosque."¹²³ However, the movement was banned by Israel in 2015 and many Murabitun were either arrested or prohibited to enter the al-Aqsa Mosque, which was left without their protection.¹²⁴

¹¹⁶ Ibid., 121.

¹¹⁷ "The Hashemite Kingdom of Jordan and The State of Palestine Ee Status Report on The State of Conservation of the Old City of Jerus," accessed March 22, 2021, <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:W6AjRpyv2VsJ:https://whc.unesco.org/document/127758+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=sg>.

¹¹⁸ Özkan et al., *Mescid-i Aksa Sempozyumu*, 28–29.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ AbulQaraya, "al-Aqsa Mosque and The Third Palestinian Intifada," 122–23.

¹²¹ Ibid.

¹²² Murabitun (for men) and Murabitat (for women) were part of an Islamic Movement created in Israel in 2012. They "used to stay in al-Aqsa Mosque during the daytime to protect it against Jewish extremists." Abdallah Marouf Omar, "al-Aqsa Mosque's Incident in July 2017: Affirming the Policy of Deterrence." *Insight Turkey* 19 (3): 69–82. 2017.

¹²³ Kristen Miller, "Beyond Sacred Space: The Struggle for al-Aqsa and the Islamic Movement in Israel," 2020, 89.

¹²⁴ Ibid.

Conclusion

This study has shown that al-Aqsa Mosque was affected by the Zionist plans and attempts in the periods both before and after 1967. Although Zionism normally has a secular framework, it utilized religious concepts to gather and mobilize the Jewish people. On the other hand, some groups within the movement, like the Religious Zionists, maintained a more direct link with the religious perspective and looked forward to the coming of the Messiah. In keeping with this religious perspective, since or professed, the Zionists undertook many attempts against the al-Aqsa Mosque, which they called the Temple Mount. The demolition of the al-Magharibah Quarter after the War of 1967 made it easier to isolate the al-Aqsa Mosque from the encircling Muslim population. They also sought to establish full control over the Mosque and its gates, so that they could enter the courtyard of the mosque for worship or touristic visits. At the same time, they restricted access to Muslims on various pretexts. The danger of this situation was proved by the arson in the Congregational Mosque in 1969. Tunnel excavations represented another attempt to access the Al-Aqsa Mosque. The purpose of the excavations was both to search for archeological remains from the Biblical Period and to create a place of worship that would merge with the Western Wall and the al-Aqsa Mosque. As a result of all these plans and developments, the Al-Aqsa Mosque finds itself in a difficult state today, faced with the danger of being divested of its Islamic character. Accordingly, the tension around it surmounts.

Bibliography

- AbulQaraya, Bashir. "al-Aqsa Mosque and The Third Palestinian Intifada." *Global Journal of Business and Social Science Review* 5, no. 3 (2017): 114-136.
- Al Jubeh, Nazmi. "Bab Al-Magharibah: Joha's Nail in the Haram al-Sharif". *Jerusalem Quarterly* 18, (2003): 17-25.
- Alici, Mustafa. "Üç Kudüs: Kudüs'e Siyonist, Evanjelik ve Reel-Politik Yaklaşımlar." *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 6, no. 15 (May 8, 2018): 41-58.
- Al-Ratrout, Haithem F. "The Second Mosque on Earth That IslamicJerusalem Forgot: Revealing the Ancient al-Aqsa Mosque". *Journal of IslamicJerusalem Studies* 13 (2013): 23-52.
- Al-Ratrout, Haithem Fathi. *The Architectural Development of al-Aqsa Mosque in Islamic Jerusalem in the Early Islamic Period: Sacred Architecture in the Shape of The Holy*, University of Strathclyde, 2002.
- Al-Rodhan, Nayef R. F., Graeme P. Herd, and Lisa Watanabe. "The 1948 Arab-Israeli Conflict: Initial Conditions". In *Critical Turning Points in the Middle East: 1915 - 2015*, 1-249. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
- Ariel, Yaakov. "Terror at the Holy of Holies: Christians and Jewish Builders of the Temple at the Turn of the Twenty-First Century," *Supplement Series for the Journal of Religion & Society* 2, (2007): 63-82

- Ataöv, Türkkaya. "Kudüs ve Devletler Hukuku," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 35, no.1, (1980): 29-54.
- Bahat, Dan. *The Jerusalem Western Wall Tunnel*. 1st ed. Israël Exploration Society, 2013.
- Benarroch, Aden. "Rav Kook and Secular Zionism." *Dorot: The McGill Undergraduate Journal of Jewish Studies*, 14 (2015): 12-29.
- Biger, Gideon. "Territory and Space in Israeli Society and Politics." *Indiana University Press* 13, no. 1 (2008): 68-93.
- Bush, Andrew F. "The Implications of Christian Zionism for Mission." *International Bulletin of Missionary Research* 33, no. 3 (July 2009): 144-50.
- Cattan, Henry. "The Status of Jerusalem: Under International Law And United Nations Resolutions." *Journal of Palestine Studies* 10, no. 3 (1981): 3-15.
- Cohen, Hillel. "The Temple Mount/al-Aqsa in Zionist and Palestinian National Consciousness: A Comparative View." *Israel Studies Review* 32, no. 1 (2017): 1-19.
- Cohen, Yoel. "The Political Role of the Israeli Chief Rabbinate in the Temple Mount Question." *Jewish Political Studies Review* 11, no. 1/2 (1999): 101-26.
- Dağ, Mehmet Emin. "Kudüs'e Yönelik Tehditler Görünenden Daha Büyük." *Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Derneği*, July 24, 2017. <https://ordaf.org/kuduse-yonelik-tehditler-gorunenden-daha-buyuk/>.
- Deveci, Can. "Herbert Samuel Döneminde Filistin'e Yahudi Göçleri (1920-1925)." *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 42 (2017): 1-18.
- Dolphin, Lambert. "Moving Towards a Third Temple." Accessed March 21, 2021. <http://www.templemount.org/tempprep.html>.
- Don-Yihya, Eli'ezer. "Zionism in Retrospective." *Modern Judaism* 18, no. 3 (1998): 267-76.
- El-Awaisi, Abd-al-Fattah Muhammad *Introducing IslamicJerusalem*. 3rd ed. Monograph on IslamicJerusalem Studies 5. Dundee: Al-Maktoum Institute Academic Press, 2007.
- El-Awaisi, Khalid. *Geographical Dimensions of IslamicJerusalem*. Cambridge Scholars Publishing, 2009.
- — —. "Mapping the Borders of Holiness: IslamicJerusalem and Its Holy Land." *Milel ve Nihal* 14, no. 2 (2017).
- Freas, Erik. "The Six Day War and Its Aftermath." In *Nationalism and the Haram Al-Sharif/Temple Mount*, by Erik Freas, 97-112. Cham: Springer International Publishing, 2017.
- Garaudy, Roger, and Neziha Uzel. *Siyonizm Dosyası*. Pınar Yayınları, 1983.
- Gölnitz, Hinnerk. "International Legal Consequences of the Construction of a Barrier by Israel in the West Bank." LL.M Minor Dissertation, University of Cape Town, 2005.
- Haddad, Yvonne. "Islamists and the 'Problem of Israel': The 1967 Awakening." *The Middle East Journal* 46, no. 2 (Spring 1992): 266.
- Houk, Marian. "Dangerous Grounds at Al-Haram al-Sharif: The Threats to the Status Quo." *Jerusalem Quarterly* 63-64 (2015): 105-119.
- Karahan, Semiha. "Siyonist Öğretide Vaat Edilmiş Topraklar." *Ortadoğu Etütleri* 13, no. 2 (2021): 177-213.
- Kızıloğlu, Sedat. "İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi." *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2, no. 1 (2012): 35-64.
- Köse, Tuğba. "Yahudilerin Devletleşme Sürecinde Dönüm Noktaları: Pogrom, Aliya ve Siyasi Siyonizm (1881-1903)." *Ortadoğu Etütleri* 13, no. 1 (n.d.): 119-42.
- Larkin, Craig, and Michael Dumper. "In Defense of al-Aqsa: The Islamic Movement inside Israel and the Battle for Jerusalem." *The Middle East Journal* 66, no. 1 (2012): 30-51.
- Man, Omer, and Michael Schaeffer. "'Israel's Chief Rabbi Urges Building Jewish Temple on Temple Mount/Haram al-Sharif,'" 2016. 972mag.com.

- Ma'oz, Moshe. "The Role of the Temple Mount/al-Haram al-Sharif in the Deterioration of Muslim-Jewish Relations," *Third Finnish Colloquium of Middle East and North African Studies* 4, no. 2, (2014): 60-70.
- Meyer, Stan. "Christian Zionism and the Balfour Declaration," Presented at the 2018 Annual Meeting of the Evangelical Theological Society, 2018.
- Miller, Kristen. *Beyond Sacred Space: The Struggle for al-Aqsa and the Islamic Movement in Israel*, Master Thesis, The University of Arizona, 2020.
- Nor, Mohamad Roslan Mohamad. *The Significance of Islamic Jerusalem in Islam: Quranic and Hadith Perspectives*, Ph.D Thesis, University of Aberdeen, 2006.
- Öke, Mim Kemal. *Siyonizm ve Filistin Sorunu*. İstanbul: Kırmızı Kedi, 2012.
- Omar, Abdallah Marouf. "al-Aqsa Mosque's Incident in July 2017: Affirming the Policy of Deterrence". *Insight Turkey* 19, no. 3 (2017): 69-82.
- Persico, Tomer. "The End Point of Zionism: Ethnocentrism and the Temple Mount". *Israel Studies Review* 32, no. 1 (Summer 2017): 104-22.
- Rabinovich, Abraham. "Tunnel Vision." Accessed June 10, 2020. <http://www.templemount.org/tunnel.html>.
- Rabkin, Yakov M. *Yahudilerin Siyonizm Karsitligi The Teat from Within: A Century of Jewish Opposition to Zionism*. 1st ed. İstanbul: İletisim yayinlari, 2018.
- Romman, Ammon. "Dalicate Balances at the Temple Mount 1967-1999." In *Jerusalem: A City and Its Future*, 292-332, 2002.
- Shaw, Sir Walter, Sir Henry Betterton, Mr R Hopkin Morris, and Mr H Bnell. "Report of the Commission on the Palestine Disturbances of August, 1929," n.d., 200.
- Sizer, Stephen. "Christian Zionism." *Road Map to Armageddon*, 2004.
- Sulaiman, Kamal-deen Olawale. "Jerusalem as a Uniting Factor for Muslims and Christians: Historical and Scriptural Grounds." *The IAFOR Journal of Arts and Humanities* II, I, 2014.
- Taylor, Alan R. "Zionism and Jewish History." *Journal of Palestine Studies* 1, no. 2 (1972): 35-51.
- "The Hashemite Kingdom of Jordan and The State of Palestine Ee Status Report on The State of Conservation of the Old City of Jerus." Accessed March 22, 2021. <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:W6AjRpvY2VsJ:https://whc.unesco.org/document/127758+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=sg>.
- "The Origins and Evolution of the Palestine Problem Part I: 1917-1947 - Study (30 June 1978)." Accessed June 26, 2021. <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/5ba47a5c6cef541b802563e000493b8c/aeac80e740c782e4852561150071fdb0?OpenDocument>.
- "The Six Day War," May 29, 2020. <https://www.britannica.com/event/Six-Day-War>.
- Wistrich, Robert S. "Theodor Herzl: Zionist Icon, Myth-maker and Social Utopian." *Israel Affairs* 1, no. 3 (1995): 1-37.
- Yılmaz, Mustafa Selim. "Bir Terimin Arkeolojisi: Antisemitizmin Teolojik ve Politik Tarihi." *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21, no. 2 (2017): 1181-1216.

MAKALE

ARTICLE

Başlık | Title:

Din Unsurunun Dış Politika Etkileri: Trump Dönemi Abd-İsrail İlişkilerinde Evanjelizmin Rolü Örneği | Foreign Policy Effects of the Factor of Religion: The Role of Evangelism in the US-Israel Relations during the Trump Period

DOI: <https://doi.org/10.34230/fiad.1120496>

Yazar | Author, ORCID, Google Scholar ID:

Ali ÇOBANOĞLU, 0000-0002-6911-5450

Kaynakça | Reference:

Çobanoğlu, Ali. "Din Unsurunun Dış Politika Etkileri: Trump Dönemi Abd-İsrail İlişkilerinde Evanjelizmin Rolü Örneği." *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no. 11 (2022): 70-103.

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Gönderilme Tarihi | Submission Date: 24.05.2022

Kabul Tarihi | Acceptance Date: 29.06.2022

Yayın Tarihi | Publication Date: 30.06.2022

DİZİNLER & VERİTABANLARI

INDEXES & DATABASES

INDEX COPERNICUS

CEEOL

SCIENTIFIC
INDEXING

DRJI

Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0
Uluslararası (CC BY-NC-ND 4.0)

Attribution-NonCommercial-
NoDerivatives 4.0 International
(CC BY-NC-ND 4.0)

Bu eser Creative Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası (CC BY-NC-ND 4.0) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).

Ali ÇOBANOĞLU*

DİN UNSURUNUN DIŞ POLİTİKA ETKİLERİ: TRUMP DÖNEMİ ABD-İSRAİL İLİŞKİLERİNDE EVANJELİZMİN ROLÜ ÖRNEĞİ¹

Öz: Westphalia Barış Antlaşması ile birlikte Batı’da yaşanan sekülerleşme sürecinin küresel çapta etki göstermesiyle “din etkisi” uluslararası sahada önemini yitirmiştir. Uluslararası ilişkilerdeki köklü değişikliklerin sebebi olarak görülen, “küreselleşme” ile birlikte uluslararası politikanın Westfalen ayrılığı son bulmaya başlamıştır. Din etkisi yeniden yükselişe geçmiştir. Din, uluslararası ilişkilerde beklentilerin dışına çıkarak demokratik ortam, teknoloji ve küreselleşmenin de etkisi ile siyasi nüfuzunu artırmaktadır. Din, devletlerin, toplumun ve bireylerin kendi kimliklerini tanımalarında en önemli unsurlardan biri olmuştur. Dini inançlar, inanç merkezli yapılar ve çıkar grupları dış politika karar alma süreçlerinde dikkate değer katkıları olduğu gibi yalnızca stratejik boyutta değil dış politikanın icrası safhasında da yer almaktadırlar. Bunun günümüzde en çarpıcı örnekleri, Amerikan Evanjelist dini gruplarının etki ve ilgi alanında olan “ABD-İsrail dış politika” ilişkisinde yaşanmaktadır. Evanjelizm, Amerika Birleşik Devletleri’nin kuruluş yılları itibarıyla, Amerikan ulusal kimliğinin inşası aşamalarında çok köklü bir yer edinmiştir. Evanjelistler ABD’de her geçen gün artan siyasi güçleri ile ülkenin uluslararası politikalarına yön verebilecek bir unsuru haline gelmişlerdir. Evanjelistlerin ortak norm, kimlik ve kültür bağları kurdukları Yahudilerle olan ilişkileri de çok kuvvetlidir. Özellikle, kendini bir Protestan ve bir Presbiteryen olarak tanımlayan Başkan Donald Trump döneminde, ABD’nin Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanınması ve İsrail’i Golan Tepeleri’nde egemen ülke olarak nitelendirmesi gibi somut gelişmeler Evanjelik dış politik gücün birer göstergesi haline gelmiştir. Bu makale “Sosyal İnşacı” perspektiften ABD-İsrail ilişkilerinde din unsurunun etkisini araştırmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: ABD, İsrail, Evanjelizm, Sosyal İnşacılık, Din, Dış Politika, Kimlik

FOREIGN POLICY EFFECTS OF THE FACTOR OF RELIGION: THE ROLE OF EVANGELISM IN THE US-ISRAEL RELATIONS DURING THE TRUMP PERIOD

Abstract: The “religion effect” lost its importance in the international arena as the secularization process in the west had a global impact with the Peace Treaty of Westphalia. With “globalization,” which is seen as the cause of radical changes in international relations, the Westphalian separation of international politics has begun to come to an end and religious influence is on the rise again. Religion goes beyond expectations in international relations and increases its political influence with the effect of democratic environment, technology and

* YL Mezunu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, aliacademia@hotmail.com.

¹ Bu makale, Beşinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı’nda aynı başlıkla sözlü bildiri olarak sunulmuş ve Bildiri ve Öz Kitabı’nda Özet metni yayınlanmış olan bir çalışmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir. 2021 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi’nde savunulan, Doç. Dr. Filiz Çoban Oran danışmanlığında hazırlanmış ‘Donald Trump Dönemi ABD-İsrail İlişkilerinde Evanjelizmin Etkisi’ başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

globalization. Religion has been one of the most important elements for states, society and individuals to recognize their own identities. Religious beliefs, belief-centered structures and interest groups not only make significant contributions to foreign policy decision-making processes, but also take part in the strategic dimension as well as in the execution of foreign policy. Today, the most striking examples of this are experienced in the “US-Israel Foreign Policy” relationship, which is in the sphere of influence and interest of American Evangelical religious groups. Evangelicals have become an element that can direct the international policies of the country with their increasing political power in the USA. Evangelicals’ relations with Jews, with whom they have established common norms, identities and cultural ties, are also very strong. Particularly, during the period of President Donald Trump, who defines himself as a Protestant and a Presbyterian, concrete developments such as the USA’s recognition of Jerusalem as the capital of Israel and its characterization of Israel as a sovereign country in the Golan Heights have become indicators of Evangelical foreign political power. This article aims to investigate the effect of religion in US-Israel relations from a Social Constructivist perspective.

Keywords: USA, Israel, Evangelism, Social Constructivism, Religion, Foreign Policy, Identity

Giriş

İsrail, Amerika Birleşik Devletleri’nden en fazla askeri, ekonomik ve siyasi dış yardımı alan devlettir. İç siyasi baskılarla şekillenen bu politika bazı kesimlerde, ABD dış politikasının formülasyonunu beklentiler dahilindeki ulusal çıkarlardan uzaklaştığı ve dış politika hedeflerinden saptığı izlenimini oluşturmaktadır. 1967 yılındaki Altı Gün Savaşı’ndan beri, ABD’nin Orta Doğu politikasında İsrail’le olan ilişkileri ve İsrail’in güvenliği daha fazla önem kazanmıştır. Donald Trump dönemi ABD-İsrail ilişkilerini ele aldığımızda, bu dönem içerisinde, Birleşik Devletler Kongresi’nde 1995 yılında kabul edilen ve o dönemden beri altı aylık sürelerle ilgili ABD başkanları tarafından tehir edilerek bekletilen, “Kudüs Büyükelçiliği Yasası”nın onaylanarak yürürlüğe konulduğu görülmektedir. Yasanın onaylanmasıyla, Tel Aviv’deki ABD Büyükelçiliği Kudüs’e taşınarak, Kudüs resmen İsrail’in başkenti olarak tanınmıştır. Bu yasanın kabulü, özellikle yıllardır bu “eskatolojik tarihi olayı” bekleyen Evanjelistler tarafından coşku ve heyecanla karşılanmıştır. Bu dönem içinde ABD’nin, İsrail’in Golan Tepeleri üzerindeki egemenliğini tanıdığını ilan eden deklarasyonun imzalanması; İran’ın en etkili askeri siyasi figürlerinden Kasım Süleymani’nin drone saldırısıyla öldürülmesi; Başkan Trump’ın büyük bir utanç olarak nitelediği İran Nükleer Anlaşması’ndan tek taraflı olarak çekilmesi ve ardından Tahran’a sert yaptırımlar uygulaması; Amerikan yönetiminin bariz olarak İsrail karşıtı ön yargısı olduğunu değerlendirdiği, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi’nden çekilmesi; ABD’nin, İsrail’in bölgedeki güvenliği için kritik öneme haiz olan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn Krallığı ve Sudan da dahil olmak üzere İsrail ve Arap-Müslüman ülkeleri arasındaki

tarihi barış anlaşmalarına aracılık etmesi; Trump'ın elliden fazla Müslüman ulusun liderlerinden oluşan bir meclise hitap ederek terörün her türlüyle mücadele için bir anlaşma yapan ilk Amerikan Başkanı olması; Suudi Arabistan hükümeti ile birlikte Riyad'da Küresel Aşırılık Yanlısı İdeolojilerle Mücadele Merkezi'nin (ETIDAL) kurulması ve Başkan Trump'ın İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu ile birlikte "Yüzyılın Anlaşması" adını verdiği, Filistin Devleti'nin İsrail'in güvenliğine yönelik risklerine çözüm getirmeyi ve iki devletli bir çözümü hedefleyen, "Barış İçin Siyasi Plan Vizyonu" açıklaması gibi gelişmeler, bu dönemde iki ülke arasındaki dostluk ve ittifakı tazelemiştir. Ayrıca, İsrail'in Amerikan dış politikasında ayrıcalıklı bir yeri olduğu realitesi ve İsrail Devleti'nin güvenliğinin Amerikan yönetimi açısından önemi bir kez daha ortaya konmuştur. Başkan Donald Trump döneminde gerçekleşen bu "din menşeli" söylem ve eylemlerin, ABD'nin bölgesel çıkarlarına ne derece hizmet ettiği soru işaretleri taşımaktadır. Bu çerçevede bu çalışmanın temel araştırma sorusu genel perspektiften "ABD'nin İsrail Politikası Nasıl Açıklanabilir?" dir. Bu sorunun cevabını "din etkisi" olarak bulunurken; özele inildiğinde ise temel araştırma sorusu, Amerikan toplumsal kimlik yapısının kritik unsurlarından olan Evanjelistlerin, İsrail'e özel bir kıymet atfetmeleri ile birlikte "Donald Trump Dönemi ABD-İsrail İlişkilerinde Evanjelizmin Etkisi Nedir?"e evrilmektedir. Donald Trump tarafından alınan bu kararlar ve fiiliyata dönüşen söylemler, dış politika analizinde kimlik inşasında önemli olan norm ve değerleri hesaba katan, dış politika analizinde din unsurunun etkisini analiz etmeyi olanaklı kılan "sosyal inşacı" perspektifli araştırmayla açıklanabilir. İsrail'in ABD dış politikasında ayrıcalıklı bir konumu olduğu görülmektedir. ABD ve İsrail arasındaki özel ilişkide Evanjelist menşeli "din etkisi", kaynağı kimlik ve kültürde bulunan normatif bir yaklaşımla yapılan değer odaklı bir araştırmayı gerektirmektedir. Amerikan siyasetine yön veren iç dinamikler, dış politika yapım sürecinde de etkili olmaktadır. Dini topluluklar devletlerin politikalarını doğrudan etkiliyor görünmeseler de halkın ve karar vericilerin dünya görüşlerini biçimlendirmedeki ağırlıklı yerleri nedeniyle hem iç hem de dış politikayı dolaylı yoldan değiştirebilen siyasal araca dönüşebilmektedir. Bu nedenle son dönemde giderek artan etkin bir güce sahip olan Evanjelistlerin dünya görüşü ve dünya politikalarına bakışını bilmek, Amerikan politikalarını anlamak için önem arz etmektedir. Bu kapsamda çalışmamızda, Evanjelist değerlerin Amerikan ulusal kimliğinin inşasındaki rolü ve dış politikaya etkisi incelenerek Amerikan Evanjelistlerinin dünya görüşü ve normları çerçevesinde Amerikan politikasında Yahudi halkı ve İsrail Devleti'nin ayrıcalıklı yeri saptanacak;

Evanjelizmin kökenlerine inilecek ve Evanjelistlerin uluslararası politik bakış açılarına ışık tutulacak; Evanjelizmin Amerikan dış politikalarının oluşturulması ve belirlenmesindeki etkileri ile ABD-İsrail arasındaki özel ilişki analiz edilecek ve Evanjelizmin Donald Trump'ın başkan olduğu dönemdeki ABD-İsrail ilişkilerine etkisi ele alınacaktır.

1. Uluslararası Politikada Dinin Etkisi

Çoban Oran, “21. Yüzyılda Din ve Uluslararası İlişkilerdeki Dönüşüm” adlı çalışmasında, dinin çok boyutlu bir olgu olması sebebiyle uluslararası politikaya çok yönlü etkilerinin olduğunu belirtmektedir. Günümüzde dinin uluslararası ilişkileri en az yedi farklı yolla etkilediği ve dönüştürdüğü konusunda dikkatleri çekmektedir.² Bunlardan ilki “kimlik inşası”dır. Kimlik ortak kültür, ortak değerler, inanç sistemleri gibi yaşanmışlıklarla oluşan, nitelik ve özelliklerin ortak adıdır. Din ulusların ve devletlerin dünya siyasetindeki yerini ve rolünü şekillendiren temel niteliklerden biridir. Din, devletlerin, toplumun ve bireylerin kendi kimliklerini tanımalarında en önemli faktörlerden biridir. İkinci unsur, “dış politika”dır. Dini inançlar, inanç merkezli yapılar ve çıkar grupları dış politika karar alma süreçlerinde dikkate değer katkıları olduğu gibi yalnızca stratejik boyutta değil faaliyetlerin icrası safhasında da yer alabilmektedirler. Bunun örneklerini Evanjelist gruplarda görebiliriz. Evanjelizm, Amerika Birleşik Devleti’nin kuruluş yılları itibariyle, Amerikan ulusal kimliğinin inşası aşamalarında önemli bir yer aldığı gibi, ABD’deki siyasi gücü ile ülkenin uluslararası politikalarına yön verebilecek bir etkiye sahiptir.³ Evanjelist gruplar, ABD’nin dış politikasında ve devletin yeniden tanımlanan dünya siyasetindeki rolünde oldukça önemli bir yer tutmaktadırlar. Dinin uluslararası ilişkilerdeki dönüşümünü etkileyen üçüncü unsur “çatışma ve çatışma çözümü”dür. Siyasallaşan ve milliyetçilikle yoğrulan din, toplumlar arasında derin ayrışmalara yol açabilir ve siyasi çatışmalara sebebiyet verebilecek ölçüde etkili bir kaldıraca dönüşebilir. Buna örnek olarak, 1990’lı yıllarda farklı din ve mezheplere sahip halklardan oluşan Yugoslavya’nın dağılma sürecinde Bosna’da yaşanan olaylar ve işlenen savaş suçları gösterilebilir. Dini unsurlar aynı zamanda barışçıl müzakereler için de başarılı görevler üstlenebilmektedir. Dördüncü unsur “siyasal hareketler”dir. Devletlerin

² Filiz Çoban Oran, 21. Yüzyılda Din ve Uluslararası İlişkilerdeki Dönüşüm (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2017), 15-18.

³ Filiz Çoban Oran, “Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri: Sosyal-İnşacı Perspektiften ABD-İsrail İlişkileri,” İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 6, 3 (2017): 2035.

siyasal dönüşüm aşamalarında din, kurumları ve inanç sistemlerinin farklı yönleriyle bir aktör olarak yerini alabilir. Din kardeşliği ve dini vazife gibi söylemler uluslararası ilişkilerde bireylerin, devletlerin veya sistemlerin aktif katılımını sağlayabilmektedir. 1517 yılında Katolik kilisesi ve papalığa karşı, Wittenberg kilisenin kapısına asarak ilan ettiği doksan beş maddelik manifesto ile Martin Luther “Protestan Reformasyonu” sürecini başlatmıştır⁴. Katolik kilisesine karşı başlatılan bu mücadele ile birlikte toplumsal ve siyasal hareketlilik yaşanmıştır. Batı’da siyasal dönüşüm süreçlerinin başlangıç noktası olmuştur. Beşinci unsur, “siyasi meşruiyet”tir. Bir dinin muhafazası ve diğer insanlara ulaştırılmaya çalışılması için kullanılan dini söylemler, aynı zamanda dış politikada alınan kararların meşru hâle getirilmesinde de kullanılabilir. Dini değerler ve inançlar zaman zaman politikacıların propaganda aracı haline de gelebilmektedir. 21. yüzyılda da en dikkat çeken siyasi meşruiyet kaynaklarına örnek Orta Doğu’daki devlet yapılarının dönüşümüdür. Arap Baharı esnasındaki zorlu dönüşüm süreçlerinde dini kimliğe sahip Müslüman Kardeşler’in üstlendiği rol din, siyaset ve meşruiyet bağlantısı açısından dikkatleri çekmektedir. Dinin uluslararası ilişkilerdeki dönüşümünü etkileyen altıncı unsur ise “köktencilik ve terörizm”dir. Küreselleşen dünyamızda yerel çapta yaşanan birçok problem hızlı bir şekilde ülkeler arasında etkileşim göstererek uluslararası bir şekle bürünerek küresel bir probleme dönüşmektedir. Köktencilik ve uluslararası terörizm de bu problemlerin başını çekmektedir. Yakın zamanda IŞİD terör örgütü Irak’ta doğup, Suriye’de güç toplayarak küresel bir probleme dönüşmüştür. Günümüzde dinin uluslararası ilişkileri etkilediği ve dönüştürdüğü son unsur ise “insan hakları”dır. İnsan haklarının önem verdiği din ve vicdan özgürlüğü konusu, ihlal edilmesi halinde uluslararası müdahale gereken bir husus olarak görülmesi sebebiyle uluslararası politikanın ve devletlerin dış politikalarının öncelikli konulardandır. Dini haklar uluslararası anlaşmalar ile garanti altına alınmıştır. Din ve Uluslararası İlişkiler disiplini ile ilgili önemli çalışmalarıyla tanınan Jeffrey Haynes’e göre 19. yüzyılda seküler milliyetçiliğin, bir önceki asırdaki Fransız ve Amerikan Devrimleri aracılığıyla, Avrupa’da ve ardından Avrupa’nın sömürgeleştirdiği dünyanın geri kalan bölgelerinde yükselişi, seküler anlayışın dine karşı bariz zaferine yol açmıştır.⁵ Hem Amerikan hem de Fransız Devrimleri’nin temel ideolojik ve örgütsel ilkesi olan seküler iktidarların ve otoritenin din üzerindeki istenilen üstünlüğü açık hale getirildi. İlerleyen yıllarla birlikte, tüm Avrupa

⁴ Hakan Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu: Protestanlık* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 23.

⁵ Jeffrey Haynes, *An Introduction to International Relations and Religion* (New York: Routledge, 2014), 17-63.

devletleri, seküler siyasi gücün dini otoriteye üstünlüğü ilkesini kabullendi. 18. yüzyıl ve 20. yüzyıl arasında kalan zaman diliminde Avrupa sömürgeciliği ve emperyalizmi vasıtasıyla dünyanın geri kalanına yayılan seküler siyasi anlayış ile birlikte ortaya çıkan sonuç, 20. yüzyılda dünyanın dört bir yanındaki hükümetlerin seküler uluslararası ilişkiler anlayışını sürdürmesi oldu.

17. yüzyıl itibariyle dinin kamusal merkezi yapısının arka plana atılması yoluyla gelişen yeni seküler yapı, kendi bölgelerinde mutlak yetkiye haiz bireysel yöneticilerin olduğu, devletlerin egemen eşitliğine odaklandı. İki ayrı antlaşmadan oluşan Westphalia Barışı, Avrupa çapında ilk kez merkezi olmayan yasal olarak eşit ve egemen ulus devletler sisteminin yapı taşlarını oluşturdu. Barışı takiben, sömürgecilik ve emperyalizm yoluyla da Avrupa'da inşa edilen modern devletler sistemi küresel bir uluslararası ilişkiler sistemine dönüştü.⁶ Ancak, Avrupa'nın deneyimlediği tarihi, bilimsel ve düşünsel dönüşümün ortaya çıkardığı anlayışın küresel çapta da aynı sonuçları ortaya çıkaracağı varsayımı, batılı paradigmanın hakîm olduğu uluslararası politik ortamda, din etkisinin değerlendirme dışı bırakılması yanlış ve eksik okumalara neden olmuştur. Bu değerlendirmeler zaman zaman küresel, bölgesel ve ulusal ölçekte olumsuz neticeler vermiştir. Dini, uluslararası politikada etkisiz bir yapı olarak lanse eden anlayışın temelde üç yanlışı vardır. İlki, günümüz çağdaş Batı dünyasında din artan bir teolojik sorun olarak görüldü. Kamu yaşamında dinin politik bir tesirinin, olamayacağı düşünüldü. Avrupa'da din ile ilgili çalışmalar çoğunlukla Hristiyanlık, Martin Luther öncülüğünde ortaya çıkan Protestanlık mezhebi, din savaşları ve reformasyon hareketleri üzerine olmuştur. Din, toplumları şekillendiren toplumlara karakter kazandıran önemli bir toplumsal kimlik ögesi olmasına rağmen, modern dönem Batılı tarih okumalarının da etkisiyle politik tartışmaların bir unsuru olmaktan çıktı. Küresel ölçekte bakıldığında devlet idarecilerinin toplum üzerindeki baskı ve hakîmiyetlerini devam ettirebilmelerinin önemli temel dayanak noktalarından biri olarak kullanıldı ve halen kullanılmaya devam edilmektedir. İkinci yanlış, üçüncü dünya modernizmi ile birlikte din etkisinin mecburi olarak önemi yitireceği düşüncesidir. Bir grup uluslararası politika uzmanına göre 17. ve 19. yüzyıllar arasında Batı'da yaşanan sekülerleşme süreci küresel çapta etki gösterecek ve tüm devletler tarafından benimsenecekti. Batı dışında kalan uluslar, Batı'nın sömürgeci tarihi geçmişinin de tesiriyle sekülerizm, hümanizm, bilim ve teknoloji gibi dinin üstesinden gelebileceği düşünülen modern çağa ait

⁶ Haynes, *An Introduction to International Relations and Religion*, 117-119.

fikirlerle temkinli yaklaştılar. Batı modern düşüncelerini küresel çapta yayarken iyi bir rol model olmadı. Son yanlış düşünce ise, dinin yaşamın her alanından çıkarılması gerektiğini savunan Karl Marx'ın "din kitlelerin afyonudur" anlayışıdır. Komünist yönetimleri de içine alacak şekilde bu anlayış Batılı entelektüellerce oldukça kabul gördü ve kullanıldı. Ancak Marx ve bu doğrultuda düşünen entelektüellerin sezemedikleri bir durum afyonun sıkıntılara karşı bir "çekicilik" özelliğine sahip olmasıdır. Netice itibarıyla, din her ne kadar arka planda bırakılmaya çalışıldıysa da etkisini devam ettirdi. Seküler ortamın oluşmasıyla Batı'da ulus devletlerin elinde bir dış politika aracı haline gelen din Westphalia Antlaşması ile ulusal ve uluslararası sahada birincil önceliğini yitirmiş olsa da ortadan kalktığı söylenemez.⁷

Yeni küresel paradigmada, modernleşme etkisini artırdıkça, dinin ölmekte olduğu inancı argümanı da devam etti, din her yerde "özelleştirilecek", kültür üzerindeki hakîmiyetini kaybedecek, tamamen kişisel bir mesele haline gelecekti. Dolayısıyla din, artık sosyal ve/veya politik değişimler için önemli bir argümana sahip kolektif bir güç olmayacaktır. Ancak, sekülerleşme teorisinin yanlış olduğu ortaya çıktı. Din, kehanet edildiği gibi gözden kaybolmak yerine, pek çok ülkede, özellikle de gelişmekte olan dünyada yeniden öne çıktı.⁸ Dünyanın en modern ülkesi olan Amerika Birleşik Devletleri'nde siyasetin önemli bir parçası olmaya devam etmektedir.⁹

Din, sadece "ihmal edilmiş bir değişken" değil sosyal evrenin temel güçlerinden biridir. Dinler, sistem çapında değişim ortaya koymak için özel bir potansiyele sahiptir. Çünkü birim sınırlarını aşarlar, toplumun tüm kurumları ve fikirleri için etkileri vardır. Etkisi altında olan bireyleri farklı bir şekilde motive ederler. Egemen devletler sisteminin kökeninin dini bir ayaklanma olan "Protestan Reformu" tarafından katalize edilmesi bir tesadüf değildir. Bu yeni ayaklanmaların bir kez daha uluslararası sistemde geniş kapsamlı değişiklikler üretebileceği olasılığını artırmıştır. Daniel Philpott ve Timothy Shah, dinin devletten daha eski olduğuna ve amaçlarının sadece siyaseti değil tüm hayatı kapsadığına dikkat çekmiştir. Siyasetteki dini aktörler devleti destekleyebilir, devlet aracılığıyla kendi amaçları için çalışabilir veya devletlere ve devlet sistemine radikal bir şekilde meydan okuyabilir. Dinin genellikle ulusötesi olduğu belirtilmektedir. Ancak dinin

⁷ Mehmet Şahin, "Uluslararası Politikanın Ruhu: Din," 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, Eylül 10-15, 2007.

⁸ Haynes, *An Introduction to International Relations and Religion*, 51-53.

⁹ Scott M. Thomas, *The Global Resurgence of Religion and the Transformation of International Relations* (New York: Palgrave Macmillan, 2005), 27.

kapsamı çok daha geniştir. Dinin bu alanlardaki hemen hemen her temel kavram için çıkarımları vardır. Din, örneğin dünya siyasetindeki aktörlerin kim olduğunu, ne istediklerini, destek olmalarını, müttefikler oluşturmalarını ve izledikleri kuralları etkileyebilir. Din, geleneksel olarak anlaşıldığı şekliyle devlet merkezli uluslararası düzeni destekleyebilir ve onu açıklamaya yardımcı olabilir. Ancak aynı zamanda bu düzeni bozma amacıyla da çalışabilir. Din, egemen devletler sisteminin kurulmasına yardımcı olmuştur, fakat onu aşacak kapasitededir. Din, devlet otoritesini meşrulaştırmaya yardımcı olabilir, aynı zamanda onu zayıflatabilir. Din, bir devletin topraklarını sınırlandırılmasına yardımcı olabilir, aynı zamanda sınırları aşan bağılıklar ve ağlar da meydana getirir. Din, etno ulusal kimliği güçlendirebilir, ulusal kimlikler arasındaki uçurumu kapatabilir veya bir ulusu bölebilir. Din, olası olmayan koalisyonları kolaylaştırabilir veya tam tersine olası olanları da dağıtabilir. Din, örgütsel ağ yapılarını şekillendirirken, onların değerlerini ve amaçlarını etkileyerek siyaseti etkileyebilir.¹⁰

Dünya İkiz Kuleler'in enkazı arasından din etkisinin Uluslararası İlişkiler disiplindeki önemini tekrar keşfetmiştir.¹¹ Soğuk Savaş'ın ardından "Yeni Dünya Düzeni" kavramının gündeme gelmesi ile, Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" ve Samuel P. Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezleri ortaya atılmıştır. Tezlerin uluslararası politikaya getirdiği yenilik, "ideolojik" esaslı çatışmalar yerine "medeniyet ve kültür" esasında çatışmaların yaşanacağını emareleri olmuştur. Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" tezinin sonrasında ise Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması" tezi uluslararası politikada kültür ve medeniyet esaslar üzerine bina edilmiş kültürel çalışmaların ideolojik çalışmaların yerini alacağını ileri sürmüşlerdir. Samuel P. Huntington, Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması isimli eserinde, dinin uluslararası ilişkilere tekrar geri dönüşünden haber vermektedir.¹² Tuhaf olarak nitelediği din ve uluslararası politikanın Westfalen ayrılığının son bulmaya başladığına ve dinin uluslararası ilişkilere giderek daha fazla nüfuz ettiğine değinmiştir. Huntington, 21. yüzyılın büyük siyasal ideolojilerinin Batı medeniyetinin ürünleri olduğunu dinlerin ise Batılı olmayan medeniyetlerden ortaya

¹⁰ Jack Snyder, *Religion and International Relations Theory* (New York: Columbia University Press, 2011), 1-5.

¹¹ Burak Kadercan, "Uluslararası İlişkiler ve Din," (DPF 2012-RR 01 Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu: Barselona Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü, 2012).

¹² Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev. Y. Z. Cem Soydemir ve Mehmet Turhan (İstanbul: Okuyan Us, 2018), 67.

çıktığını belirtmiştir. Batının bu kökleşmiş medeniyetlere karşılık bir din ortaya koyamadığını zamanla güç kaybettiğini ve Batı ideolojilerinin bu güç kaybıyla beraber yerlerini, dinler ve kimlik ile bağlılığın diğer kültürel temelli biçimleri tarafından ele geçirildiğini iddia etmiştir. 11 Eylül 2001'deki ABD'ye yapılan saldırılar eski düşünce yapısının değişiminde bir milat olarak kabul edilebilir. Bu tarihten sonra disiplinde kimlik politikası temelli çalışmaların sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır. Yakın zamana kadar çok az sosyal bilimci, bugün dinin hâlâ önemli bir sosyal veya politik rol oynayacağını tahmin ediyordu.¹³ 2001 yılı sonrası da politikacılar, siyaset araştırmacıları ve akademisyenler dini inanç sistemlerini, dini ayrışma noktalarını ve temel dini görüşlerini dış politika ile ilişkilendirme yarışına girmişlerdir. Kitleler için büyük önem arz eden din olgusunun biraz geç de olsa çalışmalarda yer bulması, uluslararası politikaların çok boyutlu dinamik değişim ve dönüşümlerinde, daha sağlıklı analizlerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.¹⁴ Pek çok Uluslararası İlişkiler akademisyeni şu anda din, insan merkezli güvenlik, uluslararası çevre politikası, insan merkezli kalkınma ve demokrasinin teşviki dahil olmak üzere "yeni" veya en azından yeni belirtilen konuları ele almaya başlamıştır. Dinin uluslararası ilişkilerde nasıl kuramsallaştırılacağını düşündüğümüzde, son yirmi yılda, yani Soğuk Savaş sonrası sona ermesinden ve küreselleşmenin hızının artmasından bu yana değişen uluslararası bağlamı fark edilmiştir. Bu dönemde, artan ekonomik karşılıklı bağımlılığa ve uluslararası ilişkilerdeki diğer köklü değişikliklerin sebebi olarak, "küreselleşme" gösterilebilir, bu da Uluslararası İlişkiler Analizi'nin yeni yönlerde genişlediğinin göstergesidir.¹⁵

"Dinlerin Geri Dönüşü" teze göre; Marksizm'in çöküşü ve seküler düşünce dünyasının erimesi, dinin geri dönüşüne zemin hazırlamıştır. Bu tez Fransız Devrimi'nin mirasının sorgulanmaya başlandığı bir ortamda ortaya çıktı, modern milliyetçilik ve bilhassa Fransız Devrimi'nin milliyetçilik üzerine etkileri üzerinden desteklendi. Fransız İhtilali üzerine eleştirel eserleriyle tanınan François Furet komünizmin çöküşü üzerine kalem aldığı *Le Passé D'une Illusion* (Bir Hayalin Geçmişi) adlı çalışmasında Sovyet Rusya'nın ve Doğu Avrupa diktatörlüklerin çökmesiyle birlikte küresel devrimci anlayışın kaybolduğunu ve Marksizm-Sosyalizm taraftarlarıyla liberal ve kapitalist değerleri savunan taraftarlar arasındaki yüksek rekabetin bittiğinden söz etmiştir. Bununla birlikte dine dönüşün emareleri ortaya çıkmıştır. İdeolojilerin ve bilakis tarihin sonu işaret edilmiştir. Yeni bir

¹³ Haynes, *An Introduction to International Relations and Religion*, 50.

¹⁴ Kadercan, "Uluslararası İlişkiler ve Din."

¹⁵ Haynes, *An Introduction to International Relations and Religion*, 25.

ideolojiye kapı aralanmıştır, adı “küreselleşme”dir. Furet’e göre küreselleşme uluslar üstüne kurulan ve sürekli çatışma halindeki uluslar ve insanlık arasındaki sınırları yok edecek; insanı özgürleştirecek, onu hakiki kimliğine, temel dinine, temel ırksal karakterine kavuşturacaktır.¹⁶

2. Sosyal İnşacılık ve Din

Sosyal İnşacılık yaklaşımı, insanların etkileşime girdikçe etraflarındaki maddi dünyadan bir sosyal dünya inşa etme ve sonuç olarak kendilerini şekillendirme biçimleriyle ilgilenir. Bunun anlamı, sosyal inşacılığın, bilimin dış dünyayı nesnel olarak gözlemlediğinde ısrar eden pozitivist bir anlayış yaklaşımıyla yüzleştiği ve ona meydan okuduğudur. Sosyal inşacılık, tersine inşa eder. Sosyal İnşacı yaklaşım, kesinlikle tek bir teori veya paradigma değildir. Tek bir biçim, görüş veya kavramla sınırlandırılmaz. Uluslararası ilişkileri anlamaya yönelik bir yaklaşımdır. Sosyal İnşacı yaklaşımların ortak noktası, amillerin, devletlerin ve devlet dışı aktörlerin sosyal ve kültürel bağlamlardaki davranışlarını anlama amacıyla olmalarıdır. Sosyal İnşacılar için siyasi karar verme hem fikirselsel hem de maddi anlamda anlaşılır. O halde teorik olarak sosyal inşacıların daha büyük oranda, realizm, liberalizm, neo-marksizm ve eleştirel teori dahil olmak üzere pozitivist yaklaşımlardan, kültür, tarih ve din dahil olmak üzere çeşitli faktörleri dikkate almaları beklenebilir. Kimlik, normlar ve kültür için merkezi rolü ile sosyal inşacılık, dini uluslararası ilişkiler teorisine getirmek için potansiyel olarak uygun bir teorik ortam sağlar. Sonuç olarak, sosyal inşacı yaklaşımların, uluslararası ilişkilerde din anlayışını teşvik etmek için analitik bir ortam sağlaması daha olası görünmektedir. Bunun nedeni, sosyal inşacılığın genellikle fikirlerin, normların, kimliğin ve kültürün davranış üzerindeki etkisi ve gücü ile ilgilenmesidir.¹⁷ Öte yandan Snyder, Sosyal İnşacı yaklaşımla ilgili şu tespiti yapmıştır: “Kimlik, normlar ve kültür için merkezi rolü olan sosyal inşacılık, dini uluslararası ilişkiler teorisine entegre etmek için daha doğal bir entelektüel alan sağlamıştır, ancak yine de Wendt’in alan tanımlayıcı kitabının indeksinin “din” için tek bir girişi yoktur. Snyder’in belirttiği gibi, din, “üç öncü paradigmanın temel ifadelerinde” yer almaz. “Öyleyse, bugünün uluslararası ilişkilerindeki rolünü nasıl kavramsallaştırabiliriz?” sorusu da gündeme gelmektedir.¹⁸

¹⁶ Georges Corm, *21.Yüzyılda Din Sorunu*, çev. Şule Sönmez (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 32-39.

¹⁷ Haynes, *An Introduction to International Relations and Religion*, 103-104.

¹⁸ Snyder, *Religion and International Relations Theory*, 1.

Sosyal İnşacı Uluslararası İlişkiler teorisi, fikirler, normlar, kimlik ve kültüre yaptığı vurgu nedeniyle dinin uluslararası politikadaki rolü için dostça bir zemin sağlıyor gibi görünmektedir. Wendt'in teorisiyle, bencil kimlikleri baltalayarak ve kolektif kimlikleri teşvik ederek, anarşi kültürünü değiştirebilecek dört “ana değişken” ortaya konmaktır. Bunlar; karşılıklı bağımlılık, ortak kader, homojenlik ve kendine hakîm olmadır. Din dördü için de geçerli olabilir. Kültürel karşılıklı bağımlılık; teolojik yayılma, ikna ve öykünme ağlarıyla güçlendirilebilir. Ortak bir kader duygusu, din temelli güçlü bir saldırgan tarafından saldırıya uğramaktan korunmak için etkili olabilir. Homojenlik, ortak bir dini kimliğin ortaya çıkmasıyla arttırılabilir. Son olarak, kendi kendini kısıtlama, grup içi üyelere veya tüm insanlara yönelik dini davranış kurallarıyla geliştirilebilir. Buna karşılık, Protestan Reformu ya da son zamanlarda siyasal İslâmcılıktaki yükseliş gibi kitlesel dini seferberlik dönemlerinde kendi kendine kısıtlama azaltılabilir. Elbette bunların hepsi yanlış olabilecek ampirik varsayımlardır. Wendt'in devlet merkezli yaklaşımında dine yer varsa, ulusötesi süreçlere veya iç ve dış politika kaynaklarına odaklanan diğer yapılandırmacı yaklaşımlar, dini normların, kimliklerin ve ilkeli ağların etkisinin izini sürerek dine daha kolay uyum sağlayabilir. Dine ve uluslararası ilişkilere sosyal inşacı bir bakış, yalnızca insan hakları gibi açıkça normlarla aşılınmış konuları değil, aynı zamanda büyük güçler arasındaki askeri ilişkileri de kapsar.¹⁹

3. Püritenler ve ABD'nin Kuruluşu

ABD'nin toplumsal teorisini şekillendiren birkaç ana fikrin birbiriyle kesiştiği bölge olan New England eyaleti olarak bilinen bölge, o dönemin Kuzey İngiliz sömürgeleridir. Bu eyaletteki ilkeler önce komşu eyaletlere sonrasında tüm konfederasyona nüfuz etmiştir. New England'ın kuruluşu ile başlayan bu uygarlık kıvılcımı yeni bir görünüm sunarken, benzersiz ve özgün bir yapıya sahiptir. Diğer tüm sömürgelerin ilk sakinleri, ailesi olmayan maceracılar, geldikleri yerlerde yokluk ve uygun olmayan davranışlarla ülkelerinin dışına itilmiş eğitimsiz bireylerden ya da açgözlü ve spekülâtif girişimcilerden oluşuyordu. New England'ın ilk sakinleri ise geldikleri yerlerde rahat bir yaşam süren sınıf mensubu bireylerdi. Yeni Dünya'daki bir araya gelişleri başlangıçtan beri, eşsiz bir toplum fenomeni meydana getirirken; burada tam olarak ne büyük soylular ne avam tabakası halk, ne fakir ve ne de zengin kesim çoğunlukta bulunuyordu. Homojen şekilde dağılmış bir topluluk içinde dönemin hiçbir Avrupa milletinde

¹⁹ Snyder, *Religion and International Relations Theory*, 17-20.

olmayan, büyük bir aydınlık zümresi belirli bir miktarda bu homojen topluluk içerisinde dağılmıştı. Yeterince ileri bir eğitim seviyesinde olan bu aydınlık zümreden bazıları Avrupa'da bilim ve kabiliyetleriyle tanınan kişilerdi. New England sakinleri yanlarında hayranlık veren intizamı ve ahlâka uygun bir yapıyı getirmişlerdi. Yurtlarını bırakıp kadın ve çocuklarıyla çöle gelmişlerdi ancak onları tüm diğer göçmenlerden ayıran özellikleri bu topraklara geliş gayeleriydi. Can sıkıcı bir toplumsal mevkiiyi ve güvenilir yaşam koşullarını amaçları uğruna bırakmışlardı. Bu yeni kıtada buranın durumunu düzeltmek veya şahsi zenginliklerini arttırmak maksadıyla bulunmuyorlardı. Sürgünün beklenen yokluğuna rağmen, bir fikre, bir davaya zafer kazandırmak maksadıyla, dingin yaşamlarını, tam manasıyla entelektüel bir gereksinimi karşılamak için terk ettiler. Kendilerine verdikleri isimle seyyahlar (pilgrims), Püriten geleneği benimseyen göçmenlerdi.²⁰ Püriten gelenek, 16. yüzyıl başındaki Reformasyon sürecinin mimarı Martin Luther'den etkilenen Jean Calvin'in öğretileri ile şekillenmiştir. İngiltere Kilisesi'ni, genel olarak da toplumu kötülükten, pislikten, yozlaşmadan arındırmak, temizlemek (purify) ve güvenilir bir kurum haline getirmek için ortaya çıkmıştır.²¹ 16. ve 17. yüzyıl Avrupa'sı boyunca, yerleşik kiliselerden duyulan memnuniyetsizlik, dini yetkililere ve onları ayakta tutan sivil yetkililere karşı isyanları körüklemiştir. Bugün Amerikan Protestanlığı için ilham kaynağı olarak kabul edilen İngiltere'deki isyanın liderleri, kendilerini Tanrı'nın temsilcileri olarak görüyorlardı ve kiliseyi "yüzyıllardır süren batıl inanç ve hatalardan" kurtarmak için zorlu bir mücadeleye girişmişlerdir. İngiltere Kilisesi, Püriten gelenek mensuplarını, işkence ve infaz da dahil olmak üzere gerekli her yolla bastırılabilir tehlikeli kâfirler olarak görmüştür. Sonunda İngiliz kilisesini değiştiremeyeceklerine veya yerini alamayacaklarına ikna olan pek çok muhalif, inançlarına uygun bir dini yaşamı uygulayabilecekleri yerlere gitmek için İngiltere'den ayrılmıştır. Püriten yerleşimciler, tek gerçek Hristiyan tarzı olarak gördükleri, Tanrı'yı onurlandıracak toplumlar oluşturma dürtüsüyle hareket ederek, Amerikan kolonilerini kurmak için Atlantik'i geçtiler. Amerika'da, Protestanlık mezhebine uygun bir kültür inşa etmekte özgürlerdi.²² Avrupa'nın Protestan etki ile çalkalandığı ortamda

²⁰ Alexis de Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*, çev. Seçkin Sertdemir Özdemir (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 57-58.

²¹ Ömer Çaha, *Bitmeyen Beraberlik: Modern Dünyada Din ve Devlet* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2008), 94.

²² Kenneth D. Wald ve Allison Calhoun-Brown, *Religion and Politics in the United States* (New York: Rowman & Littlefield Publishers, 2011), 38-39.

İngiltere’de muhalif görüşleri sebebiyle eziyet ve zulüm görerek, kovuşturmalara maruz kalan Püritenlerin Yeni Dünya’ya yolculukları bu şekilde başlamıştır. 16. yüzyıl başı itibariyle Avrupa’dan yeni bir vatan olarak seçtikleri Amerika’ya göç eden kuşağın yüzde 75’ini Püriten gelenek mensupları oluştururken ilk kuşak Amerikan yönetim kademesinin neredeyse tamamı Püritenlerden oluşmaktaydı.²³

Amerika Birleşik Devletleri’ne tarihi perspektiften baktığımızda sürekli bir gelişme, gelişme neticesinde de dünyaya yayılan ve bu yayılma ile birlikte dünyaya şekil veren başarılı bir yapı görürüz. Bu yapıyı 1776 yılındaki bağımsızlık öncesi kolonyal dönem, Bağımsızlık Savaşı sonrası ve günümüze kadar olan dönem olarak incelemek mümkündür. Amerika ana karasının keşfi ve ABD’nin oluşum evrelerinde kolonyal Avrupa devletleri vardır. Günümüzdeki ABD, 1607 yılında Virginia’da kurulmaya başlanan sayısı zamanla kolonilerin on üçe ulaşan İngiliz sömürgesinin İngiltere’den bağımsızlığını elde etmesiyle ortaya çıkmıştır. 1492 yılında Christopher Colombus’un bu yeni kıtayı Avrupa’ya tanıtmalarını izleyen iki asır içerisinde beş Avrupa ülkesi kıtayı sömürgeleri haline getirdiler. 15. yüzyılda Portekiz ve İspanya, 17. yüzyılda İngiltere, Fransa ve Hollanda kıtada kolonyal faaliyetler yürümüşse de İngiliz kolonileri, diğerleri içinde en ileri seviyede gelişme gösteren, üretken, nüfus olarak kalabalık, otonom ve kuvvetli bir yapıya sahipti. Bu özgürlükçü, gelişmiş ve düzenli birlik diğer kolonilerden göç almaya başlamış, çok uluslu, etnik çeşitliliği artan ve çeşitli kültürlerle kaynaşmıştı. Kendi kendini idare edebilecek ekonomik ve askeri imkanlara erişen bu yapı İngiliz Kraliyet yönetimine karşı güçlenmişti. Kral III. George, askeri gelirlerini arttırmak ve savaştan biriken borçlarını ödemek için kolonilere 1764 yılında Şeker Vergisi, 1765 yılında Pul Vergisi ve son olarak da 1773 yılında yapılan Çay Vergisi ile kolonilerden “temsil olmadan vergilendirme olmaz” şeklinde itirazlar yükselmiştir. Bu ek vergilerle birlikte 18. yüzyıl ortalarından itibaren hazırlık yapan koloniler bağımsızlık mücadelesini başlattılar.²⁴ İngiliz hükûmetine sadakati reddeden Püritenler, içten içe Amerikan kolonileri üzerindeki İngiliz tahakkümünden de hoşnut değillerdi. Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nın başlamasında Püriten bilinçaltı ve onun yansıması olan bu toprakları kendi değerleri doğrultusunda biçimlendirme arzusu ve idealinin payı da büyüktür. Püritenler yeni kıtaya geldiklerinden beri gerek daha önce maruz kaldıkları zulüm, gerekse dini inançlarına dayanarak İngiliz Kraliyetini Musa Peygamber’i yurdundan eden Firavun gibi algılayarak kin beslediler. Ekonomik gerekçelerle birleşen bu

²³ Çaha, *Bitmeyen Beraberlik Modern Dünyada Din ve Devlet*, 94-95.

²⁴ Ramazan Gözen, *Amerikan Dış Politikası* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2016), 6-7.

rahatsızlıklar bağımsızlık mücadelelerine hız kazandırmıştır.²⁵ 4 Temmuz 1776 tarihinde Thomas Jefferson eliyle kaleme alınan ve kolonilerin özgürlük taleplerini dile getiren Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi yayınlanmıştır.²⁶ Sonraki yıllarda 4 Temmuz günü “Bağımsızlık Günü” olarak kabul edilerek kutlanmaya başlanmıştır. Bu savaş sadece ekonomi kaynaklı olmayıp, Fransız kolonilerini işgal eden İngiltere ve Fransa arasındaki denge mücadelesini de kapsamaktaydı. Avrupalı devletler özellikle Fransa bağımsızlık mücadelesinde kolonilere büyük destek sağlamıştır. Fransa’nın desteği olmasa savaşın kazanılamayacağı yorumları yapılırken, Bağımsızlık Savaşı liderlerinden Benjamin Franklin Paris’e giderek açık bir destek istemiştir. Bu talep karşılık bularak 1778 yılında ticaret ve güvenlik konularında anlaşmalar imzalanmış ve Fransa kolonilere silah, para, cephane gıda yardımları yanında siyasi diplomatik destekte sağlanmıştır. Tarihsel açıdan Protestanlık mezhebi ile demokrasi birbirleriyle bağlantılıdır. Batıda ilk demokratik hareketlilik, 17. yüzyıldaki Püriten devrimiyle başlamıştır. 19. yüzyıldaki ilk demokratlaşma dalgasında ezici çoğunluğu Protestan ülkeler oluşturuyordu. Demokratik kurumları bünyesinde barındıran ülkelerin dörtte üçü, dinsel bileşim açısından Protestanlık mezhebinin hâkim olduğu ülkelerdi. Bu bağlamda Protestanlığın demokratlaşmayı teşvik ettiği düşünülebilir. 1960 yılında yapılan araştırmada “ülkedeki Protestan oranı ne kadar yüksekse, demokrasi oranı da o kadar yüksekti.” Buna karşılık Katoliklikle ilgili böyle bir istatistik mevcut değildir. Katolik ülkelerde demokrasi hiç yoktur ya geç gelmiştir veya sınırlıdır. Öğretiler perspektifinden incelendiğinde Protestanlık, bireysel vicdanı, kişinin Kutsal Kitap’ta yazılana ulaşabilmeyi ve kişinin Tanrı ile aracısız bağ kurabilmesini vurgulamıştır. Protestanlar cemaatin üstünlüğünü ön planda tutmaları ve piskoposluk kurumuna sınırlı veya hiç yer vermemeleri sayesinde daha demokratik tarzda örgütlenmişlerdi. Sonuçta Weber’in ortaya koyduğu şu tez önemlidir. “Protestanlık, ekonomik girişimciliği, bir burjuvazinin, kapitalizmin ve ekonomik zenginliğin gelişimini, teşvik eder; bununla beraber demokratik kuramların ortaya çıkışı kolaylaşır”.²⁷

Protestan Hristiyanlığın kurucular dönemine ve zaman içinde çağdaş Amerikan siyasal yaşamına damgasını vurması birçok açıdan aşikardır. Püriten düşünce yapısı, sonraki Amerikan siyasi pratiği için özellikle önemli

²⁵ Çaha, *Bitmeyen Beraberlik: Modern Dünyada Din ve Devlet*, 97.

²⁶ Gözen, *Amerikan Dış Politikası*, 7.

²⁷ Samuel P. Huntington, *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, çev., Ergun Özbudun (Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993), 38-72.

olduğu kanıtlanan üç unsur ile etkisini göstermiştir. Bunlar “Sözleşme (Antlaşma) Teolojisi”, “İnsanın Günahkârlığı” ve “Seçilmiş Bir Halk Kavramı”dır. Bu doktrinlerin her biri Püriten düşünürler ve onların halefleri tarafından dünyevi siyaset alanına uygulandı. Sözleşme teolojisi, Amerikan halkının hükümete hangi şartlarda itaat etmesi gerektiğine karar vermesine yardımcı olurken, insanın günahkârlığı imgesi, istikrarlı bir yönetimi sürdürmek için en iyi model hakkında ipuçları sağladı. Seçilmiş bir halk kavramı ise Amerikalıları ulusları hakkında misyoner perspektiften bakmaya teşvik etti. Yüzyıllar geçmesine rağmen, bu fikirler Amerikan siyasi yaşamının üzerine uzun bir gölge düşürmeye devam ediyor.²⁸

4. Amerikan Dış Politikasında Evanjelizm

Amerikalı akademisyen Walter Russell Mead’ın Foreign Affairs dergisinde yayınlanan “God’s Country?” adlı makalesinde Evanjelistlerin Amerikan dış politikasına etkileri ile ilgili değindiği hususlar konuyla ilgili yol göstericidir.²⁹ Mead, dinin ABD siyasetinde, politikasında, kimliğinde ve kültüründe her zaman büyük bir güç olduğunu söylerken, dinin, ulusun karakterine şekil verdiğini söylemiştir. Din, Amerikalıların dünya hakkındaki fikirlerinin şekillenmesine yardımcı olur ve onların sınırlarının ötesindeki olaylara tepki verme şekillerini etkiler. Din, hem Amerikalıların kendilerini seçilmiş insanlar olarak hissettiklerini hem de değerlerini dünyaya yayma görevleri olduğuna dair inançlarını açıklar. Tabii ki, tüm Amerikalılar bu tür şeylere inanmaz ve farklı fikirler çoğu zaman anlaşmazlığa sebep olur. Ancak şu bir gerçektir ki ABD’de din iç politika ve dış politika davranışları üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Bir anlamda din, ABD’deki yaşam için o kadar önemlidir ki, yaşamla bütünleşmiştir. Önemli sorularla karşılaşıldığında taraflar, görüşlerini desteklemek için dini ilkelere başvururlar ve ülke dinsel olarak o kadar çeşitlidir ki, neredeyse akla gelebilecek her türlü dış politika için destek bir yerlerde bulunabilir. Dinsel gruplar arasındaki güç dengesi zamanla değişim gösterirken, son nesilde Amerikan Protestanlığı içerisindeki bu denge önemli ölçüde daha muhafazakâr gruplar lehine değişmiştir. 20. yüzyılın ortalarında ülkeye hakîm olan liberal Protestanlık zayıflamıştır. Bu yeni denge, ABD dış politikasında derin bir değişimi getirmiştir. Mead, neden sadece Protestanlığa odaklanalım sorusunun cevabını ise “Protestanlığın ülkenin kimliğinin çoğunu şekillendirdiği ve bugün ABD’deki nüfus içerisinde sayıca üstün mezhep olmasındandır. Katoliklikler ülkedeki en

²⁸ Wald ve Calhoun-Brown, *Religion and Politics in the United States*, 41.

²⁹ Walter Russell Mead, “God’s Country?,” *Foreign Affairs* 85, 5 (2006): 24-25.

büyük ikinci mezhep olmasına rağmen geri kalan dini gruplarla birlikte, ülke siyaseti söz konusu olduğunda önemli ölçüde daha az etkili konumdadırlar.” şeklinde vermektedir.

1620 yılında Mayflower Sözleşmesi’yle Tanrı ile yaptıkları anlaşmada Tanrı’nın Krallığı’nı kurmaya istekli Püritenlerin, Amerikan Devrimi’ne giden yolda takip ettikleri stratejiler ve Amerikan Devrimi’ne öğretileriyle katkı sunmaları kesinlikle tesadüf değildir. İlk etapta dini, politik, toplumsal ve kurumsal yapıları inşa eden Püritenlerin, dini gerilemenin yaşandığı dönemde İlk Büyük Uyanış hareketini başlatmaları ve dönemin popüler hâle gelen bir uygulaması olan misyoner vaizlerin gezici vaazları ile din özgürlüğü ve Amerikan toplumunun seçilmiş halk olduğu inancını vurgulamaları sonucu Amerikan toplumunun fikri altyapısının temelleri atılmıştır. Meydana gelen kültürel dini kimlik sayesinde İngiliz Kraliyeti’ne karşı eşsiz olarak adlandırılan Amerikan Devrimi’nin ateşi yakılmıştır. Amerikan Devrimi’nin benzersiz olmasının en önemli sebebi bu bağımsızlık mücadelesini Püritenlerin başlatması değil, bu devrimin büyük oranda dini özgürlük adına başlatılmış olmasıdır. Aydınlanma Çağı neticesinde Avrupa’da dini otoritenin gücünü kaybettiği dönemde, Amerika’nın oldukça muhafazakâr ideolojik sınırlar içinde kurulması ve idare edilmesi bilinçli ve stratejik bir seçim olmuştur. Bu seçimin ne kadar bilinçli ve stratejik bir hamle olduğunu ilerleyen dönemlerde anlamak mümkündür. Öyle ki Tanrı’nın Krallığı’nı imar etmek için stratejiler üretenlerden sonra gelen nesiller 1790 yılı itibarıyla İkinci Büyük Uyanış hareketini başlatmışlardır. Bununla birlikte 20. yüzyılda ABD’nin küresel hakimiyetinin temeli atılmıştır. 19. yüzyılda ABD’de Manifest Destiny (Açık Kader) yani Amerikalı kolonyal yerleşimcilere kıtanın doğu kıyısından batı kıyısına kadar yayılmanın bir ilahî yazgı olduğunu ifade eden söylem ve Monroe Doktrini, bir imparatorluk gibi Amerika kıtasında etkin ve güçlü olan ABD’nin Püriten bir ideal istikametinde kökleştiği ve büyüdüğü reddedilemez bir gerçektir. Bunlarla birlikte yeni kurulan bir devletin yurttaşlarının misyoner çalışmalar yürütmek maksadıyla tüm dünyayı hedefine yerleştirmesi ve misyonerlere bir devlet adamı gibi diplomatik koruma sağlanması oldukça ilginç ve dikkat çekicidir. En önemlisi, Püriten ideallerine uygun tarzda protestan ve ticari diplomasiyi en kritik iki “dış politika” stratejisi olarak kendine mâl eden ABD’nin bu stratejisi, devleti 20. yüzyılın ilk yıllarından beri uluslararası bir güç haline getirmesidir.³⁰ Bununla birlikte, Amerikalı inananlar, evrensel ve sınırsız olarak gördükleri Tanrı’nın Krallığı’nda yaşamak için mücadele

³⁰ Murat Toman, “Amerikan Siyasi Düşüncesinin İdeolojik Kökeni Püritenizm’in Amerikan Devrimi’ne Etkisi,” *History Studies* 11, 6 (2019): 2179.

ettikleri için küresel sahnede de aktif bir rol almaktadırlar.³¹ Protestan mezhebine bağlı Püritenler ABD dış politikasına yön veren önemli bir aktör olmuşlardır.

Protestanlık mezhebindeki çağdaş dönüşümlerin ABD dış politikasını nasıl etkilemeye başladığını anlamak için, dinin ülkenin kamusal yaşamındaki tarihsel olarak oynadığı rolü kavramak gerekir. 16. yüzyılda İngiltere ve İskoçya'sındaki reformist hareketlerinden kaynağını alan Amerikan dini geleneği, zaman içinde birçok farklı ideoloji ve dünya görüşünü bünyesine almıştır. Bununla birlikte, en etkin üç gelenekten bahsedilebilir. Fundamentalist olarak adlandırılabilir katı gelenek, Liberal Hristiyanlık olarak bilinen ilerici ve etik gelenek ve daha geniş kapsamlı bir Evanjelik gelenek.³² Evanjelik teoloji, İsa Mesih'in çarmıhtaki fedakarlığının, onu içsel, ruhsal ve ahlaki açıdan dönüştürme deneyimleri yoluyla kurtarıcıları olarak kabul eden bireylere sunduğu kurtarmaya odaklanır. Evanjelikler tüm insanların Nasıralı İsa ile kişisel ilişkiler kurdukları ve onu kişisel kurtarıcıları olarak kabul ettikleri bu din değiştirme veya yeniden doğma deneyimlerini yaşamaları gerektiğine inanırlar. Evanjelik görüşe göre, yalnızca bu tür dönüşüm deneyimlerinden geçmiş olanlar gerekçelendirilebilir, ahlaki olarak dönüştürülebilir, kurtarılabilir ve sonsuz yaşam vaat edilebilir. Bu nedenle Evanjelikler, Hristiyan mesajını yaymaya ve İsa Mesih'i kişisel kurtarıcıları olarak kabul etmeyenleri ikna etmeye kararlıdırlar. Evanjelikler ayrıca Hristiyan İncil'i, hem Eski Ahit hem de Yeni Ahit'i, Tanrı'nın insanlığa mesajı olarak görmektedirler. Bununla birlikte, kutsal Hristiyan metinlerin özgünlüğü ve bütünlüğü konusunda da ısrarcıdırlar. Hristiyan kutsal kitaplarını Liberal Hristiyanlardan daha gerçek bir şekilde okuyan birçok Evanjelist, İsa Mesih'i kişisel bir kurtarıcı olarak kabul etme ihtiyacına vurgu, evrensel Evanjelizme bağlılık, Hristiyan İncil'in daha gerçek bir şekilde okunması, İsa Mesih'in yeryüzündeki Tanrı'nın Krallığı'nı kurmak için dünyaya ikinci gelişinin yakın gelecekte gerçekleşmesini bekleyen Mesih inancı temel ilkelerine bağlıdırlar. Bu teolojik ilkeler, Yahudilere karşı Evanjelik tutumları şekillendirmede önemli roller oynamıştır. Farklı Hristiyan gruplarının ve görüşlerinin karşılaştırmalı bir incelemesi, İncil'in daha gerçek bir şekilde okunmasına ve Yahudiler hakkında Evanjelik görüşleri oluşturan en belirleyici faktörler olarak Evanjelik Mesih inancına işaret ediyor. Evanjelikler, Yahudiliğin geleneksel Hristiyan anlayışlarına ve bunun Hristiyanlıkla olan ilişkisine bağlı olarak her

³¹ Melani McAlister, "American Evangelicals, the Changing Global Religious Environment, and Foreign Policy Activism," *The Review of Faith & International Affairs* 17, 2 (2019): 1.

³² Mead, "God's Country?", 25-26.

zaman, Binyıl Öncesi Dönemcilik Düşüncesi (Premilenyal Dispensasyonalizm) Mesih inancını benimsemediler. Bununla birlikte, İsa Mesih'in yakın bir zamanda geri dönmesini bekleyen Mesih odaklı Evanjelikler, sayılarının çok ötesinde ideolojik ve politik etkiler sergileyerek çoğu zaman Yahudilere yönelik Evanjelik gündemin çoğunu şekillendirdiler.³³

Timothy P. Weber "Evanjeliklerin Kitab-ı Mukaddes'e bakış açıları onlara İsrail'e özel bir ilgi göstermelerini sağlıyor görüşünü paylaşır.³⁴ Kutsal Topraklar, Tanrı'nın güçlü eylemlerinin yeridir. Bir bakıma vaat edilen toprakların İsraililere olduğu kadar kendilerine de ait olduğunu düşünüyorlar." Temelde, Evanjelikler Mukaddes Kitabı İsrail'e verdikleri desteği haklı çıkarmak için iki şekilde kullanırlar. Birincisi, Yahudi milletiyle ilgili kutsal yazıların öğretilerine ve vaatlerine güvenerek ve ikincisi, İsa Mesih'in ikinci gelişini çevreleyen olaylar hakkında kutsal yazıların peygamberlik niteliğindeki öğretilerine öncelik vererek. İlk bakış açısına göre, Tanrı, insanlığı kurtarma planını gerçekleştirmek için Yahudi halkını kullanmıştır. Tanrı, Yahudileri yalnızca ilahî kurtuluşun bir aracı olarak hizmet etmeleri için seçtiği ulus yapmakla kalmamış, aynı zamanda onlara Mısır'daki Nil'den Irak'taki Fırat'a kadar uzanan bir bölge olan Kenan ülkesini onlara vermiştir. Bu teolojik bakış açısına göre Tevrat'ta, Tanrı İbrahim Peygamber ile iki ahit yaptı. İlk olarak, dünyayı kendi soyu aracılığıyla kutsayacağını vaat etmiştir.³⁵ İkincisi, Kenan'ı "ebedi bir mülk" olarak kendi soyundan gelenlere teslim edeceğine söz vermiştir.³⁶ Pek çok Evanjelik, bu vaatlerin koşulsuz ve zamansız olduğuna ve dolayısıyla geçerli kaldığına inanır. Ayrıca kutsal yazılar, Yahudilere özen gösterenlere ilahî kutsamanın bahşedileceğini öğretir. Bazı Evanjelikler de İsrail'e desteklerini eskatolojiye dayandırıyorlar. Bunu yapanlar, Mesih'in ikinci gelişinin şekli ve zamanlaması tam olarak bilinemese de kutsal yazıların Tanrı'nın kurtuluş işini nasıl tamamlayacağına dair sayısız ipucu sağladığını iddia ediyorlar. İncil'in peygamberlik öğretilerine göre, Yahudiler zamanın sonunda kilit bir rol oynayacaktır. Mesih'in dönüşünden önce, İsrail'e dönecekler ve kuzey İsrail ovalarında yapılacak destansı bir çatışma olan Armageddon savaşında

³³ Yaakov Ariel, *An Unusual Relationship: Evangelical Christians and Jews* (New York: New York University Press, 2013), 4.

³⁴ Timothy P. Weber, "How Evangelicals Became Israel's Best Friend, with Responses," *Christianity Today* 42, 11 (1998): 39.

³⁵ Kutsal Kitap, "Yaratılış, 12: 1-2," erişim 2 Nisan 2022, <https://kutsalkitap.info.tr/?q=yar%2012>.

³⁶ Kutsal Kitap, "Yaratılış, 17: 7-8," erişim 2 Nisan 2022, <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Yarat%C4%B1%C4%B1%C5%9F+17>.

kötülüğün güçleriyle karşılaşacaklar. Mesih ancak şeytani güçler (Deccal komutasında) yok edildikten sonra geri dönecektir. Peygamberlik inancının Evanjelistleri, bu nedenle, Yahudi halkının siyasi özlemleriyle güçlü bir şekilde özdeşleşirler. Gerçekten, İsrail'in tam olarak restorasyonu, Mesih'in dönüşü için gerekli bir ön koşul olduğundan, Evanjelistler, Yahudi çıkarlarıyla güçlü bir şekilde özdeşleşir ve güvenli ve müreffeh bir İsrail Devleti için siyasi destek sunar. Birlikte ele alındığında, bu unsurlar, Evanjelistlerin Yahudilere ve İsrail'e verdiği destek için güçlü bir dini açıklama sağlar.³⁷

ABD'nin İsrail'e yönelik politikası, Evanjelistlerin artan etkisinin açıkça görüldüğü bir alandır. Bu ilişkinin uzun bir geçmişi vardır. Amerikan Protestan Siyonizmi, modern Yahudi versiyonundan çok daha eskidir. Evanjelistler, Tanrı'nın eski İbranilere verdiği vaatlerin mirasçıları olan İsrail'in yeni ve gerçek çocuklarını temsil ettiği yönündeki yaygın Hristiyan görüşünü paylaşırlar. Bununla birlikte, birçok Hristiyan'ın aksine Evanjelistler, Yahudi halkının Tanrı'nın planında devam eden bir rolü olduğuna inanmaktadırlar. 17. ve 18. yüzyıllarda, İncil'deki kehanetlerin yakından incelenmesi, Evanjelist alimleri ve inananları, Yahudilerin Mesih'in muzaffer dönüşünden önce kutsal topraklara geri döneceklerine ikna etmiştir. Dahası, İsa Peygamber'in dönüşünden önceki çalkantılı yılların birçok Yahudiyi Mesih'e getirmesi beklenirken, pek çok Evanjelist o zamana kadar çoğu Yahudinin O'nu reddetmeye devam edeceğine inanıyor. Bu inanç, Evanjelistler ve Yahudiler arasındaki potansiyel gerilimi önemli ölçüde azaltır, çünkü Martin Luther'in yaptığı gibi Evanjelistler, gerçek inanca eriştikten sonra Yahudilerin kitleler halinde dönüşümü beklentisi içinde değiller. Luther'in beklentisi karşılanmadığında ortaya çıkan öfkesi, kendi adına daha Yahudi karşıtı bir yaklaşıma yol açmıştır; bunun çağdaş Evanjelistlerde olması muhtemel değildir. Evanjelistler ayrıca Yahudi halkının devam eden varlığını hem Tanrı'nın varlığı hem de tarihteki gücü için önemli bir argüman olarak görmüşlerdir. Tevrat, Tanrı'nın İbrahim Peygamber'e şöyle dediğini anlatır: "Seni kutsayanları kutsayacağım ve seni lanetleyeni lanetleyeceğim ve dünyanın bütün aileleri sende kutsanacak".³⁸ Evanjelistler için Yahudi halkının bin yıl boyunca hayatta kalmış olması ve eski evlerine dönmüş olmaları, Tanrı'nın gerçek olduğunun, İncil'in ilham edildiğinin ve Hristiyan dininin doğru olduğunun kanıtıdır. Birçoğu, Yaratılış'ın vaaadinin hâlâ geçerli olduğuna ve Amerika Birleşik Devletleri İsrail'i kutsarsa, İbrahim

³⁷ Mark R. Amstutz, *Evangelicals and American Foreign Policy* (New York: Oxford University Press, 2014), 119.

³⁸ Kutsal Kitap, "Yaratılış, 12: 3," erişim 2 Nisan 2022, <https://kutsalkitap.info.tr/?q=yar%2012>.

Peygamber'in Tanrı'sının Amerika'yı tam anlamıyla kutsayacağına inanmaktadır. Arap dünyasının zayıflığı, yenilgileri ve yoksulluğunda Tanrı'nın İsrail'i lanetleyenleri lanetlediğine dair yeterli kanıt görüyorlar. İsrail ve ABD'nin onu destekledikleri için eleştirilmesi, Evanjelikleri kayıtsız bırakıyor. Dünyanın İsrail'den nefret etmesi ise İsrail'e dair inançlarını güçlendirmektedir. Çünkü onlara göre "günahkâr insan" doğal olarak Tanrı'dan ve "seçilmiş halkından" nefret eder. Evanjelikler İsrail'in yanında dururken Tanrı'nın yanında olduklarını hissediyorlar. Bu, Evanjeliklerin tüm dünyayı karşısına almayı göze alarak yapmaya hazır oldukları bir inançtır.³⁹

Püritenlerin temelini attıkları Amerikan modelinde toplum, Avrupa'daki estetik anlayış ve derin felsefi perspektif bakış gibi özellikler taşımaz. Amerika'daki dinsel fanatizmin toplum tarafından sahiplenilmesi ve sürekli yaygınlaşmasının nedeni budur. Avrupa'da toplum büyüdükçe farklılaşma yaşam biçimleri üzerinden gerçekleşmesine rağmen, Amerika'da bu farklılaşma dinsel zemin üzerinde gerçekleşmektedir. Amerika'da estetik ve inceliğin yerini ihtişam ve çıkarıcılığın almasının ve Amerikan dış politika anlayışının çıkar ilişkisine dayalı zihinsel altyapısının nedeni burada aranabilir.⁴⁰ Bağımsızlık Savaşı'yla birlikte kolonyal sömürü Britanya'ya baş kaldırarak emperyalist dış politika gütmeyi amaçlayan ABD'nin, Püriten ideolojik köklerini Henry Luce'ın Amerikan Yüzyılı iddiasında, Woodrow Wilson'ın yeni liberal dünya arzusunda, Kissinger'ın küreselleşme vizyonunda, Truman'ın özgür bir dünya söyleminde, 1970'li yıllarla birlikte Amerikan dış politikasında ön plana çıkan Yeni muhafazakârlık idealinde, 11 Eylül saldırıları sonrası George W. Bush'un Teröre Karşı Savaş doktrininde ve hatta son yıllarda Donald J. Trump'ın "America First" (Önce Amerika) çıkışında karşılaşmak mümkündür.⁴¹

Mead'a göre ABD'deki çağa ait Evanjelik hareket henüz misyonunu tamamlamadı.⁴² Bu durum, ABD'deki ve yurtdışındaki laikler ve liberaller için endişe verici bir durum teşkil etmektedir. ABD'li Evanjelikler, genellikle güçlü kişisel inançlarına ve Protestan Hristiyan kimliklerine sahip çıkmaya çalışırlar. Evanjelikler, kürtaja karşı Katoliklerle mücadele ederken, İsrail'i desteklemek için hem dindar hem de laik Yahudilerle birlikte çalıştılar. Günümüzde, Müslümanlarla da ilişki kurabilirler. Misyoner hastaneleri ve okulları, Orta Doğu'luların çoğu İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar

³⁹ Mead, "God's Country?," 40.

⁴⁰ Çaha, *Bitmeyen Beraberlik: Modern Dünyada Din ve Devlet*, 144.

⁴¹ Toman, "Amerikan Siyasi Düşüncesinin İdeolojik Kökeni: Püritenizm'in Amerikan Devrimi'ne Etkisi," 2178-2179.

⁴² Mead, "God's Country?," 37-42.

ABD'nin birincil temasta olduğu kesimdi. Evanjelistler, Arap dünyasındaki Müslümanlarla bir asırdan fazla yakın ve genel olarak iş birliğine dayalı ilişkiler kurdular. Müslümanlar ve Evanjelistler hem küresel yoksulluktan hem de Afrika'dan ortak endişe duymaktadırlar. Her iki grup da seküler fikirlerin kamusal ve uluslararası söylemin egemenliğine karşı çıkıyor. Her ikisi de popüler eğlence gündelik cinsel hayatın yüceltilmesi gibi medyada dini figürlere ve değerlere saygılı davranılması gerektiğine inanıyor. Hem İslâm hem de Evanjelist Hareket, rahiplik veya hiyerarşi olmayan demokratik inanç sistemlerine sahiptir. Mead, Müslümanlar ve Evanjelistler hiçbir zaman her konuda hemfikir olmayacaklarını ve seküler kesimin bu iki grup arasında yapılacak olan bazı anlaşmalardan hoşlanmayacakları görüşüne sahiptir. Bununla birlikte Mead, Müslüman-Evanjelist diyalogunu teşvik etmenin, medeniyet savaşı tehdidini önlemenin en iyi yollarından biri olabileceği kanaatini taşımaktadır. Mead, Pew Research Center tarafından 2006 yılında "God's Country? Evangelicals and U.S. Foreign Policy" temasıyla düzenlenen ve konuşmacı olarak katıldığı açık oturumda, Amerika açısından olduğu kadar Avrupa açısından da barış adına yapılması gerekli olanı şu şekilde açıklamıştır. "İslâm ve Batı arasında, Liberal Müslümanlar ve Liberal Yahudiler arasında şimdiye kadar gerçekleşen dinler arası ve medeniyetler arası konuşmalar olmuştur, çoğu kendi dinlerinin daha aşırı biçimlerinin sorunun bir parçası olduğunu düşünmektedir. Ve eğer hepimiz bir araya gelip ılımlı birer Üniteryen İbrahimi din olabilseydik, her şey yoluna girerdi."⁴³

5. Donald Trump Dönemi Amerikan Dış Politikası

Donald Trump dönemi ABD-İsrail ilişkilerine baktığımızda özellikle ABD'nin Tel Aviv'deki büyükelçiliğini Kudüs'e taşıyarak, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanınması yıllardır bu "eskatolojik tarihi olayı" bekleyen Evanjelistler tarafından coşku ve heyecanla karşılanmıştır. Bu dönem içinde ABD'nin İsrail'in Golan Tepeleri üzerindeki egemenliğini tanıdığını ilan eden deklarasyonun imzalanması; İran'ın en etkili askeri siyasi figürlerinden Kasım Süleymani'nin ABD'nin drone saldırısıyla öldürülmesi; ABD'nin, Başkan Trump'ın büyük bir utanç olarak nitelediği İran Nükleer Anlaşması'ndan tek taraflı olarak çekilmesi ve ardından Tahran'a sert yaptırımlar uygulaması ve Trump'ın İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu ile birlikte "Yüzyılın Anlaşması" adını verdiği Orta Doğu Barış Planı'nı ilan

⁴³ "God's Country? Evangelicals and U.S. Foreign Policy," Son güncelleme 26 Eylül, 2006. <https://www.pewforum.org/2006/09/26/gods-countryevangelicals-and-us-foreign-policy/>.

etmesi gibi gelişmeler, Başkan Trump döneminde iki ülke arasındaki dostluk ve ittifakı pekiştirirken; İsrail'in ABD dış politikasında ayrıcalıklı bir yeri olduğu gerçeğini bir kez daha göstermiştir. Dönem içinde, Başkan Trump "America First" söylemini ön plana çıkarırken İsrail'i de bu önceliğin arasına dahil etmiştir. Zira üç sac ayağına oturtulan "Önce Amerika" vizyonunun önemli bir sac ayağı olan "Amerika'nın Çıkarlarını Savunmak" ilkesinde Amerikan yönetimi, İsrail ve Filistin ihtilafını sona erdirmek ve itibarsız teorilere değil, ilkeli gerçekçiliğe dayalı barışı getirmek için bir teklif sunduğunu iddia ederken, Başkan Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanınması ve büyükelçiliği oraya taşıması, ilkeli gerçekçiliğe olan bu bağlılıkla uyumlu olduğu belirtilmektedir.⁴⁴ ABD ayrıca İsrail'in Golan Tepeleri üzerindeki egemenliğini kabul etmiş ve Batı Şeria'daki İsrail yerleşimlerinin uluslararası hukuka aykırı olmadığını ilan etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, bariz olarak İsrail karşıtı ön yargısı olduğunu değerlendirdiği, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nden çekilmiştir. ABD'nin BM Daimi Temsilcisi Büyükelçi Nikki Haley, Konsey'i "İsrail'e karşı kronik bir önyargısı olan, ancak kendisine hizmet eden ve iki yüzlü bir kurum" olmakla suçlamıştır.⁴⁵ ABD İsrail'in bölgedeki güvenliği için kritik öneme haiz olan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn Krallığı ve Sudan da dahil olmak üzere İsrail ve Arap-Müslüman ülkeleri arasındaki tarihi barış anlaşmalarına aracılık etmiştir. Kosova'nın İsrail ile ilişkileri normalleştirilmesi ve diplomatik ilişkiler kurması için bir anlaşma yapmıştır. Sırbistan'ın İsrail'deki büyükelçiliğini Kudüs'e taşıyacağını duyurmuştur. Elliden fazla Müslüman ulusun liderlerinden oluşan bir meclise hitap ederek terörün her türlüyle mücadele için bir anlaşmaya varan ilk Amerikan Başkanı olan Trump, Suudi Arabistan hükümeti ile birlikte Orta Doğu'da terörle mücadele için Etidal Center'ı kurmuştur. Filistin Devleti'nin İsrail'in güvenliğine yönelik risklerine çözüm getirmeyi amaç edinen iki devletli bir çözümü hedefleyen, "Barış İçin Siyasi Plan Vizyonu" açıklamıştır. İsrail, ilk kez bir haritada Filistin Devleti'ni kabul etmiş; Filistin halkını güçlendirmek ve tarihi özel yatırımlar yoluyla Filistin yönetimini geliştirmek için bir ekonomik plan yayınlamıştır.⁴⁶

⁴⁴ "Foreign Policy: Administration Achievements Restoring American Leadership Abroad," The White House, erişim 12 Nisan, 2022, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/issues/foreign-policy>.

⁴⁵ "ABD, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nden Çekildi," BBC News, erişim 25 Nisan 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44541598>.

⁴⁶ "Peace to Prosperity: A Vision to Improve the Lives of the Palestinian and Israel People," Peace to Prosperity, erişim 20 Nisan 2022 <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2020/01/Peace-to-Prosperity-0120.pdf>.

5.1. Yüzyılın Anlaşması-Peace to Prosperity

Trump yönetimi, 28 Ocak 2020’de dünya çapında “Yüzyılın Anlaşması” olarak lanse edilen Filistin-İsrail ihtilafını çözme planının siyasi kısmının ayrıntılarını açıklamıştır. Anlaşma “Barış’tan Refaha: Filistin ve İsrail Halkının Yaşamlarını İyileştirmek İçin Bir Vizyon” (Peace to Prosperity: A Vision to Improve the Lives of the Palestinian and Israel People) adıyla yayımlanmıştır.⁴⁷ ABD Başkanı Donald Trump’ın 6 Aralık 2017’de Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak ilan etmesinin ardından, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi’nin ihtilafla ilgili tüm kararlarını ihlal ederek, son üç yıldır çalışmalarına devam etmiştir.⁴⁸ Trump’ın İsrail’i güvence altına aldığı ve Filistin’in mücadelesini tarihe gömecek tarzda, danışmanı ve damadı Jared Kushner’e hazırlattığı “Yüzyılın Anlaşması” beklendiği şekilde problemin asıl muhatabı Filistin kamuoyu nezdinde kırmızı kart gördü ve teklif resmen reddedildi.⁴⁹ Filistin Politika ve Anket Araştırma Merkezi tarafından yürütülen en son anketlere göre, Filistin halkının yüzde 94’ü planı reddetmiştir.⁵⁰ Oslo Anlaşması’nın Filistin’den neler aldığına bakıldığında “Yüzyılın Anlaşması”nın İsrail’i nerelere taşıyacağını kestirmek mümkün gözükmemektedir. “Yüzyılın Anlaşması” her şeyden evvel İsrail’in Doğu Kudüs ve Batı Şeria’da yasadışı olarak imar ettiği Yahudi yerleşimlerinin ilhakının önünü açmaktadır. Kısacası Oslo’dan sonra oluşan yeni haritayı da Filistinlilere kabul ettirme çabasıdır. 1993 yılında Filistin’in lideri Yaser Arafat’a imza ettirilen Oslo Anlaşması, Arapları, Filistinlilerin 1967 öncesi işgal edilen toprakları unutup Doğu Kudüs’ün başkent olduğu bir Filistin Devleti’ne rıza göstermelerini sağlamıştır.⁵¹

Planın tamamı yüz seksen bir sayfadan oluşmaktadır. Bir dizi konuyu kapsayan yirmi iki bölüm içerir.⁵² Her iki tarafın da meşru istekleri, iki devletli çözüm, Kudüs’ün statüsü, egemenlik, sınırlar, güvenlik, mülteciler, tutuklular, sınır kapıları, Gazze Şeridi ve ticaret. Plan ekonomik olarak bölgesel ekonomik entegrasyon programının bir parçası kapsamında on yıl içinde 50 milyar dolardan fazla uluslararası yatırım vaat etmiştir.⁵³

⁴⁷ “Deal of the Century: What Is It and Why Now?,” Doha Institute, erişim 27 Nisan, 2022, <https://www.dohainstitute.org/en/PoliticalStudies/Pages/Trump-Administration-Plan-for-the-Palestinian-Israeli-Conflict.aspx>.

⁴⁸ Dalal Iriqat, “The ‘Deal of the Century’ from a Palestinian Perspective,” *Palestine Israel Journal* 25, 1-2 (2020): 104.

⁴⁹ “Trump’ın Damadına Hazırlattığı ‘Yüzyılın Anlaşması’: Filistin için Son Tasfiye Planı,” BBC News, erişim 27 Nisan 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberlerdunya-51320835>.

⁵⁰ Iriqat, “The ‘Deal of the Century’ from a Palestinian Perspective,” 104.

⁵¹ “Trump’ın Damadına Hazırlattığı ‘Yüzyılın Anlaşması’: Filistin için Son Tasfiye Planı.”

⁵² “Peace to Prosperity: A Vision to Improve the Lives of the Palestinian and Israeli People.”

⁵³ “Deal of the Century: What Is It and Why Now?”

Planın mimarı, Jared Kushner ise CNN televizyonuna verdiği bir röportajda, Başkan Trump tarafından kendine verilen ilk görevlerden birinin, yıllardır devam eden İsrail-Filistin ihtilafını çözmek için bir plan geliştirmek olduğunu söylemektedir. Barış vizyonunun şimdiye kadar yayınlanan en kapsamlı ve gerçekçi planı sayesinde hem İsrail hem de Filistin halkının temel gereksinimlerini karşılayan nihai bir barış anlaşmasına giden net bir yol belirlediklerini, planın uluslararası alanda tanınan bir Filistin Devleti kurulması çağrısında bulunduğunu iddia etmektedir. Plan, Yahudilerin ve Müslümanların bu şehirle olan tarihi bağlantısını göz önünde bulundurarak Kudüs'ün statüsünü ele alırken, Kudüs'teki eski Yahudi başkenti İsrail'in egemenliği altında bir arada kalacaktır. Gelecekteki Filistin Devleti, Doğu Kudüs'ün güvenlik bariyerinin doğusundaki kısımları da dahil olmak üzere bir başkente sahip olacaktır. Kushner'e göre İsrail ve Filistinliler nihai bir anlaşmaya varırsa, ABD Büyükelçiliği üzerinde Amerikan bayrağı ilk kez Filistin Devleti'nde dalgalandığında Başkan Trump, Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın yanında olmaktan gurur duyacaktır. Kutsal şehir ilk kez, Filistin Devleti'nden ve dünyadan 1,5 milyar Müslümana açık olacak olup, İsrail tüm Müslümanların El Aksa Camii'nde barışçıl bir şekilde ibadet etmelerine sıcak bakmaktadır. Plan, Filistinli mülteciler için haklı bir çözümü desteklemekte ve uygulandığı takdirde, Filistinli mültecilerin Filistin Devleti'ne geri dönme, şu anda ikamet ettikleri ülkelere entegre olma veya İsrail dışında üçüncü bir ülkeye yerleşme seçeneğine sahip olmalarını sağlayacaktır. Ayrıca, mültecileri desteklemek ve telafi etmek için cömert bir güven oluşturacak ve sonunda diğer vatandaşlarıyla aynı hak ve ayrıcalıklardan yararlandıkları bir ülkede yaşamlarını inşa etmelerine imkan verecektir. Geçmiş deneyimlerin kendilerine, İsrail'in güvenlik gereksinimlerini tam olarak yerine getirmediği sürece hiçbir barış anlaşmasının başarılı olamadığını gösterdiğini belirten Kushner, planın Filistinlileri ekonomik olarak güçlendirirken, İsrail'in bölgeye tam olarak entegresine yardımcı olduğunu belirtmiştir. Kushner, en kritik noktanın, İsrail liderlerinin ilk kez sadece gelecekteki bir Filistin Devleti'nin kurulmasını değil, bir haritayı ve bir süreci de onayladığı anlamına geldiğini belirtmiştir.⁵⁴

⁵⁴ "Jared Kushner: A Pivotal Moment in the Middle East," CNN, erişim 27 Nisan, 2022, <https://edition.cnn.com/2020/01/29/opinions/jared-kushner-pivotal-moment-middle-east-peace-plan/index.html>.

5.2. Kudüs Sorunu

Başkan Donald Trump, Kudüs'ü İsrail Devleti'nin başkenti olarak tanıyan ve ABD'nin İsrail Büyükelçiliği'ni Kudüs'e taşıyan başkanlık bildirisini 6 Aralık 2017 tarihinde yayınlamıştır. Bildiride, ABD'nin dış politikası, basit gerçeklerin dürüst bir şekilde kabul edilmesiyle başlayan ilkeli gerçekçiliğe dayandığı belirtilirken; İsrail Devleti ile ilgili olarak, Kudüs'ün başkent olarak resmen tanınması ve mümkün olan en kısa sürede ABD'nin İsrail Büyükelçiliği'ni Kudüs'e taşıması gerektiği belirtilmiştir. Kongre, 1995 tarihli Kudüs Büyükelçiliği Yasası'ndan (Public Law 104-45) bu yana ABD'yi Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımaya ve İsrail'deki Büyükelçiliğini bu şehre taşımaya çağırmaktadır. ABD Senatosu, 5 Haziran 2017'de oybirliği ile alınan kararla ilgili yasaı yeniden onayladı. 8 Kasım 1995 tarihinde kabul edilen, "Kudüs Büyükelçiliği Yasası" İsrail'deki ABD Büyükelçiliği'nin Kudüs'e taşınmasını sağlayan maddeyi de kapsayan ve genel itibarıyla İsrail'in çıkarları doğrultusunda hazırlanmış bir içeriğe sahiptir. 1995 tarihli Kudüs Büyükelçiliği Yasası'nın ikinci bölümünün ilk maddesi "Uluslararası hukuk ve gelenekler uyarınca her egemen ulus, kendi başkentini belirleyebilir" şeklindeydi.⁵⁵

Bölgedeki Filistinlileri çok dikkate almayan bu yasa, sırasıyla Clinton, Bush ve Obama tarafından altı ayda bir imzalanmayarak askıya alındı. 2016'da göreve başlayan Donald Trump seçim vaadi olarak sunduğu bu yasanın kabulünü, 2017 Haziran ayında önüne ilk geldiğinde, "iki ülke arasındaki barış görüşmelerinin devamı için ve ABD'nin ulusal güvenlik çıkarlarını adına askıya alındığı" belirtildi. Donald Trump 6 Aralık 2017 tarihinde yasa ikinci kez önüne geldiğinde ise "Kudüs şehrinin İsrail Devleti'nin başkenti olduğunu ve Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçiliği'nin Kudüs'e taşınmasını öngören yasaı imzalamıştır. Yasanın imza günü, Yahudilerin Hanuka bayramına, İsrail'in Kudüs'ü işgal edişinin 50. yılına, Kudüs'ün Osmanlı Devleti'nden İngilizlere geçişinin ve Balfour Deklarasyonu'nun 100. yıl dönümü gibi sembol kabul edilen tarihlere denk gelişi dikkatlerden kaçmamıştır.⁵⁶

Donald Trump'ın Orta Doğu liderlerine de seslendiği, Kudüs'ü İsrail Devleti'nin başkenti olarak tanıyan ve ABD'nin İsrail Büyükelçiliği'ni Kudüs'e taşıyan 6 Aralık 2017 tarihli Başkanlık Bildirisi metninin önemli bölümleri şu şekildedir:

⁵⁵ "United States Congress," son güncelleme 8 Kasım 1995, <https://www.congress.gov/104/plaws/publ45/PLAW-104publ45.pdf>.

⁵⁶ Mehmet Öztürk, "Trump'ın Kudüs Kararının Bir Analizi," *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 8, 4 (2019): 2886.

“Amerika Birleşik Devletleri’nin dış politikası, basit gerçeklerin dürüst bir şekilde kabul edilmesiyle başlayan ilkeli gerçekçiliğe dayanmaktadır. İsrail Devleti ile ilgili olarak, bu, Kudüs’ün başkenti olarak resmen tanınmasını ve mümkün olan en kısa sürede ABD’nin İsrail Büyükelçiliğini Kudüs’e taşımasını gerektirir. Kongre, 1995 tarihli Kudüs Büyükelçiliği Yasası’ndan (Kamu Yasası 104-45) bu yana ABD’yi Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanımaya ve İsrail’deki Büyükelçiliğimizi bu şehre taşımaya çağırdı. Amerika Birleşik Devletleri Senatosu, 5 Haziran 2017’de oybirliğiyle yapılan oylamada Yasayı yeniden onayladı.... Yasanın yürürlüğe girmesinden yirmi iki yıl sonra, ABD’nin Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak resmen tanınmasının zamanının geldiğine karar verdim.... Yahudi halkının eski zamanlarda kurduğu başkent, bugün Kudüs, İsrail hükümetinin yeridir. Ayrıca ABD’nin İsrail Büyükelçiliğimizi Tel Aviv’den Kudüs’e taşımasına karar verdim....Gerçeğin bu gecikmiş olarak tanınması, hem ABD’nin hem de İsrail ile Filistinliler arasındaki barış arayışının çıkarınadır.... Her şeyden önce, her iki tarafın da kabul etmesi halinde iki devletli çözüm de dahil olmak üzere en büyük umudumuz barıştır. Barış asla ona ulaşmak isteyenlerin kavrayışının ötesinde değildir.”⁵⁷

6. Sosyal İnşacı Perspektiften Trump Dönemi İsrail Dış Politikası

ABD ve İsrail arasındaki özel ilişkide Evanjelist menşeli “din” etkisi, kaynağı kimlik ve kültürde bulunan normatif bir yaklaşımla yapılan değer odaklı bir araştırma ile açıklanabilir. Nitekim, ortak değerler dış politikada önemli olduğundan dolayı ister Demokrat ister Cumhuriyetçi Partili olsun tüm Amerikan başkanlarının İsrail ile özel bir ilişki kurdukları aşikardır.⁵⁸ Bunun en iyi örneğini şimdiki Demokrat Partili Amerikan Başkanı Joe Biden’in ABD Başkan Yardımcısı olduğu Obama döneminden bir örnekle inceleyebiliriz. Joe Biden, Dünya Yahudi Kongresi’nin New York’ta düzenlenen toplantısında, 2016 yılında seçimleri kazanan yeni Başkan Donald Trump yönetiminde, Amerika-İsrail ittifakında herhangi bir zayıflama olmayacağını garantisini verdi. Toplantıda siyasi Siyonizmin mimarı Theodor Herzl Ödülü alan Biden, Siyonist olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: “Siyonist’im, Siyonist olmak için Yahudi olmak gerekmiyor.”

⁵⁷ “Presidential Proclamation Recognizing Jerusalem as the Capital of the State of Israel and Relocating the United States Embassy to Israel to Jerusalem,” The White House, erişim 27 Nisan 2022, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/presidential-actions/presidential-proclamation-recognizing-jerusalem-capital-state-israel-relocating-united-states-embassy-israel-jerusalem/>.

⁵⁸ Çoban Oran, “Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri: Sosyal-İnşacı Perspektiften ABD-İsrail İlişkileri,” 2020.

Donald Trump'ın başkanlığı döneminde Amerika-İsrail ilişkilerinden bahseden Biden, "Yeni yönetimle birlikte, ABD-İsrail ilişkilerinde bir değişim beklemiyorum. Yönetimin böyle bir niyeti olsa bile ki yok; Amerikan halkı ve Kongre buna hiçbir zaman izin vermez."⁵⁹

Bu özel ilişkide gizli bir durum söz konusu değildir. ABD tarafından İsrail için sayısız kez çeşitli durumlarda bu ilişkiden kaynaklı ayrıcalıklar tanınmıştır. Yahudi kimliği Batı tarihinin, kültürünün ve özellikle kolektif kimliğinin önemli bir tanımlayıcı ögesini oluşturmaktadır. Sosyal inşacı perspektiften baktığımızda, İsrail'in Yahudi kimliği Batı tarihinin, kültürünün ve özellikle kolektif kimliğinin belirleyici bir ögesidir. Ortak bir tehdit algısı, ortak "biz" kimliğini kuvvetlendirerek şekil verdiği için, topluma sadece çıkarların değil, inançların ve değerlerinde benimsendiğini anımsatmaktadır. Bilhassa Soğuk Savaş sonrası dönemde Batılı Hristiyan devletler için ortak tehdit oluşturan radikal İslâmi figürler, hem Batı kimliğine ait bir İsrail fikrini kuvvetlendirmiş, hem de güvenlik endişesiyle ortaklıklar kurulmasını teşvik etmiştir.⁶⁰

ABD'de iç ve dış siyasetinde Evanjelistlerin ve İsrail lobisinin de etkisinin yoğun şekilde biçimlendirdiği bu anlayış kimliklerin ve yapıların karşılıklı inşasına dayanır. ABD ve İsrail arasındaki geçmişten gelen ve İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra yoğunlaşan bu ilişkiler zinciri sosyal inşacılığın yapı ve amillerin birbirlerini karşılıklı olarak inşa ettikleri, Alexander Wendt'in, "kimliğin ve uluslararası toplumsal yapıların karşılıklı inşaya dayalı çıkar ilişkilerinin dış politikayı etkilediği" ve yine Wendt'e göre "insani özellikler yükleyebileceğimiz devletler, maksatlarını ortaya koyar, bir şeye eğilim duyar ve inanç sahibi gerçek aktörlerdir", bir manada "devletler de insandır" düşüncesinin somut örneklerini teşkil etmektedir. Sosyal inşacılık ayrıca, devlet kimliği ve devlet davranışının inşasında etkin faktörler olan içsel yapıların özelliklerini, kültürünü ve politikalarını kapsam içine almaktadır. Ulusal kimliğin inşasında yalnızca diğer devletlerle olan ilişkilerin değil alt kimliklerle ilişkilerinde etkisinin de göz önüne alınması gerekliliğinden yola çıkılarak, Nicholas Onuf'un kurallara önem veren anlayışı da değerlendirilmeye alınmalıdır. Onuf, kuralların ön planda olduğu sosyal inşa yaklaşımında amil olarak insanı ele alır. Bu kapsamda, amil olarak devletler kadar hükümet dışı aktörler, baskı grupları, etnik kimlikler gibi unsurlara da yer verilmektedir. Bu aşamada çalışmamızın bundan önceki

⁵⁹ "ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden: Siyonistim," Habertürk, erişim 27 Nisan 2022, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/1322749-abd-baskan-yardimcisijoe-bidensiyonistim>.

⁶⁰ Çoban Oran, "Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri: Sosyal-İnşacı Perspektiften ABD-İsrail İlişkileri," 2020-2021.

konularında önemle değinilen İsrail lobisinin, Evanjelist baskı gruplarının, kiliselerin, okulların ve kurumların çalışmaları ön plana çıkmaktadır.

Donald Trump iç siyasette seçmen tabanı olan Evanjelist kitleyle ortak kimlik arayışını çok öncesinde başlatmıştır. 2012 yılında Trump, Virginia Lynchburg'daki dünyanın en büyük Protestan üniversitesi olan Liberty Üniversitesi'nde bir konuşma yapmıştır. Dini söylemler içeren konuşması Trump'ın muhafazakâr yüzünü tanıtmaya çabasını yansıtırken, dindar muhafazakârların kendisini tanımalarını istemiştir. 2016 yılı başkanlık seçimleri öncesinde ise bu çalışmalarına hız veren Trump, seçim öncesi dönemde beyaz Evanjelist tabana Müslümanların ABD'ye girişini engelleyeceğine, IŞİD'i bombalayacağını ve kiliselerin siyasi adayları desteklemesini engelleyen kısmı olan Johnson Değişikliğini yürürlükten kaldırarak "dini özgürlüğü" savunacağına, yüksek mahkemeye bir muhafazakâr yerleştirmeye, güney sınırı boyunca bir duvar inşa etmeye, sınırdan yasadışı olarak akan tüm "tecavüzcülerden" beyaz Amerikalıları korumaya, ve Meksika'ya bunun bedelini ödetmeye ve ayrıca aileleri bölmek anlamına gelse bile belgesiz göçmenleri toplayıp ülkeden atacağına, "Önce Amerika" dış politikası izleyeceğine, İsrail'deki Amerikan büyükelçiliğinin yerini Tel Aviv'den Kudüs'e taşıyacağına söz vermiştir. Donald Trump iç siyasette Evanjelist toplulukla yakaladığı bu ortak kimliği, Evanjelistlerin dış politik açıdan çok önem verdikleri İsrail politikaları çizgisinde de başarılı şekilde yakalamıştır. Bu başarı ona ilk etapta başkan adayı olma şansını yakalatmış; sonrasında kazanamayacağına neredeyse kesin gözle bakılan 2016 yılı Amerika Birleşik Devletleri başkanlık seçimleri zaferini getirmiştir.

Sonuç

Sosyal bilimleri etkisi altına alan sekülerleşme tezi ile birlikte küresel siyaseti en fazla etkileyen unsurlardan biri olsa da yeteri kadar ilgi görmeyen "din etkisi" teknoloji ve küreselleşmenin etkisiyle hızlı bir ivme alarak siyasi nüfuzunu arttırmıştır. Din etkisi kendini kimlik inşası, dış politika, çatışma ve çatışma çözümü, siyasal hareketler siyasi meşruiyet, köktencilik ve terörizm alanlarında önemli bir unsur olarak karşımıza çıkarmıştır. Küreselleşen dünyamızda yerel çapta yaşanan birçok sorun hızlı bir şekilde devletler arasında etki ederek küresel bir probleme dönüşmektedir. Soğuk Savaş sonrası yumuşak ortam ve küreselleşmenin etki alanını genişletmesi, kapsamlı siyasi değişimlerin dine meyilli olması, uluslararası ölçekte devlet sekülerizminin geriye doğru gidişi gibi etkenler uluslararası politikada din etkisinin önemli bir faktör olarak geri dönüşünü sağlamıştır. İkiz Kuleler'in enkazı içinden din etkisinin Uluslararası İlişkiler disiplindeki önemi ortaya

çıkıştır. 11 Eylül 2001 saldırıları ile birlikte din siyaset sahnesine dönmüştür. Din, ana akım Uluslararası İlişkiler teorileri tarafından bir etki unsuru olarak ele alınmamıştır. Pozitivistler ile post-pozitivistler arasındaki bu boşluğu doldurma iddiasında olan “Sosyal İnşacılık” ise kimlik, normlar ve kültür öğeleri için merkezi rolü ile dine Uluslararası İlişkiler teorisinde yer vermek için potansiyel olarak uygun bir teorik ortam sağlamıştır. Çünkü, Sosyal İnşacılık genellikle fikirlerin, normların, kimliğin ve kültürün davranış üzerindeki etkisi ve gücü ile ilgilenmiştir. Bir değişken olarak dini kimliği de dikkate alan sosyal inşacı yaklaşımda devletler kimlikleri, uluslararası politik yapı ile şekillenen konumları ve onlarla olan ilişkilerine göre “çıkar”larını belirlemektedir. Onuf’un kural odaklı sosyal inşacı yaklaşımında amiller insanlardır ve bununla birlikte hükümet dışı aktörler, baskı grupları, etnik kimlikler gibi unsurlar da ön plana çıkmıştır.

ABD’nin kuruluş felsefesini, toplumun dine bakış açısını incelediğimizde ve özellikle Amerikan toplumunun Eski Ahit merkezli Püriten kökenlerine indiğimizde dinin, Amerikan toplumunun kimlik, politik ve kültür özellikleriyle bütünleşmiş bir yapıda karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bu bağlamda Evanjelistlerin, Mesihçi ve milenyalizme dayalı eskatolojik ve fütürist beklentilerini de göz önüne aldığımızda, Amerikan dış politikasında Evanjelistlerin etkin olmadığını varsaymak yanılsamadan ibaret olacaktır. Püriten anlayış etkisi sadece kendine ait dünyasında kalmamış diğer gelenek ve grupları da etkilemiştir. Amerikan kimliğinin kökenlerine baktığımızda Amerika’ya ilk göçtüklerinde bu toprakları “Yeni İsrail” olarak niteleyen ve Yahudilerle aynı duyguları paylaşan Püritenler karşımıza çıkmaktadır.

Püritenizm Amerikan devleti kimliğinin inşasını sağlamıştır. Devletin ilk kuruluş yıllarında Bağımsızlık Savaşı’nın birbirine girift olmuş seküler ve dinsel geleneği temsil eden iki kanadının bulunduğu söylenebilir. Dinsel geleneğin temel teolojik kaynağı Püritenizm olmuştur. Püritenizm ABD’nin temel kuruluş ideolojilerinden biri olmuştur. Seküler kesim ise John Locke’un felsefesi Liberalizm’den beslenmiştir. Liberallerle uyum içinde çalışan Püritenler Amerikan modelinin temeli olan Tanrı inancı ve özgürlüğün sentezini oluşturmuşlardır. Tocqueville, ABD ile ilgili yaptığı çalışmalarda ilk dikkatini çeken hususun ülkenin dini tarafı olduğunu söylemiştir. İlerleyen süreçte dini etkinin, siyasi sonuçlarını da idrak etmeye başladığını söyleyen yazara göre, Amerikalılar hafızalarında Hristiyanlık düşüncesi ile özgürlük düşüncesini öyle girift hâle getirmiş durumdadırlar ki biri olmadan diğerini hayal bile edemezler. Süreç içerisinde sistemli şekilde teşkil edilen dini gruplar özellikle Evanjelist gelenek mensupları, Amerika’nın kamusal ve

politik alanlarında büyük bir etki sahası kurmuş ve günümüzde ABD'yi siyasal bir söylemle ifade edilen "Tanrı'nın Gölgesinde Bir Millet" haline getirmişlerdir. Soğuk Savaş dönemindeki maddeci yapıya sahip Sosyalist bloğa karşı Batı'nın gücü haline gelen ABD, süreç içerisinde giderek Tanrı'nın gölgesinde ve emrinde faaliyetlerini yürüten bir devlet anlayışını toplumsal düzeyde de yaygın hâle getirmiştir. Günümüzde sıradan bir Amerikan vatandaşı dahil ABD'nin özel bir misyonun temsilcisi olduğuna inanmıştır. Bu özel misyon kenara bırakılarak "toplum, devlet ve Tanrı" üçgeninde kurulan ilişkide devletin toplumla Tanrı arasındaki ilişkide bir aracılık vazifesi olmadığı görülmektedir. Bundan dolayı toplum kendine güvenen, aracılar olarak Tanrı ile iletişim halinde olabilen bir yapıya sahip olmuştur.

Zaman zaman radikal uçlara meyilli olsada bu eskatolojik beklentiler toplumun genel karakterinde ve kimlik yapısında kalıcı beklentiler oluşturmuştur. Bu doğrultuda devlet politikaları üretilirken dış politika anlayışı da bu rüzgardan etkilenmiştir. Bu etkilerin sonuçlarını ABD'nin büyük oranda Mesihçilik/Mesihçi inançlar ve beklentiler istikametinde yürüttüğü İsrail dış politikası anlayışında görmek mümkündür. Premilenyalist Mesihçi anlayışın benimseyen ve Amerika'ya geliş misyonlarını Mısır köleliğinden kaçan Yahudilerle kaderdaş olarak olarak gören kurucu zihniyet, ilk kuruluş yıllarından itibaren "Yeni İsrail" olarak adlandırdıkları Amerikan toprakları üzerinde çok güçlü bir küresel devlet haline gelmiştir. Kurulan bu küresel Birleşik Devletler'in yine eskatolojik beklentiler doğrultusunda ortaya çıkan yeni İsrail Devleti'ne uyguladığı kayırmacı uygulamalar Evanjelistlerin Amerikan dış politikasını etkileme gücünü gözler önüne sermiştir. Amerikalılar ile Yahudiler arasında ortak norm, kültür ve kimlik inşasının ilk temelleri ise Yeni Dünya'ya ilk göç eden Evanjelistlerin ataları olan Püritenler tarafından atılmıştır. Püritenlerin, göçlerini Tanrı'nın İbrahim Peygamber'in ve onun soyundan gelenlerle yaptığı antlaşmanın yeniden canlandırılması olarak yorumlamaya meyilli olmaları kendilerinde, Eski Yahudi halkları gibi insanlığa kurtuluş getirmek amacıyla Tanrı tarafından seçildikleri hissini uyarmıştır. "Tanrı'nın Yeni İsrail'ini" ortaya çıkarmaya adanmış olmaları Amerikalılar ile İsrail arasında ortak bir kader ve kimlik oluşumunda önemli bir aşama olmuştur. Püritenler için Amerika sadece yerleşmek için göç edilen bir yer olmaktan çıkmıştır. Bu topraklar onlar için kendilerine vaat edilen kutsal topraklar olarak algılanmış ve yeni bir "Kudüs" olmuştur. Bu ortak normlar ve kimlik anlayışı Hristiyan Siyonizminin doğuşunda önemli rol oynarken, Hristiyanlar arasında Yahudilerin atalarının doğduğu ve yaşadığı vatanlarına geri dönebilmeleri gerektiğine dair bir inanç ortaya çıkmaya başlamıştır. 17. yüzyıl boyunca,

Püritenler, Yahudilerin İsrail'e geri dönmesi için çalışmalar yapmışlardır. Evanjelistler, Tanrı'nın Yahudilere verdiği sözlerin geri alınamaz ve vaat edilen toprakların ebediyen onlara ait olduğu düşüncesini taşımaktadır. Birleşik Devletler, eskatolojik beklentilerin gerçekleşmesinin kanıtı mahiyetini taşıyan kendileriyle ortak norm, kimlik ve kültür öğelerine sahip olduklarını değerlendirdikleri İsrail Devleti'ne her zaman kayırmacı bir dış politik yaklaşım uygulamıştır.

Çalışmamızda temel sorularımız olan, "ABD'nin İsrail Politikaları Nasıl Açıklanabilir?" ve "Donald Trump Dönemi ABD-İsrail İlişkilerinde Evanjelizmin Etkisi Nedir?"e cevap, Evanjelistlerin bu kayıtsız şartsız İsrail'e desteklerinin kaynağını dini kanâatlerden almış olduklarıdır. "Kudüs Büyükelçiliği Yasası"nın onaylanarak yürürlüğe konulması ile özellikle yıllardır bu "eskatolojik tarihi olayı" bekleyen Evanjelistlerin coşkusu ve heyecanı bunu kanıtlar niteliktedir. 1967 yılındaki Altı Gün Savaşı ABD'nin Orta Doğu politikasında İsrail'le olan ilişkileri arttırması ile o dönem sonrası İsrail'in güvenliğine daha fazla önem vermeye başlaması bu etkiyi ortaya koymuştur. Bu etki sadece dini saiklerle değil, din etkisi ile oluşan kimlik, kültür ve normlar bütünü ile de doruk noktalara ulaşmaktadır. Evanjelistlerde yaşanan bu heyecan, ilk İsrail Devleti ilanında, Altı Gün Savaşları'nda İsrail'in topraklarını genişletmesinde ve Kudüs'ün başkent olmasını beklediklerinde de, eskatolojinin beklentinin gerçekleşiyor olması inancıyla artarak devam etmiştir. Bu kapsamda Uluslararası İlişkiler teorilerinde din etkisinin göz ardı edilmesi düşünülemez. Evanjelistler, çok boyutlu hedefleri doğrultusunda süreç içerisinde güç ve etki alanlarını genişletmişlerdir. Amerikan Evanjelik teolojisi, modern dünyadaki Yahudi halkının rolüne farklı bir perspektif sunmuştur. Bir taraftan, Evanjelikler, Tanrı'nın eski İbranilere verdiği vaatlerin mirasçıları olan İsrail'in yeni ve gerçek neslini temsil ettiği yönündeki yaygın Hristiyan görüşünü paylaşıırken; birçok Hristiyan'ın aksine Evanjelikler, Yahudi halkının Tanrı'nın planında devam eden bir rolünün devam ettiğine inanmışlardır. Bu, Evanjeliklerin tüm dünyayı karşılarına almayı göze alarak yapmaya hazır olduklarını göstergesidir. Evanjeliklerin Amerikan siyasetinde artan güçleri dikkate alındığında bu etkinin ileriki dönemde Amerikan dış politikasına ve dolaylı olarak da dünya siyasetine yön vereceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Amstutz, Mark R. *Evangelicals and American Foreign Policy*. New York: Oxford University Press, 2014.
- Ariel, Yaakov. *An Unusual Relationship: Evangelical Christians and Jews*. New York: New York University Press, 2013.
- BBC News. "ABD, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nden çekildi." Erişim 25 Nisan, 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44541598>.
- BBC News. "Trump'ın Damadına Hazırlattığı 'Yüzyılın Anlaşması': Filistin için Son Tasfiye Planı." Erişim 27 Nisan 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberlerdunya-51320835>.
- CNN. "Jared Kushner: A Pivotal Moment in the Middle East." Erişim 27 Nisan, 2022, <https://edition.cnn.com/2020/01/29/opinions/jared-kushner-pivotal-moment-middle-east-peace-plan/index.html>.
- Corm, Georges. *21. Yüzyılda Din Sorunu*, çev. Şule Sönmez. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Çaha, Ömer. *Bitmeyen Beraberlik: Modern Dünyada Din ve Devlet*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- Çoban Oran, Filiz. "Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri: Sosyal-İnşacı Perspektiften ABD-İsrail İlişkileri." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6, 3 (2017): 2019-2037.
- Çoban Oran, Filiz. *21. Yüzyılda Din ve Uluslararası İlişkilerdeki Dönüşüm*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2017.
- Doha Institute. "Deal of the Century: What Is It and Why Now?" Erişim 27 Nisan 2022, <https://www.dohainstitute.org/en/PoliticalStudies/Pages/Trump-Administration-Plan-for-the-Palestinian-Israeli-Conflict.aspx>.
- Habertürk. "ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden: Siyonistim." Erişim 27 Nisan 2022, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/1322749-abd-baskan-yardimcisi-joe-bidensi-yonistim>.
- Haynes, Jeffrey. *An Introduction to International Relations and Religion*. New York: Routledge, 2014.
- Huntington, Samuel P. *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, çev. Y. Z. Cem Soydemir ve Mehmet Turhan. İstanbul: Okuyan Us, 2018.
- Huntington, Samuel P. *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, çev. Ergun Özbudun. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993.
- Gözen, Ramazan. *Amerikan Dış Politikası*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Iriqat, Dalal. "The 'Deal of the Century' from a Palestinian Perspective." *Palestine Israel Journal* 25, 1-2 (2020): 104-108.
- Kadercan, Burak. "Uluslararası İlişkiler ve Din." DPF 2012-RR 01 Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu. Barselona: Barselona Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü, 2012.
- Kutsal Kitap. "Yaratılış, 12: 1-2." Erişim 2 Nisan 2022, <https://kutsalkitap.info.tr/?q=yar%2012>.
- Kutsal Kitap. "Yaratılış, 17: 7-8." Erişim 2 Nisan 2022, <https://kutsalkitap.info.tr/?q=Yarat%C4%B1%C4%B1%C5%9F+17>.
- Kutsal Kitap. "Yaratılış, 12: 3." Erişim 2 Nisan 2022, <https://kutsalkitap.info.tr/?q=yar%2012>.

- McAlister, Melani. "American Evangelicals, the Changing Global Religious Environment, and Foreign Policy Activism." *The Review of Faith & International Affairs* 17, 2 (2019): 1-12.
- Mead, Walter Russell. "God's Country?" *Foreign Affairs* 85, 5 (2006): 24-43.
- Olgun, Hakan. *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu: Protestanlık*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Öztürk, Mehmet. "Trump'ın Kudüs Kararının Bir Analizi." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 8, 4 (2019): 2876-2905.
- Peace to Prosperity. "Peace to Prosperity: A Vision to Improve the Lives of the Palestinian and Israeli People." Erişim 20 Nisan 2022 <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2020/01/Peace-to-Prosperity-0120.pdf>.
- Pew Research Center. "God's Country? Evangelicals and U.S. Foreign Policy". Son güncelleme 26 Eylül, 2006. <https://www.pewresearch.org/religion/2006/09/26/gods-country-evangelicals-and-us-foreign-policy>.
- Public Law 104-45. "United States Congress." Son güncelleme 8 Kasım 1995, <https://www.congress.gov/104/plaws/publ45/PLAW-104publ45.pdf>.
- Snyder, Jack. *Religion and International Relations Theory*. New York: Columbia University Press, 2011.
- Şahin, Mehmet. "Uluslararası Politikanın Ruhu: Din." 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, Eylül 10-15, 2007.
- The White House. "Foreign Policy: Administration Achievements Restoring American Leadership Abroad." Erişim 12 Nisan 2022, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/issues/foreign-policy>.
- The White House. "Presidential Proclamation Recognizing Jerusalem as the Capital of the State of Israel and Relocating the United States Embassy to Israel to Jerusalem." Erişim 27 Nisan, 2022, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/presidential-actions/presidential-proclamation-recognizing-jerusalem-capital-state-israel-relocating-united-states-embassy-israel-jerusalem>.
- Thomas, Scott M. *The Global Resurgence of Religion and the Transformation of International Relations*. New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- Tocqueville, Alexis de. *Amerika'da Demokrasi*. Çev., Seçkin Sertdemir Özdemir. İstanbul: İletişim Yayınlar, 2016.
- Toman, Murat "Amerikan Siyasi Düşüncesinin İdeolojik Kökeni: Püritenizm'in Amerikan Devrimi'ne Etkisi." *History Studies* 11, 6 (2019): 2153-2188.
- Wald, Kenneth D. ve Allison Calhoun-Brown. *Religion and Politics in the United States*. New York: Rowman & Littlefield Publishers, 2011.
- Weber, Timothy P. "How Evangelicals Became Israel's Best Friend, with Responses." *Christianity Today* 42, 11 (1998): 38-43.